

Ágh

István,

Kiss

Tamás,

Orbán Ottó versei;

Benedek András Németh Lászlóról;

írások a magyar–román

kapcsolatokról; T. Bíró Zoltán

Csoóri

Sándor-

ról;

beszélgetés

Kerényi

Imré-

vel

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
82-3501 — Szegedi Nyomda. Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-870. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-06 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre, 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXVI. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1982. SZEPTEMBER

AGH ISTVÁN versei: Ének elvetélt versekért, Kárvallott bordal	3
ORBÁN OTTÓ versei: Az utolsó nyár, Catullushoz, Be- tegségemre	4
KISS TAMÁS versei: Mit látott a kisleány?, Ó, hidak, hidak	6
BENEDEK ANDRÁS: Író és dramaturg (Emlékek Németh Lászlóról)	8
SERFŐZŐ SIMON versei: Inkább, Örülhetünk, Közöny- ből	20
BELÁNYI GYÖRGY versei: Margit-levelek (4.), Post scriptum (2.), Post scriptum (3.)	21
LEVENDEL JÚLIA—HORGAS BÉLA: Szét és össze ...	23
JÁNOSY ISTVÁN: Az égi könyvtár (vers)	32
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Utazás után a Bacchus borozóban (vers)	33
TANDORI DEZSŐ: „Órólok álmokat látunk és beszé- lünk...” (vers)	36

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (33.)	39
-----------------------------------	----

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

POMOGÁTS BÉLA: Épülő hidak (Magyar—román iro- dalmi, kulturális kapcsolatok, 1945—1948)	45
KÖTELES PÁL: Töprengés egy torzkép előtt (Ion Lăn- crăjan: Gondolatok Erdélyről)	51

TANULMÁNY

T. BÍRÓ ZOLTÁN: Egy nemzedék naplója (Csoóri Sán- dor új könyve)	58
---	----

KRITIKA

LÁSZLÓ GYULA: Rabszolgasors (Tardy Lajos: A tatár-országi rabszolga-kereskedelem és a magyarok a XIII—XV. században)	68
BLAZOVICH LÁSZLÓ: Kristó Gyula—Makk Ferenc: III. Béla emlékezete	71
GERGELY ANDRÁS: Somogyi Éva: Abszolutizmus és kiegyezés 1849—1867	73
HORVÁTH DEZSŐ: Zárótétel (Bálint Sándor: A szögedi nemzet, harmadik rész)	75
SZABÓ T. ÁDÁM: A romániai magyar nemzetiség	77
BÁBA IVÁN: Magyar költők szlovákul	79

MŰVÉSZET

Magyar Játékszín

PÁLFY G. ISTVÁN: „A kultúránknak nemzeti jellegűnek kell lennie!” (Beszélgetés Kerényi Imrével)	81
---	----

Szóváltás

SZERDAHÉLYI ISTVÁN: Egy őskonzervatív verstan-szerző szerény ellenvetései	94
TÖRÖK GÁBOR: Mire olyan szerény	95

ILLUSZTRÁCIÓ

László Anna rajzai a 19., 38., 44., 57., 67. és 93. oldalon

Ének elvetélt versekért

*A vers előtti töredékek szentek, harmatosak,
még semmi koponyabelső-képzet a fűzfa
alatt, csak a zsigerek zsigogása,
ahogy szereti a talajt a láb, s az öl
cigánylányt képzelget magának, fekete áliát.
Sápadt a hajnal, nem tudni halva született
nappalt tipornak-e a korán ébresztett gyerekek.*

*Jönnek a libatalpas rímek. Én vagyok,
aki Petőfi-köpenynek képzelte nagykabátját,
koravén Arany, gazdálkodósan motyogott,
Rimbaud volt, szeszé füledt árnyékszék-aromában,
hogy lerészegedjen a lorcai Hold,
pöszmétéház arccal kereste az Anci-szőke
mosolyt megkékült záptojásban.*

*Amit nem kapunk el, s amit nem érünk el? —
álmában beszél a gyerek.*

*Szörnyűek a vers előtti töredékek.
Féligérett világ, melyben búgni lehet,
s kijönni háború, amikor meg lehetett
halni az udvarért, s minden
megeőszakolt asszony szülte öcséimet.
Apám haja, kisült fű, zöldfakó.
S mi van a vers után?
A költemény megszüli a halált!*

*Majd terem az idén is ez a szilvafa
hamvaskék ringlót, bár oly féloldalas,
mint egy háborús rokkant, gégerákos fahang.
Semmi sem megbocsátható!
jaj, mennyi önérdékű csont, rabtemető a temető,
senki se férfi-nő;
fémbillentyűvé korhadott fekete oboa
a költő szájjávarzatán.*

Kárvallott bordal

*Mulandóság nevű fogadóban
drágán mérik vörös boromat
mennél komorabb a kurucvére
kocsmárosom annál vidorabb
mennél inkább rezes ez a csapszék
annál inkább otthontalanabb
lenyelni az időt egy ivásra
lecsapni az üres poharat
józanságom botrányokozása
nagy részegség iránt mutogat
a mutató megáll az órában
zabál a perc döglött bogarat
fölfujódik mint egy ezüst bálna
szétpukkan az éj csücske alatt
Mulandóság nevű fogadóban
drágán mérik vörös boromat*

ORBÁN OTTÓ

Az utolsó nyár

*Az utolsó nyaram még egészségesen;
zöld habzás; semmi keresztkérdés: kié? mié? —
a tenger van, mert van, mert tenger,
örökmozgó, szuszogó, mennydörgő leviatán;
halszag és fény áradt a Balaton felől.
Bárki is intézte az ügyeimet,
a sejtörvény vagy a látónak képzelt vaksors,
egy napfényes arc fordult felém,
a mennykék tükör, hol az éden tükröződik,
a fiatalság titka, a nemtörődömség,
mely az öregségről szállongó hírt rémhírnek veszi;
a lombhullató test torzonborz fái között
szakadt ruhában hempereg az örök szerelem,
a világszép de rövidlátó nyoszolyólány.*

Catullushoz

Nagy gáz, de mi is szeretjük Lesbiát, Catullus...
Az ifjúság az ifjúság jogán határtalannak
képzeli lehetőségeit, istennek magát.
Most van isten, most nincs, ahogy akarja;
ha elalszik, gazdátlanul forog a Föld.
Korlátja épp az egészsége. Az az igazság,
hogy nehéz fölfogásúak vagyunk:
még mindig a csillagtengerből fognánk ki a kozmikus halat,
holott már sejtjeinkből vicsorog felénk kékcápa-csókja.
Ajaj, megcsal a testiünk, megcsal az ordas kurva,
azt hazudja, minden megmarad, épp csak átlényegülve
egy üstökös csóvájaként suhanó fátyol fényredőiben:
az élő tűz, az örület, a tejszínhabot verő combok...
Van-e jobb választásunk, mint hinnünk neki?

Betegségemre

Lassan vonul hadaival a zsibbadás
félálomban derengő testem terepén.
Képzelnék úgy, hogy a vaksors Kutuzov,
a stratégia hercege, egy lompos öregember,
aki ha visszavonul is, mindig a magáéba,
mert minden az övé, mint istené.
Képzelnék akárhogy, a csóva végül fölrepül a házra,
s az égő falu serceg, mint a zsír...
Nem okulok a bajban, hiába a baljós tünetek —
a prófétát a rögeszméje teszi prófétává,
verset veressé a logikánál rendezettebb zürzavar,
az élet örvénye a pocsolyavíz sejtben,
miközben ép bal kezünkkel fölemelt béna jobbunk
az újrakezdés izzó délibábjára mutat.

Mit látott a kisfiú?

*Én még láttam Ferencz Józsefet,
— már nem egészen fiatalon —
Vilmos császárral parolázott
fönn, rámában, otthon a falon.*

*De lett ebből akkora balhé,
hogy anyánkról el nem múlt a bánat,
odamaradt a bátyám, szegény,
négy évig nem láttam apámat.*

*Azt már nem láttam, hogy parasztot
a törvény vont volna deresre,
de láttam lovon egy tengerészt
autón vonult be Kenderesre,*

*az országút szélén csücsültem,
tanítónéni állt mögöttem,
zászlócska lengett ujjaim közt,
— szellő fújt — azzal integettem.*

*Szerettem volna a hazáért
nagy lenni, bajnok. Hős leginkább.
Nem a rozstartlón futkorászni
a malacok után meztláb.*

*Diszkoszt vetni, gerelyt hajítani,
győztesként futni be a várost...
Erős szerettem volna lenni,
láttam birkózni Czúja Jánost.*

*Nyújtón billenni megtanultam,
lengtem lovon, tenyéren álltam,
a pillangót hálóval üttem,
latin igéket konjugáltam.*

*Olvastam Heinét és Horácot,
de hagytam abba a pillanatba,
ha neszt vettem, hogy fociznak.
a gyepszélien dobog a labda...*

Rájuk emlékszem, a fiúkra,
ma sem tudok gondolni másra,
gyorsabban ver bennem a szív is
az ilyen labda-dobogásra.

Öregszem. Ó, hány tavasz és nyár
illant el nyomtalan felettem,
s mi mindent láttam. Elmondanám
azokat is, de elfeledtem.

Ó, hidak, hidak

Nékem még nagypapa volt a béke,
mert ha ő ebéd után a méhesbe ment,
elaltatta ott a kaptár zümmögése.
Betöltötte hatvan esztendejét,
s nem tudta, mi a forverc, a hősi halál,
valaha szép szál legény,
nem kellett sohase katonának.

De milyen törékeny is volt akkor a béke.
Alighogy járni kezdtem én,
topánkám alatt a hidak leszakadtak,
traverzeikkel a kavargó árba dőltek,
a patakok körültem szerte megdagadtak,
a folyók elmosták kanyarjaikat,
a folyamok örületes robajjal
kezdték el rohanni a tengerek felé.
Meg se álltak azóta. Holdtöltekor
vízszintes esők mossák szigeteinket,
félünk, elönt az ár, mikor a nagy vizek
szintje majd észrevétlen megemelkedik.

Nincs egy napunk vér, könny, erőszak,
országok foglalása nélkül. Megöregedtem.
Gyakorta tekintek fel az égre,
botommal pedig ütögetem a földet,
türelmetlenül, mint aki mást se tud már.
Mert a Világ Tengelyén kellene fordítani egyet,
fel kellene a hidakat építeni végre,
hogy a föld, víz, patakok, folyók, folyamok
alattunk megtisztuljanak s méltóságos
hátára vegyen mindönket a végtelen tenger.

Író és dramaturg

EMLÉKEK NÉMETH LÁSZLÓRÓL

Németh Lászlót először a Nemzeti Színház megbízásából kerestem föl. Első találkozásunk előkészítője, Illyés Gyula ilyenféle tréfás útravalót adott: legyen óvatos — de úgyis hiába; Németh László ugyanis lángész — de egyben örül; őszinte híve a rendszernek — de rendkívül gyanakvó; üldöztetési mániában szenved — de valóban üldözik is; bármivel kecsegtetem, kétkedve fogadja, s azt fogja hinni, hogy valójában egyik lányát akarom elcsábítani.

Találkozásunk kézzel fogható eredménye volt a *Galilei*; számomra ennél is értékesebb a láthatatlan: két és fél évtizedes kapcsolatunk. Szerénytelenség lenne ezt barátságának nevezni a szellemi életben elfoglalt rangok nagyságrendi különbsége miatt. Ez persze nem zárta ki, hogy leveleimben kedves barátomnak szólítam, mint annyi más író. Egyszer azonban személyes ügyben fordultam hozzá (hogy ezúttal fordítsuk meg eddigi viszonyunkat, s ő olvassa el az én darabomat), s ekkor, melegebben így szólítottam meg: „Kedves Laci bácsi!” Jóval később értesültem, hogy szemet szűrt neki ez a megszólítás, és szándékomnak pontosan az ellenkezőjét olvasta ki belőle: hogy távolodni akarok tőle, egy más, idősebb korosztályba sorolván.

Többnyire színházi ügyekben kerestem föl, drámái, színdarab-fordításai miatt, de kapcsolatunkat mégsem ez a formális, — munkaadó—munkavállaló viszony jellemezte, hanem — ezt szerénytelenség nélkül mondhatom — egymás kölcsönös nagyrabecsülése. Enélkül bajosan boldogultam volna. A dramaturg a dráma első kritikusa, s helyzetét megnehezíti, hogy egy még ezután megszületendő, feltételezett előadás szemszögéből kell ítékeznie. Hogy az írott szövegtől miféle hatás várható a színpadon, ez alig szilárdabb tudomány az időjósálsznál. Némi gyakorlati tapasztalaton kívül az a hit is kell hozzá, hogy minden drámái gondolatnak (mondanivalónak, társadalomrajznak, cselekménynek) van egy öntörvényű legjobb kifejezési formája, s ettől még teremője, az író sem kanyarodhatik el büntetlenül. Én arany szabálynak állítottam magam elé, hogy a benyújtott drámák írói mondanivalójába ne szóljak bele, csak a formai hibákba. Az elv, úgy hiszem jó, de gyakorlati megvalósítása nem olyan egyszerű. A mű mondanivalója, tartalma, formája egyszerre születik, egymással szoros kapcsolatban áll, s amit én formai, sőt apró szerkezeti, technikai vétségnek érzek, azt az író néha mondanivalója adekvát kifejezésének tartja, s nem szívesen enged belőle.

A két *Bolyaival* kapcsolatban erősen foglalkoztatott ez a kérdés, amikor kézbe kaptam és elolvastam az *Apai dicsőség* című első verziót. Németh ugyanis, korábbi gyakorlatával szakítva, új, oldottabb formával kísérletezett, olyasmivel, mint Shakespeare és kortársai. Tizenöt (gyakorlatilag inkább tizenhat) képre bontva, krónikaszerűen mutatta be a két lángész életútjának évtizedeit. Sok részletében színesnek, érdekesnek, íróilag erőteljesnek éreztem a legtöbb képet önmagában, ám az egész mégsem kerekedett szerves egésszé. Úgy hiszem, ez a módszer idegen lehetett Németh drámairói egyéniségétől, s ezért nem tapintott rá egy igen lényeges mozzanatra. Hogy ez a szerkesztés nem az egységes, hanem a kettős (vagy többszörös) cselekményvezetésnek kedvez. Egyszerűbben szólva: a két Bolyai történetére jellemző, hogy apa és fiú gyakran tartózkodott egymástól távol, s ezt a lehetőséget a drámában éppúgy ki lehet használni, mint személyes találkozásukat. Egymást váltogatató képek során hol az apa, hol a fiú kerülne a néző szeme elé,

saját környezetében, s a távollevő csak eszmeileg jelenne meg, híradások, üzenetek, pletykák révén. Egy-egy képből persze összetalálkoznak személyesen is, ilyenkor robbannak ki a lefojtott indulatok.

Csakhogy ez a konstrukció azt jelentené, hogy az író kidobhatja szinte felét annak, amit írt, s épp ezért ilyen javaslattal nem mertem előhozakodni. Inkább a másik, nem kevésbé keserves utat választottam: a mű minden értékét méltányolva elmondani, hogy a darab ebben a formában elfogadhatatlan.

A két *Bolyai* bevezetőjéül szolgáló naplójegyzetekben Németh beszámolt erről a beszélgetésről, valamint a folytatásról. A beszélgetés Timár József temetése után, 1960 október elején játszódott le, budai utcákon, hazajövet a Farkasrétről, egymást oda-vissza kísérgetve. Kínosan indult, de hamarosan kedvezőre fordult. Németh önként vállalkozott egy jóval nagyobb áldozatra, mint amire én célozgatni is alig mertem. Nem felét, hanem háromnegyedét dobja el a kész darabnak. Visszatér bevált „klasszikus” módszeréhez, s új drámát ír a régi alapján: kiszakítja a középrész négy képét és a képeket felvonásokká bővíti. Ennek a második darabnak a terve öt már régebben foglalkoztatta, de a döntés, hogy rögtön hozzáfog, megírja, úgy hiszem ott, az utcán vált véglegessé. Hamarosan visszautazott Sajkódra, s mint a naplóból kitűnik, egykettőre fölvázolta és írni kezdte az új változatot. Aztán megakadt, visszajött Pestre, s november 5-én ezt írta:

„Azt hiszem, gyanítod már, mért írok. A *Bolyai* II-ben eljutottam a II. felvonás derekáig, de nem vagyok olyan lelki állapotban, hogy a darabot be tudjam fejezni, vagy ha végig robotolom is, át merjem nyújtani.

Önbizalmam több új sebet kapott. A legsúlyosabb, hogy a Madách-darab sem sikerült. Hogy a színházat tájékoztassam felőle, odaadtam félig kidolgozott állapotban Judit lányomnak legépelésre. Ő (akinek ítéletében általában megbízom), arra kért, hogy még megtekintésre se adjam oda. Ez azt hiszem, magában is eleget mond. De nap mint nap kapok más figyelmeztetéseket is, hogy mostanában megjelenő tanulmányaimat is „fáradt”-aknak érzik az emberek. Ez annál fájdalmasabb, mert én (éppúgy mint a darabokat) ezeket sem érzem olyan rosszakkak; tehát judiciumomban is hibának kell lenni.

Az elmúlt télen jelent meg néhány tanulmányom, amelyeknek a visszhangja azzal biztatott, hogy írásképeségemet valamelyest visszanyertem, a biológiai kieséseket kompenzálhattam. Tavasz, súlyos betegségem után a regeneráció lendületében aztán (öt hat nagyobb tanulmányon kívül) szépirodalmi művek írását is vállalhatom. De úgy látszik, hét év hypertonia hatását az agyerekre már nem lehet semmiféle tornával sem ellensúlyozni. Ebbe bele kell nyugodnom. Csak azt sajnálom, hogy a kísérletek nyílt színen folytak, a kiéhezett színházak, de én magam is beszélünk róluk, így a kudarc hangosabb s a színházakra a csalódás bosszantóbb.”

Közbevetőleg: a levélben említett „Madách-darab” a *Nagy család* volt, amelyet Németh a Madách Színház fölkérésére írt. A színháznak tetszett is, nem is, Németh pedig némi töprengés után az eredeti négy felvonást megfejelte egy ötödikkal. Munka közben (vagy utána?) nekem is megmutatta és kikérte baráti véleményemet. Megtisztelő, de kényes feladatnak éreztem, mert minden színháznak sajátos atmoszférája van, s nem biztos, hogy az én észrevételeim egybevágóak a másik színház óhajaival. Utóbb ez az aggályom fölöslegesnek bizonyult, véleményünk nagyjából megegyezett.

A bővítést fölöslegesnek éreztem. Csábítóbb az ellenkezője, a rövidítés. Jobb, ha a darab egy némileg másként formálандó harmadik felvonással lezárul. A történetnek ez a kítűnően megírt első része Kata vér szerinti családjának felbomlásáról szól, a folytatás pedig arról, hogyan teremte helyette egy másik, szellemi családot. Az első rész lezárt (vagy lezárható) egység, geometriai hasonlattal: olyan, mint egy kör. A folytatás viszont a végtelenbe táguló parabola vonalához hasonló,

befejezhetetlen. Elég lenne vigasztaló távlatként megcsillantani a néző előtt, színpadi megvalósítása szinte reménytelen vállalkozásnak ígérkezik.

Némethet azonban épp ez vonzotta: megmutatni ennek a szellemi családnak a realitását, s újabb két felvonást írt a már meglevő öthöz, amit most már csak két színházi estén lehetett bemutatni. A kaland végén ő is ráeszmélt: a drámai forma ellene szegült a témának, amelyet inkább regényben lehetett volna maradandó érvénnyel kidolgozni.

A Madách Színház elállt a bemutatótól, helyette inkább a *Mathiász panziót* tűzte műsorára. A *Nagy családot* végül a veszprémi színház mutatta be, első részét szép sikerrel, a másodikikat csekélyebbel.

Mindez azonban későbbi történet, személyesen nemigen volt közöm hozzá; engem a Bolyai-darab foglalkoztatott. A fent idézett levél nyilván az író kedélyállapotának egyik hullámvölgyében íródott. Bár korábbi tapasztalataim azt sugallták, hogy mint máskor is, újabb hullámhegy fog következni, a panasz mindig lefegyverezett és óvatosságra intett. Az író az idegrendszerével dolgozik, s munkáját a valóságos és a képzelt baj egyformán lehetetlenné teszi.

Ez a depresszió gyorsan elmúlt, s a tél végére mégis elkészült az új változat egy tervezett prólóg híján, amely az új cím (*Címzetlen cédulák*) magyarázatául szolgált volna. Az új verzió kitűnően sikerült, de azért voltak észrevételeim, javasolataim, amelyek egy részét Németh szívesen fogadta, más részét kedvetlenül. Ezeket inkább csak az irántam érzett bizalomból vette figyelembe. Beszélgetésünk-ről beszámolt az 1961. március 12-i naplójegyzetben, s tömör összefoglalását kár lenne más szavakkal fölhígitani. Némelyik megjegyzésével azonban még így, húsz év után is érdemes vitatkoznom, mert a probléma túlnő a konkrétumon, s jól példázza a mindenkori író és a mindenkori dramaturg szemléletének sűrűn felbukkanó ellentéteit.

„Azt az engedményt — írja a naplóban —, amit a második felvonás első jelenetében tettem, már inkább visszaszívnam. Apa és fiú nálam sokkal óvatosabban kerülgették egymást: János egy dicséreten át csúszik bele apja kapkodásainak bírálatába; az új *Tentámen*-ről szó sem volt még. B. szerint Farkast bántja, hogy fia csak kérkedik, és nem alkot, s magát hozza föl például: ő kongicsak kiadta közben a *Tentámen* második kötetét. Farkasnak persze sokkal jobb fogalma volt idő és matematikai alkotás viszonyáról, s szerényebb apa is volt, semhogy ilyen eredményt sürgetően és szerénytelenül buzdítsa a fiát (csak húsz évvel később lesz szó János »örökös harangozásai«-ról); az új megoldásnak azonban (mely kompromisszum a régi és a javasolt közt) megvan az a látszólagos vagy valódi előnye, hogy a jelenet »drámaibb« lett...”

Nem örülök a *drámaibb* szót bekerítő macskakörmöknek, amelyek szinte azt a látszatot keltik, mintha a drámaiság hibája is lehetne egy drámának. Bővebben van megfogalmazva maga az ellenérv, amelynek alapja az egyszeri, a *történeti* igazság hitelle. Ezt egy tanulmányírónak föltétlenül tiszteletben kell tartania, a drámaírónak azonban szerintem nem. Ő ugyanis teljes életet tömörít néhány órába és bizonyos szakmai furfanggal valószínűsíti azt, ami valójában elképzelhetetlen, hogy az alakokat jellemző ennyi fontos esemény ily gyors egymásutánban leperghessen. A drámaíró ilyenkor nem csal, hanem választott műfajához híven alkot, s a színpadon bemutatott életszeletbe előzményként bevonja a múlt fontos epizódjait, és valami módon utal a jövőre. Az első verzió, az *Apai dicsőség* bizonyára hívebb volt az időbeliséghez, de cserében sok jelentéktelen alakot, eseményt is be kellett mutatnia, hogy talajt teremtsen a dokumentumokból kihüvelyezhető valóságmagnak. A dokumentáris hűség gyakran fölösleg, tehertétele a drámának. A drámai igazság ugyanis más.

A darab befejezésére vonatkozó javaslatomat fogadta a legnagyobb kedvetlenség. Megértéséhez azonban föl kell villantanom Némethnek — mindvégig tiszteletben tartott — szándékát művének egészével. A klasszikus „hübriszre” emlékeztető,

túlzásba vitt nevelői szenvedély tragikumát akarta megírni. Bolyai Farkas lángeszű matematikusnak indult, ám külföldről hazatérve, a kisvárosban zsenialitása apróságokra forgácsolódik. János fiában viszont fölfedezi a nagyszerű képességet, s azon munkálkodik, hogy fia — az ő folytatása — a provincialitásból világnagysággá nőjön. János első, ifjúkori műven, az *Appendixen* valóban ott a lángész bélyege, még ha sajját kora nem tudja is befogadni. Am ezzel a tehetsége kilobbant, s az apa hiába látja évtizedeken át, mily messze távolodott fia a kirajzolt eszményképtől, s hóbortos világmegváltó eszmék profétája akar lenni, haláláig ösztökéli, hogy térjen vissza igazi terrénúmarra. Pedagógiai szenvedélyének, apai „szerelmének” jelzői a János hagyatékában talált *címzetlen cédulák*: megannyi matematikai probléma — kettejük kapcsolatában ez az egyetlen lehetséges formája a csábító szírénhangnak — hogy újraélessze fiában a kihunyó parazsat.

Az első verzió több képből mutatta be ezt az éveken át elhúzódozó, mind reménytelenebbé váló és még sem lankadó, szenvedélyes küzdelmet. A második változat ezt az utolsó felvonásba tömöríti. Bolyai két, már korábban megismert, kitűnően ábrázolt szereplőtől, Dósa Elektől és Antal öccsétől értesül fia sorsáról és az örülettel határos új vállalkozásáról. Új alak lép a színpadra, Jakab Laji, s erre bízza az első, címzetlen cédulája átadását: hátha ezzel a matematikai csalétekkel visszahúzza fiát az eszményinek vélt életpályára.

Ezt a befejezést gyöngéllentem. Jakab Lajit csak az író ismeri és az első verzió olvasója. Az új darab nézője előtt azonban itt bukkan fel először, az előadás utolsó perceiben, s ráadásul igen hálátlan szerepben: jóformán csak végzavakat ad az öreg Bolyainak, hogy elmondhassa, azt szívére nyomja. Azt javallottam, hogy Jakab Laji *helyett* maga János jelenjék meg. Amit Bolyai — s vele a néző — csak *hallott* a két hírmondótól, azt végül *láss* is: János reménytelen állapotát. Épp ez emeli tragikus magaslatra az apa reménytelen és mégis folytatódó küzdelmét. János megjelenése nélkül a darab csonka lenne. Ők ketten a köztudatban összetartoznak, mint Rómeó és Júlia, s helyesebb lenne az esszészzerű cím helyett a puritánabb *Két Bolyai* címet választani. A cím megváltoztatására és János behozatalára sikerült rávennem az író, Jakab Laji mellőzésére nem. Végül beletörődtem, hogy maradjon. Nagy nehezen a rendező, Várkonyi Zoltán is belenyugodott. Legnehezebben a színész, akinek nem sok kedve volt a gyöngye szerephez. Végül a házi főpróbára egy véletlen oldotta meg a kérdést. A színész filmezés közben focizott, eltörte a bokáját, járókötésben sántikálva kellett volna játszania, s Németh inkább lemondott róla, semhogy a darabba beírjon valami ilyet: rosszul lépett le a postakocsiról, azért sántikál.

„Én mindazt, amit a néző igényeiről s annak kielégítéséről mondanak — így a napló — egy kis hitetlenkedéssel hallgatom. A »néző« éppúgy, mint az »olvasó« többnyire csak a kiadói és színházi emberek kényelmét, berögzött szokásait szolgáló fantom, akivel oly sokszor a szebb, bátrabb megoldást fújatják le.” Meggyőződésem szerint a néző *nem fantom*, hanem nagyon is eleven alkotótárs. Reagálásai jelzi igényeit, s épp ezek alakították ki a drámai műfaj törvényszerűségeit. Aki bent él a színházban, állandóan érzi a közönség hangulatának légkörét, a tetszés, nemtetszés, érdeklődés, közöny, unalom, a száféle érzelem, indulat, gondolat árnyalatait, más szóval: a közönség kimondatlan óhajait. Érzi és megpróbálja tudatosítani önmagában, tolmácsolni az írónak. Úgy hiszem, épp ez a dramaturgiai munka lényege.

A színészegyüttessel való találkozás, az olvasópróba gyöngén sikerült, az én hibámból. Én biztattam föl Némethet, hogy maga olvassa föl a darabot a társulat előtt, mert korábban engem lenyűgözött az első felvonás felolvasásával, s úgy hittem, jó hatást kelt, ha ilyenformán maga „adja át” művét a színészeknek. Most azonban feszélyezte a hallgatóság, s a mutatóvány balul ütött ki. Az első szünetben az egyik főszereplő meg is jegyezte (szerencsére nem az író füle hallatára): ez nem dráma, hanem geometriai tankönyv.

Később a rendező, Várkonyi szuggesztivitása napfényre hozta a darab értékeit, lelkesedéssé változtatta a korábbi tartózkodást. Várkonyi remekelt a rendezésben,

de saját egyénisége s nem Németh víziója szerint. Németh bonyolult, „több emeletes” mondataival auditív hatásra pályázott. A szöveg nehéz, de helyesen hangsúlyozva nagyszerűen jellemzi a beszélő egyéniségét és lelki állapotát. Várkonyit ez nem elégitette ki: vizuális játékelemekkel színezte a mondatokat. Az ő rendezéseiben a szereplők jól megindokoltan ugyan, de igen sokat mozognak. Fölállnak, leülnek, jönnek-mennek, különböző tárgyakkal babrálnak. Itt például: Bolyai Farkast a darab szerint gyomorbántalmak kínozzák. Várkonyi hozzátette az orvosságot, amelyet egy szekrénykéből kell kiszedni (ennek kulcsa valamivel odébb egy tégelyforma edénykében); bevételéhez kanál kell, egy pohár víz, amelyben lötyögtetni lehet. Aztán visszatenni az orvosságot, bezárni a szekrénykét, elrakni a kulcsot. Vagy: a harmadik felvonás végéhez jól illett a párbajra híváshoz egy nagy gesztus, hogy János az apja lába elé dobja a kesztyűjét. Németh beletörődött az ötletbe, de nem tetszett neki.

Ezek az apró mozzanatok megteremtik a színpadon az életszerűség illúzióját, s Várkonyi százával talált ki ilyeneket és — becsületére legyen mondva — *vetett el*, mihelyt a próbák során fölöslegesnek bizonyultak. A Bolyai ház ajtajára nagy gondal ízléses csengőt szereltetett, amely minden nyitáskor három hangon kolompolt. Básti azonban, Bolyai Farkas megszemélyesítője, az egyik próbán indulatosan lelépte, s a csengő nem is került vissza többé.

Várkonyinak is voltak óhajai a szöveggel kapcsolatban. Azzal szerette volna kezdeni az előadást, hogy a Bolyai ház előtt elhalad egy lajtos ember és bekiált: Maros-vízet tessék. Németh elhűlt, megdermedt az ötlet hallatára, s később is gyakran emlegette, mint az ő szemléletétől teljesen idegen rendezői okvetetlenkedést. Eredményesebb volt a másik óhaj: az amúgy is túlságosan rövid harmadik felvonás cselekménye bővebb kidolgozást érdemel.

Erre a munkára Németh szívesen vállalkozott, s a bővítés igen jól sikerült, de a próbák során újabb óhaj merült föl. Az első két felvonás és a negyedik Bolyai Farkas szobájában játszódik, a harmadik azonban szabad téren, a vártemplom előtt. A négy felvonást egy szünettel, két részben akartuk játszani, de a Katona József Színházban nem lehet illúziót keltően megvalósítani a két színhely gyors változását. A technikai nehézségen kívül belső ok is támogatja, hogy a darab mindvégig egy színen játszódjék: a klasszikus kompozíció. Németh igen helyesen lemondott az epikus formáról, a tizenöt képről a drámai tömörítés érdekében. Legyen hát következetes. Annyival is inkább, mert apa és fia nagy összeütközése, a párbajra való kihívás inkább szobába s nem nyílt térre való, szövegmodosításra pedig alig van szükség.

Várkonyi érveit ugyan magamévá tettem, de közvetítésükre nem vállalkoztam. Én már a korábbi óhajok idején ellövéldöztem minden puskaporomat, s úgy éreztem, hogy most már legföljebb dühöt vagy depressziót érhetnék el, de eredményt nem, mert eljutottam az engedékenység végső határáig. Várkonyi azonban nem tágitott. Menjünk hát ketten, mégpedig azonnal, bár jól benne jártunk az estében. Odatelefonáltam, aztán Várkonyi a kocsijába tessékelt és indultunk a Szilágyi Erzsébet fasorba.

Kicsit szorongtam. Azt hiszem, ő még jobban, de ezt indulattal palástolta. Igaz, útközben, egy-egy kanyarodóban olyan sebesen fordult, hogy majd kiestem a kocsiból.

— Az a baj, hogy ez az ember mindent megír — mondta. — Minket is. Ezt a látogatást is. Ki vagyunk szolgálta'tva neki. Tisztelem, becsülöm, nagyra tartom. De a magam szakmájában én is vagyok akkora nagyság, mint ő az övében. — Aztán sebtiben elismételte a közösen kialakított érveket.

Németh maga nyitott ajtót és csendre intett, mert a másik szobában betegen feküdt a felesége. Bevezetőben kedvcsinálásul elmondtuk, milyen lelkes hangulatban folynak a próbák, mennyire megszerette az együttes a darabot. Végül azonban rá kellett térni jövetelünk céljára.

Várkonyi belevágott és elmondta mindazt, aminek „főpróbáját” előzőleg megtartotta előttem. De milyen másként hangzott most az „előadás”. Izzott a szenvedély, szikráztak az érvek, s a hatalmas monológ végén hangja elcsuklott, szemét elfutotta a könny.

Németh megrendült. Engedett.

— Gratulálok — mondtam, mikor az ajtó becsukódott mögöttünk. — Ilyen mutatóványra csak egy színész képes. Én nem.

— Akár hiszed, akár nem — felelte Várkonyi —, én nem színészkedtem. Csakugyan sirva fakadtam, mert éreztem, hogy igazam van.

Ketten voltunk a pasaréti éjszakában. Elhittem, s máig is hiszem, hogy őszintén hangzott, mint egy későbbi kijelentése a nagy siker után — *A két Bolyai* 182 alkalommal került színre:

— Németh azt hiszi, hogy ő írta a darabot, pedig én rendeztem.

A Bolyai-dráma legjelentősebb utórendzülése a *Képzelt beszélgetés* című egyfelvonásos, amely arról szól, hogyan kellene írónak és művészegyüttesnek egy baráti beszélgetéssel útjára bocsátania *A két Bolyait*. A kis darab párbeszédembe foglalt elemzése, magyarázata a nagynak: mit miért írt épp így az író, s a színház hogyan tudná hitelesen megszólaltatni. Elhangzik néhány fanyar utalás a Katona József Színház előadására, legérdekesebb azonban mélabús utolsó mondata: „Ez az első eset, hogy színészek így, mint ti, egy művemről elbeszélgettek velem”.

Az „így, mint ti” megvalósíthatatlan írói vágyálom. Azt jelentené, hogy a művészegyüttes egy új darab valamelyik korai, elemző próbáján író és mű szinte tökéletes ismeretében, odaadó alázattal üljön az asztalhoz. Hogy minden színész, saját egyéniségéről megfélelkezve, máris átlényegüljön az író elképzelt alakká, ami jó esetben is csak hetek múlva, a próbafolyamat végén képzelhető el. Jól ismert klasszikus művek elemző próbái is sokkal gyászosabban szoktak végbe menni, új műveknél pedig a színészek gyakran elég nyersen tiltakoznak „eljárászatlan” mondatok, jelenetek, vagy akár az egész darab ellen. Drámai küzdelem egy-egy ilyen beszélgetés a valóságban, s itt a mű értékeit a rendező képviseli. Az ő szuggesztivitásán, alkalmi furfangjain múlik, hogy sikerül-e közös célért lelkesedő együttesé kovácsolni a száz egyéb gonddal törődő, sajátos emberi és művészi egyéniséggel rendelkező színészeket.

Németh alkalmasint sejtette, hogy a valóság ilyenformán festhet és elhárított mindenféle invitálást. Az első időkben még hajlandó volt megjelenni egy-egy kivételes alkalommal: olvasópróbán (amelyet azonban nem követett vita), zártkörű házi főpróbán és a bemutatón. Utóbb már ezektől is elzárkózott. „Tekintetek halott szerzőnek” mondogatta.

Első pillantásra különösnek tetszik, hogy egy drámaíró ényire idegenkedjék saját műveinek előadásától. Írásaiból csokorra való gyűjteményt lehetne összeállítani a sértődött, elégedetlen megjegyzésekből, az előadás okozta gyötrelmekről, s elismerő szavak leginkább pár szavas epizódistáknak jutnak, nagyritkán egy-két személyes hívének. Volt rá példa, hogy darabja bemutatóján kötelességszerűen megjelent ugyan a függöny előtt, de magát az előadást nem nézte meg: az utcán sétált vagy a titkári szobában üldögélt.

Az idegenkedés, a távolmaradás úgy hiszem önvédelem volt. Amikor az ember először hallja meg saját hangját *kívülről*, például magnóról, meghökken, esetleg elborzad tőle. A drámaíró is hasonló helyzetbe kerül. Alkotás közben alakjai hangját *belülről* hallotta, a főszereplőt saját hangján, s a többiét ugyanebből fakadó felhangokon. Áttételesebb, de hasonló a helyzet a látható elemekkel. A vízió meghatározott térbe helyezi és megmozgatja az alakokat, s ezt az író több-kevesebb pontossággal rögzíti színi utasításokkal, amelyeket azonban rendező és színész vajmi ritkán vesz tekintetbe. Miikor joggal, mikor oktanul, most ne vitassuk. Elég annyi, hogy az írónak megdöbbenő a sok idegen, külső hang és az ő víziójától eltérő látvány. Még akkor is, ha mások, akár barátok szerint, ez azonos az ő elképzelésével, vagy pláne jobb. Neki szörnyűség. Nem hinném, hogy messze járok az igazságtól:

Némethnek több gyötrelmet okozott műveinek előadása, mint amennyi örömet. Ezért vonakodott megnézésüktől.

Ma ezt világosabban látom, mint húsz éve; akkor inkább csak ösztönösen örültem új műve, az *Utazás* olvasásakor. Nem olyan igényes ugyan, mint a *Galilei* vagy *A két Bolyai*, de a maga nemében hibátlan alkotás, amivel jóformán semmi tennivalóm nem lesz. Az *Utazás* alapötletét valóságos élmény szolgáltatta, Németh Szovjetunióban tett utazása, s az újságírók sürgető okvetetlenkedése, hogy azon melegeben valami politikailag hasznosítható nyilatkozatot sajtolhassanak ki. A hiteles, anekdotikus valóságot Németh úgy emelte át a művészet közegébe, hogy magvát megtartva elszakadt tőle. Önmagánál naivabb figurát állított a középpontba Karádi tanár úr képében, köré a sajtójától különböző családot és kisvárosi környezetet teremtet. Utóbb elméletileg is kifejtette, hogy a vígjáték távolodhatik el leginkább az egyszerű valóságtól és vállalhatja föl a műfaj törvényszerűségeit. Korábbi együttműködésünk során tapasztalhattam, hogy ez az engedékenység csak fogcsikorgatva terjeszthető ki komolyabb művekre. Most azonban egyszerűen örültem, hogy húzásokon kívül semmiféle szakmai észrevétellel nem kell gyötörnöm.

Jobban mondván a próbák közben egy apróság mégis akadt: felsőbb utasításra a darabban szereplő machiavellista, ittmaradt rákosista *megyei* párttitkárt — mivel ilyen már nincs — le kellett fokozni *járás* titkárrá, s ezt, szégyenkezve és dadogva én közvetítettem. Utóbb derült ki, hogy ez sem elég, ilyen ember már legföljebb egy Isten háta mögötti város párttitkára lehet, az sem sokáig. A következő évben viszont a Pesten már szép sikerrel játszott vígjátékot műsorára tűzte egyik nagy, vidéki város színháza, de nem játszhatta el, mert ott még akkor is fölismerhetően ilyen ember állt a pártapparátus élén.

Ekkortájt hívtak meg Miskolcra előadást tartani az értelmiségi klubban Németh László drámáiról. Osváth Béla kért föl, szellemi életünk fáradhatatlan szervezője, akit közel húsz éve ismertem, hiszen rövid ideig a Nemzetinél is működött segédrendezőként, miután még gyerekfövel szinte, színigazgató volt Hódmezővásárhelyen. Azóta megemberesedett, könyvet írt Szigligetiről, számos színházi vonatkozású cikket, tanulmányt, de megmaradt izgatott szemhunyorgatása és fiatalos lelkesedése, lobogása, amely beszéd közben gyakran egymásba torlasztotta szavait. Szívügye volt a magyar dráma, amelyet bevezető előadásokon népszerűsített alkalmissal összeverbuvált, néhány tagú színésztruppok föllépte előtt. Nagyszerű népművelő munkát végzett, vállalva az ilyen műsoros estek kellemetlenebbik részét, a szervezést is. Némethnek régi rajongója volt, s még az sem esett rosszul neki, hogy valamennyire ő szolgált mintául Hantai Antihoz, az *Utazás* nyüzsgő, fontoskodó titkárfigurájához. Osváth utóbb a főnökömmé emelkedett, mint a Nemzeti dramaturgiájának vezetője, amit szégyellt egy kicsit, míg meg nem nyugtattam: az én természetemből hiányzik az őt jellemző aktivitás; nagyon jól kiegészítjük egymást. Harmonikus együttműködésünknek sajnos igen gyorsan véget vetett az ő korai halála.

Osváth számos tevékenysége közt kapcsolatban állt a Kortársal, s fölbiztatott, hogy azt a miskolci előadást dolgozzam ki tanulmánnyá, közléséről majd ő gondoskodik. Megírtam vagy másfél ív terjedelemben, s egy idő múlva azzal a főszerkesztői megjegyzéssel hozta vissza, hogy próbáljam meg egy ívre tömöríteni. Vesztemre elmondtam ezt Némethnek, s ő nyomban azzal „nyugtatót” meg, hogy a főszerkesztői óhaj nem nekem és írásomnak szól, hanem neki: másfél ívet nem szán neki a folyóirat, s még abban sem bízhatunk, hogy egy ív megjelenhetik. Én azonban bizakodva fogtam neki a tömörítésnek, s amikor elkészültem vele, nemcsak a *Kortárs*nak küldtem el, hanem egy másolatot Némethnek is, mert nem akartam a nyilvánosság elé állni olyasmivel, ami őt esetleg bántaná. Kértem, jelölje meg, amit hamisnak vagy sérelmesnek talál. Nagysokára jött a válasz — persze nem a *Kortársé*, mert az máig sem érkezett meg, s a kézirat is nyilván papírkosárba került — hanem Némethé, kétrészes. Az első kézzel írott:

„Amít jósoltam, bevált: A Kortárs az elfogadott tanulmányt végül mégis

visszautasította. Ezt remélem Te is tárgyának s nem a megírás színvonalának tulajdonítod s felsekert esszéírói kedved nem szegi. Bár lenne színházi irodalmunkban csak két-három ember is, aki ilyen esszét tud s akar írni. Én tulajdonképp örülök, hogy nem jelent meg: ötgyerekes családapa vagy.

A Levelet nem akartam addig elküldeni, amíg tanulmányod végleges megfogalmazásában befolyásolhat. Jó lett volna még egyszer átgépelteni vagy legalább a javításokat egy tiszta másodpéldányra átvezetni. De itt se gépelő se másodpéldány. Neked írt válaszom túl — egy valami általános apológiáféle is akart lenni; úgy olvasd. Az utolsó fejezet bármikor leválasztható róla — hisz' csak egy szál fúzi hozzá, hogy »cellámból« indultál ki... Legyen együttműködésünk s kölcsönös megbecsülésünk emléke e két írás, a Tied s az enyém — egy még mostohább korban...

Sajkód, 1963. április 30."

Az itt jelzett „Levél” géppel volt írva, valójában esszé, drámai törekvéseinek foglalatja, amelyet hamarosan visszakért, mert helyet szánt neki készülő tanulmánykötetében. Természetesen visszaküldtem, s azóta bánom, hogy nem másoltam le előbb. A „Levél” ugyanis bővebb volt, mint *A mű védelme* címen közreadott szöveg, s a csakugyan „leválasztott utolsó fejezet” néhány részlete jól jellemezte íróját.

A tanulmányom bevezetésében szereplő „cella” Németh sajkiódi otthonának leírása volt, a puritán berendezésű alkotóműhely, ahol remeteként él, akár számos drámahőse. Ez a berendezés vallomás önmagáról és hőseiről: „a külső igénytelenség hirdetése, erkölcsi magatartás és világnézet” írtam. Leírásomat Németh zokon vette, s a kihagyott utolsó fejezetben ilyesmit írt: sajkiódi otthonom nem cella és nem kunyhó, hanem nagyon jó kis egyszemélyes ház, alapterülete jóval nagyobb a leírtánál, legalább háromszor négy méter; sosem tartottam magam remetének, hanem egy egyszemélyes szerzetrend tagjának. Ezt a gondolatot pörgeti tovább egy akkortájt, 1963-ban kelt naplójegyzet: „a cella nem az én hátamból kinőtt csigaházam, nem amit kerestem, hanem amit kaptam — amint egyedülletem sem remeség, egy személyre szabott szerzetesrend inkább, amelynek egyszer még megismerhetik a reguláit”.

Leginkább az indulat lepette meg, s később is gyakran eltűnődtem: vajon lehetetlen a megértés két értelmes ember között? Hiába tartanak egymás felé, útjuk valahol mégis elválík, mint a térmetanban a kitérő egyeneseké? A puritán életprogram leírását én hódoló elismerésnek szántam, s ő sérelemnek? „Amit kaptam” — ebbé persze beleérthető az ember testi és lelki alkata (amit őseitől kapott), s az egész környező társadalom, amelybe beleszületett. A magam feje szerint ezt az utóbbira korlátoznám, s így érteném: amit munkám fejében a társadalomtól kaptam. Márpedig ha egybefogom mindazt a jót és rosszat, elismerést és üldözést, amit Németh szűkebb és tágabb környezetétől kapott, abból még nem kerekedik ki a szerzetesi életforma. Nem külső kényszerűségből fakadt a puritán életforma, hanem az ő alkatából: ezt érezte önmagához méltónak. Talán némi öncsalással, hiszen látnia kellett, hogy ez nem afféle norma, amelyet másnak is ajánlhatna, tehát rendkívüliségét valami kényszerűséggel kell magyaráznia: ezt kaptam a világtól.

Dolgozatom azonban nem *neki*, hanem *róla* szólt, s egyik legfontosabb célja drámai életművének elemző népszerűsítése volt. Lehet, hogy ez a fejezet nem szerencsés, amikor drámáit oly gyakran támadják személyes vonatkozásai miatt. Ma már, amikor mind az író, mind életműve irodalmunk pantheonjába emelkedett, közzölhető lenne, mint életrajzi adalék, hiszen művészeti kérdésekre nem áll az a logikai törvény, hogy két ellentétes állítás közül csak az egyik lehet igaz. Itt a kritikus sem tehet mást, mint az író: saját szubjektív igazságát mondja el, amit még az olvasó is megtoldhat a maga vélekedésével, s ez a három — vagy akár százféle — igazság együttvéve sem válik megdönthetetlen matematikai axiómává. Mindent egybevetve, a cella leírását mégis kihagytam a tanulmány végső megfogalmazásából, amely vagy nyolc év múlva jelent meg a *Színház* hasábjain, *Vivódó lelkek* címen.

Németh küldeményére hosszú levélben válaszoltam, megköszönve a megjegyzéseket és regisztrálva tanulmányomnak azt a maradandó érdemét, hogy „téged erre az apológiára serkentett”. Nem állhattam ellent azonban egy apróság leírásának, amelyet félbehagyva is derűsnek éreztem: „délben hazajövet kaptam a levelet, s míg a kézzel írottat elolvastam, megmelegedett az ebéd, hívtak az asztalhoz. A géppel írottából csak az első félsort kaphatta el a szemem, ezt: Amikor lányomat megkérted...” Nem tettem hozzá, hogy ez engem ismeretségünk kezdetére, Illyés tréfás útravalójára emlékeztetett. A folytatás érdektelen: a tanulmányomra tett megjegyzésekkel foglalkozik, s a végső megfogalmazásban valamennyit tekintetbe vettem egy vagy más formában. Érdekes viszont a befejező rész, amely Németh új darabjára, a *Gandhi halálára* vonatkozik. Szót ejt erről *A mű védelme* is, mint amit még nem ismerek. De mire a levél a kezembe került, a darabot is ismertem már.

Az író felesége, Ella adta át, s amint elolvastam, őt hívtam föl elmondani első impresszióimat, mert Németh Sajkódon volt, számítani sem lehetett rá, hogy egyhamar visszajön Pestre. Igyekeztem tömöríteni mindazt a jót, amit elmondhattam róla: a Huszhoz, Galileihez fogható nagy mű. Gandhi a humanizmus, megértés, divatos szóval: a békés egymás mellett élés lenyűgöző, eleven szobra. Szent, bölcs, nagyszerű ember, pogány létemre is magamévá teszem toleráns vallását, megrendítő tragédia, hogy az ilyenek el kell pusztulnia. Csodálatosan sokszínű: játékos, dolgos, egyformán otthonos dzsungelben és palotában, tudja, hogy mit akar, s akarata és cselekvése mindig négyszáz millió ember érdekét szolgálja. Egyszóval irójához méltó alkotás, tessék nyugodtan publikálni. Mindezt nyilván nem dadogtam el ilyen világosan a telefonba, s ezért írtam le utóbb levélben is. Egyetlen apró észrevételem volt: a színváltozásokat *ebben a formában* megoldhatatlannak tartom.

A telefonüzenet és a levél között azonban eltelt néhány hét, másodszer, alaposabban is elolvastam a darabot, s történt más is. Már egy éve, 1962 óta átalakult a színház élete: Majort tizennyolc évi igazgatás után új vezető váltotta föl, s őt sem nekem, sem bizalmasának, új főnökömnek, Osváthnak sem sikerült meggyőznünk; hogy a *Gandhi halálát* azonnal le kell kötnünk. Mentésére szolgáljon, hogy a darabot mi ketten sem tartottuk meglevő formájában véglegesnek. Elfogadása tehát azzal a kockázattal járt volna, hogy hosszú, idegtépő hercehurca után sem születik meg a kívánatos eredmény. Azelőtt merészebben vállalkoztunk ilyesmire, de ez is része volt annak a bohémebb ügykezelésnek, ami miatti a személyi változás történt. Ráadásul a darab többi olvasója színre való alkalmatlanságát hangoztatta, s én magamra maradtam hitemmel, hogy mint már korábban, most is sikerül majd az író rávennem a további munkára. Rontotta az esélyeket, hogy Németh, mint máskor is, ragaszkodott szövege előzetes publikálásához, s a *Kortárs* ebben a formában is vállalta közlését. Beletörődtem, bár a széles körű nyilvánosság özönével szabadítja rá az íróra a jószándékú, de botcsinálta, felelőtlen dramaturgokat, s az ő érveikkel is meg kell küzdeni.

A színházban viszont heteken át lebegett a levegőben az elfogadás vagy elutasítás alternatívája, s döntésre mindvégig nem került sor. Május 10-én, mielőtt nekifogtam volna Némethnek írandó válasznak, megkérdeztem a színház igazgatóságát, hányadán állunk a Gandhival. Közölték, hogy egy-két napja valaki — nem emlékszem már, családtag volt-e vagy a *Kortárs* embere — Németh nevében visszakérte a darabot, s ezzel az „ügy” formálisan elintéződött.

Az én dolgom azonban nem, s úgy éreztem, Némethnek rosszul esnék, ha semmit sem szólnék darabjáról. Leírtam hát saját véleményemet: hasznosítson belőle annyit, amennyi jólesik. Előjáróban a kellemesebbik részt, a telefonba mondott első impressziót, majd a második olvasás nyomán támadt aggályokat a színpadi megvalósítás lehetőségeiről. Volt azonban ennél komolyabb ellenvetésem is. A darabból világosan kiderül Gandhi személyes nagysága és gyönyörű elképzelése a szabad és független Indiáról, amelyet békés eszközökkel akar megvalósítani, s amely az állami élet egyetemes modelljévé válhatik. Az erőszakot elvető módszer kitűnő volt a

harc első szakaszában, amíg az angolok ellen kellett küzdeni. A második szakaszban viszont, az államépítés korában nem bizonyul népszerűnek, sőt, mind világszabóbbá válik, hogy Gandhi eszméje — sajnos — tarthatatlan. Az emberiség még nem értett a „modell” megvalósítására: államrendet csak brutális eszközökkel lehet fenntartani. A Gandhi iránt érzett szubjektív szimpátia miatt nem szabad jelentéktelenné tenni a másik, ugyancsak nagyszabású feladatot, az ország megteremtését. Az általánosságokon túl néhány könnyen megvalósítható egyszerűsítést is ajánlottam. „A tervbe vett kétféle Husz, kétféle Galilei, s a valóban meg is írt kétféle Bolyai után föl merem vetni a kérdést: nem írná meg ezt is szorosabb formában?”

Ezt a levelet segítségnek szántam: megvillantani, miféle apróbb igazításokkal lehetne a darabot a színházi kívánalmakhoz igazítani. Óvakodtam említeni, de akadt itt más nehézség is. Az eseménysorban nem kínálkozott olyanszerű drámai csomópont, amely köré minden fontos mondanivalót összetömöríthet, mint a Galilei vagy a Bolyaiak történetében adódott. Az igazán feszült utolsó három kép elé másfajta eseményeket kellett volna összeválogatni, hogy a mondanivaló sarkalatosabban érvényesüljön.

Észrevételeim természetesen a benyújtott darabra vonatkoztak. Előkészületeiről volt ugyan tudomásom — még egy Indiára vonatkozó könyvet is küldtem —, de arra nem emlékszem, hogy terveibe beavatott volna. Az alkotó folyamat egy-egy állomásába utólag bepillantást ad néhány poszthumusz naplójegyzet és *A történelem eszközei* című tanulmány.

Az első egy töredék, amelynek ösztönzője a *III. Richárd* 1948-as előadása volt. Richárd a machiavellizmus példaképe, a ma is érvényes öntörvényű, az egyéni erkölcsantól független politizálásé. „Amit egy államférfi nem tenne meg mint magánember, azt, mint politikai bölcsességet, nyugodt lélekkel teszi meg, mint politikus.” Gandhi az ellenpélda: „azért élt, hogy az emberiséget a machiavellizmustól, a fehérek politikai erkölcsétől megszabadítsa”. Kihívja maga ellen a hatalmat, de nem a hatalom fegyvereivel, hanem az együtt nem működéssel, s kötelezettséget vállalt arra, hogy az erkölcsöt hatalomra jutása után is fenntartja. „Gandhi abba halt bele, hogy ezt a kötelezettséget komolyan vette.”

Az 1957-es naplójegyzet már egy háromrészes dráma tervéről szól, s igen részletesen foglalkozik az 1922-ben játszódó középrésszel. „Lehet, hogy ha Gandhi teljes, részletes életrajza már akkor ott lett volna a kezemben, tán élete utolsó hónapjaiba, a meggyilkoltatását megelőző időbe teszem át a dráma cselekményét.” Ott már kiviláglik Gandhi merevsége, elszigeteltsége, törekvéseinek sikertelensége, s hogy meggyilkolása sem lehetett egyedül az esztelenség képtelen merénylete, „de tán nem is lett volna szívem századunknak egyik legszebb kísérletét bukásában bemutatni”. A *Gandhi halálában* Németh végül mégis erre vállalkozott, de szíve erősen visszafogta kezét. A fővázolt, de meg nem írt középrész megadja a felvonásbeosztást és a főszereplők bemutatását, de ezen belül az író még viaskodik anyagával: a vázlat tisztazza a szereplők funkcióját, de sehogy sem akar kialakulni emberi arcukat.

A főlkészülés utolsó stádiumára utal *A történelem eszközei* című, 1962-es tanulmány, amely a trilógia mindhárom, önmagában is megálló darabjának tervét ismerteti. Legszűkösebben az elsőt, amely „drámának talán túl fényes, túl felhőtlen lenne, de hát mért ne írhatnék egyszer happy-endes darabot?” A második rész elképzelése alig változott a régi tervhez mérten. Legidőszerűbbnek a harmadik megírása ígérkezik, amely „magába szívna ezt a sokakét összegező életet. Épp Gandhi esetében azonban igazságtalanság lenne csak a tragédiát ábrázolni. Gandhi mérlege végül is sokkal kedvezőbb, mint ez a kép mutatja.” A rövid tartalom nagyjából megfelel a megírt darabnak. A tanulmány egésze azonban tágabb perspektívában mutatja meg az író tervét a problémának — az isteneket avagy a világrendet kihívó, mérhetetlen szenvedély kelepccéjének — két tragikus lehetőségét. Az egyiket Cromwell élete példázza: jó törekvéseit megrontják a politika követelményeiként beenge-

dett hibás eszmék. Gandhinál fordított a helyzet: eszméiből egy jottányit sem enged, viszont mértéktelen követelményeivel az emberi természet korlátaiba ütközik. „Vagy az ügyet őrzöd, s te romlasz meg benne, vagy magadat őrzöd, s az ügy romlik meg körülötted.”

Ha ezeket a följegyzéseket idejében ismerem, talán Németh tulajdon szavait is beleszőttem volna levelembe. Megjegyzéseimmel így is sok helyt rátáptottam az öt gyötrő problémákra: kevesebb, de jobban jellemzett szereplőre van szükség; szorosabb konstrukció lenne jobb (mint a tervezett középülésben); egyes képek összevonása, kihagyása; s ami a legfontosabb: erősebb konfliktus Gandhi és a tőle fokról-fokra eltávolodó hívek között. Épp ebből világlik ki, hogy „Gandhi is nagy volt, s a független, önálló India megteremtése is nagy tett”, és Gandhit nemcsak azért ölik meg, mert őrltek, hanem mert az államrendet csak brutális eszközökkel lehet fönntartani. Mint a följegyzésekből kítűnik, eszével ezt Németh is tudta, csak nem volt szíve megírni. Így aztán a segítségnek szánt levelet taglócsapásnak érezte. Négy nap múlva, május 14-én válaszolt:

„Nem akarok újabb esszével felelni esszéd visszhangjának a visszhangjára (tán az is helytelen volt, hogy ezt a visszhangsort elindítottam) csak azt szeretném röviden megköszönni, hogy a Gandhi haláláról szokott nyíltságoddal a rossz véleményed megmondad, illetőleg az első jó benyomást visszavontad. Szúrás volt a szívbe, (hisz én is azt gondoltam, hogy régi színvonalamat ebben a darabban elértem vagy megközelítettem) de az utóbbi időben annyi hasonló késszúrást kaptam s oly közel egymás után (gondolhatod, hogy nem a politikai késelőkre, hanem az igazság szúrásaira gondolok), hogy ez már nem meghökentően és fájdalmasan, inkább megnyugtatóan hatott. A hipertóniával folytatott keserves, tízesztendei harc, úgy látszik, eredménytelen volt, mindazon, amit azóta írtam, rajta van a betegség nyoma; a hanyatló tehetségen kívül a bizonytalanná vált judicium is.

Kérek, ne válaszolj erre...”

Ettől az utolsó mondatától megriadtam, nem is mertem válaszolni. Ugyanezt a gondolatot folytatja, színezi tovább a következő, május 20-án kelt levele:

„Ella lent volt Sajkodon s elmondta, milyen feldúlva állítottál be hozzánk, este tíz óra tájt. Különösen attól ijedtél meg állítólag, hogy arra kértelek, a levelemre ne válaszolj. Ez azonban nem azt jelenti, hogy négy-öt megbízható embered közül is elvesztetted az egyiket: egyszerűen nem akartam, hogy vigasztalj. Minden olyan levelemhez hozzá fűzöm, amelyben valami sebemről van szó (legutóbb az Illyésnek írthoz is). Nem azért mondom el az állapotomat, hogy mások szépítgessék, alamizsnát adjanak, hanem hogy tudják mihez tartani magukat. De hát így vagyok én, ha kiszísszen a friss seb fájdalma: nekem kell másokat vigasztalnom.

Levelem egyetlen célja az volt, hogy nyugtázzam és megköszönjem leveled. Én a te egyenességed, amellyel véleményedet a szemembe mondtad, mindig nagybecsültem s becsülöm eztán is; arról, hogy ezzel kritikus pillanatokban tán nagyobb hatalmat nyertél fölöttem, mint magad is kívánnád, nem Te tehetsz. A másik, ami felől meg akartalak nyugtatni, hogy bár az, amit Gandhi haláláról írtál, levert: ez nem oka, nem egyik oka elhatározásomnak, hogy írói pályám végére pontot teszlek. Az utolsó évben annyi figyelmeztetést kaptam, hogy ez az elhatározás már a Gandhi „bukása” előtt kialakult.

Ella mondja s Te is írtad, hogy üzenetet kapott tőlem a színház: a darabot nem adom. Én illet senkivel nem üzentem. Nem onnan jött ez az üzenet is, ahonnet a két darab levétele (bár utóbb a színház Aczél kérésére alibit bizonyított)? Ettől függetlenül igaz, hogy több színházi bemutatónak nem kívánok nekimenni s így természetesen a Gandhiénak sem.

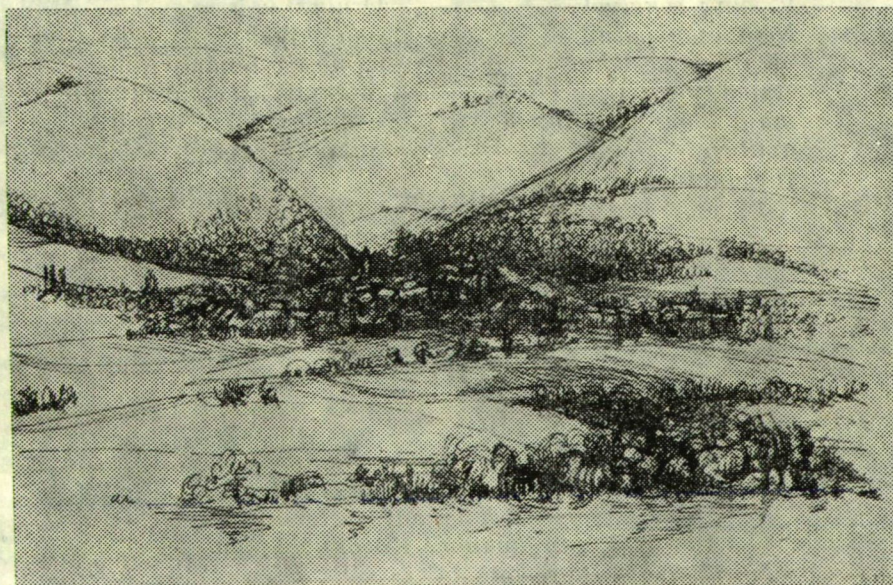
Tehát éppúgy nincs szeplő a barátságon, mint ahogy nem találtam írói

jóhiszeműségemben sem. S nagyon sajnálom, hogy izgalmakat okoztam; ez viszont a Te foglalkozásoddal jár együtt.”

Ezzel lezárult részvételem a Gandhi sorsában, de azóta is furdal a lelkiismeret: itt valamit elhibáztam. Németh ugyan „fölmentett” (jó viszonyunk később sem csorbult, ezután következett még a *II. József* és a *Szörnyeteg* bemutatója), de leveleiben a „bűncselekmény” is le van írva: szúrás volt a szívbe; hanyatló tehetség; bizonytalanná vált judicium; írói pályám végére értem. Az önvédelemnek ez a sajátos formája, amely minden további akciót lehetetlenné tesz: a teljes fegyverletétel. Igaz, hasonló lemondó nyilatkozataival szóban is, írásaiban is sűrűn találkoztam. Ezek kedélyállapotának hullámvölgyeiben keletkeztek, s utánuk törvényszerűen hullámhegy, újabb alkotás következett. Most is ez történt, az írói pálya folytatódott, de a Gandhi átigazítására nem került sor. Talán az első indulat elmúltával arra is gondolhatott, hogy meg tudná írni a valósághoz hívebb, hagyományos formájú tragédiának, de erre szíve szerint nem érzett hajlandóságot.

A két *Bolyai*, az *Utazás* és a *Gandhi halála* gyors egymásutánban került a kezembe, s mindegyik a dramaturgi munka szebbik felére emlékeztet: kapcsolat egy kiváló alkotóval, bábáskodás egy érdemes műnél. A hármat a véletlen állította egymás mellé, de visszatekintve rájuk, mindegyik a dramaturgi munka egy-egy tipikus példájának látszik. A két *Bolyai* a keserves küzdelemmel megszületett eredményét; az *Utazás* a készen kapottét; a *Gandhi halála* a kudarcét. Ez is hozzátartozik a pályához, sőt a gyakorlat arra vall, hogy jóval sűrűbben ismétlődik, mint a másik kettő.

Annyi bizonyos, hogy hiba volt véleményemet papírra vetve elküldenem. A papír ítélet, amellyel vitatkozni nem lehet; depressziót okozott és semmiféle pozitív eredmény nem származott belőle. Egy-két baráti beszélgetés talán több eredményt hozhatott volna. Ennek azonban útját szegte a távolság Budapest és Sajkód között, s még inkább a színház bizalmatlansága, amelyet nem sikerült leküzdenem. Senki sem jogosított fel arra, hogy az író át dolgozás esetén a bemutató reményével kecsgegtessem. Talán épp ez volt a legnagyobb baj, amely dramaturgi helyzetemből fakadt, mint Németh írta; együtt járt foglalkozással.

LÁSZLÓ ANNA RAJZA

Inkább

Dúdvák a földek
szivárgó ösvényeit,
lehetőségeinket
magánérdekek benövik.
Ki törődik itt másokkal,
holnappal?
Mindenki csak
magával, a mával.
Mint a ló,
izzad hajszoltságunk,
loholva a napok porából

összekapirgálható javakért,
elbúcsúzva eszményeinktől,
mint a vándormadaraktól.
Inkább házunk legyen,
mint meghittebb hazánk.
Vesszük az irányt
a pénzes és sikeres nagymenők,
sóvárgott példaképeink után.
Elcsapva a közösségi érzés,
emberség is:
szédeleg világgá.

Örülhetünk

Vizeink sekélyek.
Nem csak úszni,
megfulni se lehet.
Am a gaz
majd kiönt az árokból,
amiben
fürödhetnek a kövek.

Örülünk is
van minek:
a mások bajának.
Miénken is a kárörvendés,
a szomszédból áthallik,
akkorát nevet.

Közönyből

Az ilyen holminak, mint a szó,
értéke hol van? Kelendő
a nyugalom. Közönyből van
kereslet,
s nem igazságból!

Margit-levelek (4.)

Vagy a pirosba hasadt csokor,
ahogy ráncosan ki- s kibólint
az időből. Mintha valahol
is lenne k. Mintha csak odakint
a fákról kinőtt ruhám hullna,
hullna vissza most. Rozsdabarna

csönd: az őszi égen szétrakott
örökkévalóság. S a tört fény
a vázán, akár fáradt, konok
jel a hiány kéklő peremén.
Leng a pohárban pohárnyi úr,
s a kéz önmagával szembesül

valami más, független térben.
És ott sincsen már, csak ami fél.
Így rezdül a vállad is itt benn,
ha egy-egy szó olykor hozzáér —,
s ez mind végtelen. A lét esendő,
s ahogy hozzám a viszony felnő,

egyre távolodom magamtól
a fényben. A megfontolt ablak
a kizárt vonatkozásokon túl
égi szakadékot takargat. S
: szárnyas tükör ballag a napon.
(Itt minden bűnömet elhagyom.)

Post scriptum (2.)

az égen csüggedten összébbhúzza vállát a narancssárga
csíptető. hűvösödik a képek begyulladt
mezéjén, s messze, nagyon messze
van a kardvirágos kert. eltérített
fény : ez lebeg a lakhatatlanná torzult
terek fölött, ez bujkál

az elhagyott formák gödreiben. mellkasodból
 lomha, zajtalan tengerre
 nyílnak az ajtók, csikorog a tükörtelen
 part. szádban a megolvadt álom, számban
 a megolvadt álom. ahogy a főnévre
 visszaemlékszik a rag, úgy talál
 haza a képzelet is : a csalános ösvényen
 szaporán dagadnak a lábnyomok. mintha nagy víz
 lódulna állók
 a kapu megnyíló ösvényében, mindörökké,
 akár a leszegett fejű tátikák. onnan
 kibírhatatlan, hogy
 itt minden csak utóirat, hogy lassú láncon szüntelen
 vállunkra csördül az ég.
 de nincsen út, csak amelyik
 hozott, az fordul mindig eléd. még
 kell a csönd, s lebillent, szürke
 kalap gurul a piros kabátban közeledő
 horizontra

Post scriptum (3.)

most ugyanúgy esik, mint amikor még
 szerelemmel szerettelek. ide menekülnek a fájdalmak,
 a vasárnap szürke falához zarándokol az a
 júniusi délután is, elfáradva végleg a képzeletben, mert
 magárahagyott és megélhetetlen. csak
 a szédület hullámszik vissza, s a váll sápadt
 remegése a fuldokló hőségben. nem
 tudhattuk, amit ma tudni éppúgy lenne jó
 : személyes halottunk úszott a virágok verejtékében. mint
 az agyonmosott ég, összement a tenger, és idegenből
 visszatérve tétován megállt köztünk
 a végtelen. hallható
 csönd rakódik a tárgyakra.
 itt vagyok, a tükörtelen
 ledöntött fényében, biztosan, akár
 a megrekedt idő. ez lesz a f o l y a m a t, innen
 látom az utat, amint egyre távolabb
 csúszik az esőben, csapongó szoknyában ott egyensúlyozol
 a végén, hajad körül riadtan verdes a sikongó
 ég

Szét és össze

L. J.: A ruha és a cipő vadonatúj rajtam, ezen a felemás estén az újnál is újabb. Aztán annyi alvadt forma, állott íz. Udvariasak és illedelmesek vagyunk; a bólogatások és az itatós közt préselt mosolyok szépen kitöltik a keretet, lomhán elterpeszkednek, mintha sehol sem nyomna. Ó, hogy már tizenhárom éve! Eljöttünk és szétküldtük meghívóinkat, felkészültünk s egymás kezét fogva baktatunk, ahogy akkor is kellett volna — így hát mi magunk teremtjük meg a méltatlan összehasonlítási helyzetet, a merengés és sértettség csapdáit. Itt vagyunk és kielégületlenül oda nézünk, vissza, s bár a pótolhatóság ábrándképe nem is kísért, mint gyerekoromban oly sokszor, előbb-utóbb múlt és jelen friss gubancába szorul a nyakunk.

H. B.: És én mégis csak vigyorgok csöndesen, meg ámulok és pózolólok, szinte boldogságfélélet érzek, még most is kurjongatok tőle — hogy miért? Megpróbálok tárgyilagosan közelíteni. Tizenhárom évvel ezelőtt, 1969 őszén lett volna a Fészekben annak az új, akkor már nyomdában lévő, „időszakos irodalmi kiadványnak” az avatóestje, melynek *Eszmélet* volt (van) a címe s L. J. meg én hoztuk össze — nem egyedül persze, de akkori társaink, a választott társak közül ma senki sincs jelen ezen a szervezett esten (legfeljebb N. P. jelenik majd meg, de ő is csak a műsorban elhangzó versem hőseként). Azt a tizenhárom évvel ezelőtti estet nem tarthattuk meg, az ajtóra jelentőségteljes tábla került, hogy az előadás „technikai okokból” elmarad, s aztán a kiadvány is elmaradt, de sok minden elmaradt; akkoriban egy Trakl-sorral jeleztem az *Eszmélet* sorsát: „Ezüstlón hullt le a megnemszületett feje.” — bizony, olyan romantikusan komor voltam, hogy a verssorba egy alkatomra szabott szerep (hivatás) feje hullását is beleértettem — most meg vigyorgok, de nem az elmaradások emlékéen persze, mert idióta azért nem vagyok. Másféle akkor villan a *mostba* mulatságosan, még távolabbi, csaknem húszéves; két regényes évtized torpan össze grimaszolva. Barátságosan, kissé félszegen somolygó fiatalember áll előttem, Sugár Miklós a neve, ifjú zeneszerző, ezen a mai Fészek-esten együtt szerepelünk vele s amikor bemutatkozunk egymásnak — most! —, azt mondja, hogy találkoztunk már — akkor! — két évtizede a Lórántffy Zsuzsanna zeneiskolában, ő éppen a hetedik osztályba járt, én pedig irodalmat tanítottam; nemrégiben tisztáztuk éppen, egy osztálytalálkozón, meséli Sugár Miklós, és arcvonásaiból, alakjából lassan bontakozni kezd előttem egy hetedik osztályos kiskamasz kedvesen köpcös figurája; mi akkor nem a nevéen szólítottuk Önt, mondja akkori tanítványom, most szereplőtársam enyhe zavarral, és az önözés sutaságával ugyan, de kielégíti fölgyuladó kíváncsiságomat: diákos kajánsággal közli velem, hogy Ecetnek hívtak maguk között, mert mindig komoly voltam, sőt komor, a viláért el nem mosolyodtam volna, pedig *A helység kalapácsát* tanítottam. Térdcsapdosó nevetés, vidám összetegeződés következik erre; a tizenhárom éves trakli fejezés emlékéet Ecet tanár úr komorsága teszi elviselhetővé, mert dokumentálja, hogy — lám — komolyan vettem a dolgokat akkoriban, még Fejenagy komikus történetét is ecetpofával tanítottam, összeráncolt homlokkal, görcsösen, nehéz akarással — és az *Eszméletet* is így csináltuk, bizony, Sugár Miklós, de ezt már csak magamban teszem hozzá és el is bizonytalanodom hirtelen, mert azért ez mégsem pontos, Ecet tanár úr oldódóban volt akkor, kinyílóban, kifelé fordulóban; latolgattuk a hatvanas évek közepén, hogy be kellene lépni a pártba, emberarcot képzeltünk a politikának, mozgásban voltunk — változtunk, s hogy most újra itt vagyunk a Fészekben, maga a változás lesz tapintható, elegáns kedvességünk felszíne alatt az idő lüktet: egyetlen rebbenés. Miért ne

éreznek boldogságféléit a rápillantástól, miért ne csodálkoznék, riadtan is persze, hiszen a nyakamról van szó.

És kérdeznem kell, hogy mi is ez a változás, kivé lett Ecet tanár úr 69-re, 82-re, komorsága miféle cinkos vigyorba alvadt, miféle derűbe oldódott a hatvanas és hetvenes évek kanyargó ösvényeit járva, hogyan áll össze, mivé kristályosodik ki ez az egész?

Válaszféléit keresgélve messzebbre kell visszamennem történetemben, első két évtizedem homályos odújába, amikor annyira másként éltem és néztem a világot: az irodalom előtti, L. J. előtti időbe. S kapaszkodónak Bessenyei Györgyöt idézem: „Ki hinné emberkorának eseteit, ha életének gyermekifjúságában jövendőlnék meg néki?... Az idő húzza magára eseteinket és nem mi az időt eseteinkre.” Szép, igazán szép, és bele is kapaszkodhatom, ha akkori öntudatlanságomat akarom megerősíteni és az idő hatalmát fölmutatni a személy felett, sodródásomat láttatni csupán, melynek első két évtizedében csakugyan nem hittem volna, ha valaki megjövendőli „emberkorom” eseteit. Szép ez a kapaszkodó, de csak a bihari éjszakába húzódott remete költői-filozófiai magamentéseként szép igazán, nekem legfeljebb elindulni segíthet. Soha sem voltam passzívan sodródó figura csupán — első két évtizedemben sem. A körülmények hatalmának, az idő erejének szorításában ott működött egyéni aktivitásom, heves feltörekvési vágyam, amely életem második két évtizedében sem hagyott el, csak megváltozott, más értelmet, tárgyat talált. Az első húsz évben minden akarásom ösztönös volt, minden áron föl akartam jutni, föl, gyerekkorból a felnőtt korba, faluból a városba, szegénységből a gazdagságba. Azonos voltam magammal, csak belülről láttam magamat, kívülről soha. Az új korszak, a második húsz év meghatározó folyamata ennek az alacsonyabb szintű identitásnak a fokozatos elvesztése volt, és egy másiknak a keresése, sejtése, teremtése. Belépésem az irodalomba egybeesett a kilépéssel önmagam kizárólagosan belső szemléléséből — ezért is éreztem, hogy előbb a múltat kell tisztáznom, szemügyre vennem újra mindazt, amit addig csak belülről láttam; írásaimban ezért fordultam állandóan visszafelé, szinte törlesztemem kellett, és sietnem persze, behozni a lemaradást, hogy megérkezzek végre a jelenbe. Milyen szerencsés összejátszása a dolgoknak, hogy az egyéni megérkezés a hatvanas évek végére esett, éppen hatvan-nyolc tavaszára, és az Eszmélet szerkesztése lett betetőző, befejező mozzanata. Ekkor írtam *Létra* című hosszú versemet, amelynek esztétikai színvonalát ma egyenetlennek tartom, de végül is talán húszéves íróskodásom egyik legfontosabb motívuma: életérzésem és világszemléletem megfogalmazásához (és kialakításához) segítő létra, mely a jelenből a legtávolabbi múltba nyúlik vissza, bármikor elindulhatok rajta, le-föl szánkázhatok, bepillanthatok ide és oda, itt vagyok és ott vagyok, hol felnőttem, hol gyerek, s mindezt azért, hogy a kapcsolat, a szerkezet előtűnjön — erről szól az 1980-ban, négyéves késéssel megjelent *Mammutfogak*, de jószerével már az 1976-os *Cimkeragasztás* is. Az egyvidejűség élménye hozta tehát az *Eszméletet*; milyen szerencsétlen összejátszása a dolgoknak, hogy „technikai okok” miatt gyorsan és fájdalmasan visszajára fordult, hogy — Bessenyeivel szólva — az idő húzta magára esetünket.

Ott ül tehát az egykori Ecet tanár úr a megvalósult Fészek-esten s míg Fodor András hivatalos-családias megnyitóját hallgatja, változásainak történetén, a két évtized grafikonján mereng és tudja jól, hogy ez nem az, de azt is tudja és érzi, hogy ha már nem is idézheti '76-os verséből időszerű érvényességként, hogy „talán még nincs elveszve semmi sem”, vagy még régebbről: „Talán még semmit nem rontottam el” — azért nyugodtan hallgathatja rontások és veszteségek nyomában kapott szövegeit. A nyugalom persze viszonylagos és rövid, és elégedettséget semmiképpen sem jelent, de amikor eltűnik, egy ötlet tör a helyébe, valami érzésfészes, hogy méltó válasz erre a helyzetre, erre a hely által gerjesztett *idősűrűsödésre* csakis egy „megírás” lehet, létraértelmező nyomozás, technikai és lelki okok négykezes rendezése.

L. J.: Tényszerűen, nosztalgikus és hetvenkedő pózok nélkül annyit csakugyan megállapíthatunk, hogy ez nem az. S ezt a „felismerést” még családás sem követheti, hiszen nem várhattuk, hogy bármiben is hasonló legyen ez az est ahhoz a meg nem tartott esthez. A portáspult és a színpadot jelző dobogó, a lift és az üveges lengőajtó ugyanaz — a hely elemei; legjobb volna legyinteni hát és öntudatosan haladni tovább, el az ügyefogyott kihívás mellett, de zavar, hogy ezen az esten mintha nem lennék egészen jelen (nocsak! nemhogy az egykori társak, én magam se!?) — beszéllek, hallgatom a szövegeinket, a bakiknál fájdalmasan-hiún fel is szisszennék, s mégis, bosszúsan újra és újra észreveszem, mennyire esetleges, hogy ebben a műbőr huzatú, forgó fotelben ülök, erős lámpafényben, mikrofon előtt. Minek? miért? — noha semmiféle kérdés nem nyugtalanít; semmi más nem nyugtalanít, csak a saját elkalandozó figyelmem, a ritka, alig ismert állapot: mintha nem lennék egészen azonos önmagammal. A jelen folyamatosan úszik bennem, alaktalanul, múlt és jövő darabjai nem támasztják, nem tartják, a pillanatok szét- esetten — de miért nem fogom össze? hol van most híres akaratom, eróm? Évekkel ezelőtt, egy vasárnap felébredtem kora reggel, a lakásban még mindenki aludt, s a csecsemősen feltartott, arc mellé húzott kezek, a takaró alól kilógó lábak, szét- dobált ruháink, vagy mit tudom én, milyen részletek — bizonyára nem ezek, de akkor mik és miért éppen aznap? — hirtelen egy régi-régi, sokat dédelgetett ábrándkép megjelenésének tűntek. A húsz-huszonöt éve képzelt jelenet ott volt előttem valóságosan, és nem „nagyjából ugyanaz” volt, nem „hasonló”, a jelen nem csupán jólesően emlékeztetett a kamaszmúlt, a gyermekmúlt színezőjétekaira. Ez pontosan ugyanaz volt. És nemcsak láttam — tapintottam, szagoltam, ízleltem, hogy az apróságokban, egy takarórániban, egy pillarezdülésben vagy meztelen talpam alatt a meleg szőnyeg érintésében is ott a léhaságot nem ismerő, a bizonytalansá- gokat elutasító gondosság. Hálátlanul, alázat nélkül a saját akaratomnak tulajdoní- tottam ezt a megvalósulást, és szorongva bár, de annak hiszem még ma is.

Vajon a meg nem született, a félrecsúszott, az elszalasztott dolgokat nem akar- tam? Allj! a számvetés még nem helyenvaló. Egyelőre valami megbillenhetett, gör- csös magabizásom rendszerében valami rés támadt: az idő szétszakadozik és ma- gára húz ezen az estén. Eltűrom, tétován hagyom, aztán az álom kiszolgáltatottsá- gához hasonló bávasággal észlelem, hogy már vége is, lepergett, megvolt, az illanó jelen gomolygó múlttá lett. Értelmezhető. Megírható talán. Utólag — de én nem szeretem az utólag élhető.

A Háború és béke harmadik könyvében, a borogyinói csatát végigbotorkáló Pierre Bezuhov nem kap helyet este a fogadóban, s a „tisza csillagos ég” alatt, a saját kocsijában fekszik le. Álmában, félálmban hangot hall, világosan és egysze- rűen fogalmazott szavakat, gondolatokat, „amelyeket valaki kimondott, vagy maga Pierre gondolt sorra”. Életről és halálról, háborúról és a törvények megtartásáról szólnak a szavak, s Pierre legfontosabb felismerése, hogy ezeket a gondolatokat nem egyesíteni kell az embernek, hanem összefogni; igen, igen, ismételteti magában Bezuhov, és a rádöbbenés ujjongóvá teszi: „összefogni, összefogni!”. Gyönyörűség- gel képzelem el Pierre álomban kisimult vonásait, s hogy álmát és ébrenlétét egy- formán préselik a kínzó kérdések, melyekre persze nem eléggé fogható, bizonyára nem praktikus az „összefogással” válaszolni. Áll (vagy fekszik) az ember, ez a fel- világosodás eszméin nevelkedett, porból és lélekből összetákolt, állati és isteni in- dividuum, racionális és irracionális kalandok hőse, és a kérdések ostromában mit is tehetne egyebet: megpróbál „összefogni”; irányítja sorsát, kiszabja a maga méltó helyét, sóvárogja feladatát, mindenségének középpontja lesz, csak azért is. „Igen, össze kell fogni, ideje összefogni” — mondja magának negyedszer is Tolsztoj esz- mélkedő, eszmék felé forduló szereplője, miközben a lovász költögeti: „Be kell fog- ni, ideje befogni, kegyelmes uram!” A két „feladat”, a gondolatok, törvények ösz- szefogása és a lovak befogása összeér, a félálomidőben fedi egymást, a kettő együtt teljességgé épül, de ha tetszik, fintorogni is lehet eszme és gyakorlat, metafizika és

istállóügy ilyen összevillantásán. Az eszmény számomra mindenestre ez marad, és a legjobb pillanataimban egyszerre vagyok Pierre és a lovász: tartom a belső gyöplöket, múlt és jövő szárait, de a nyeret, kantárt is én tisztogatom, lólabát csutakolok és megsimogatom a száraz sörényt.

H. B.: Az idő szétszakadozása és összesűrűsödése, a szét és az össze élménye és elmélete tehát a tárgyunk, megvan, ez igazán vonzó, mulatságosan és szorongatóan növeszthető minden irányban, élet és irodalom egymásba játszó, egymásból élő rétegeiben. Mindezek persze kongó általánosságok lennének csupán s meg sem említeném testetlen örvénylésüket, ha ott a Fészekben, azon az estén nem érzékeltém volna olyan kísértetiesen és derűsen, hogy most, éppen most, ebben a pillanatban összefutnak a különböző időfolyosók és a különböző minőségű történések, hogy most, éppen most az elvont általánosságok konkrét megvalósulását élem. Nem is az összefüggés, hanem az összejátszás élménye ragadott el, tehetetlenségem és hatalmam egyidejű fölismerése, hogy én vagyok a mozgató és a mozgatott, amelyet harmadikként látok és megfogalmazok.

A különböző jellegű élettények összejátszását már korábban is megfigyeltem, magánjelleg és közérdekűség (érvényűség) összeolvadását gyakran tapasztaltam, ami persze természetes velejárója másnál is az írásszakma művelésének: az ember saját történéseit (fájdalmát és örömét) jellegzetesnek tudja, fogalmazza. Nálunk azonban mindez talán fokozottabban érvényes, életvitelünk olyan sokrétű, hogy a dialektika a létezés metafizikai síkja és istállószférája között mindig több póluspárra szakadva működik, sokféle végetet zsúfol össze. A „teljesség komplex egysége” sok-sok színből-ízből-rétegből gömbölyödik egyetlen hagymává, melyet szétfejteni, egy nap huszonnégy órájának leírásában (regényében) megközelíteni régi vágyam — alighanem megvalósulatlan ábrándom marad. Ha most mégis megpróbálok — vázlatosan legalább — jelezni ennek a hagymaságnak a természetét, szerkezetét és légkörét, hogy a szét többnyire destruktív indulatával és irányával szemben az össze szinte mindig progresszív eszméjének megtestesülését dokumentáljam, egy 1980-as pillanathoz (naphoz? mozzanathoz?) fordulok.

Mesefigurák, kisiparosok, színészek, hivatalnokok nyüzsögnek belső színpadomon, képzelt és köznapián valóságos alakok adják egymásnak a kilincset és a telefonkagylót, közöttük bolyongok, ide-oda csapódom gondolatban — és testi valóm-ban is. A televízió stúdiójának vezénylőtermében ülök előbb, mesejátékom felvételén, a bal felső képernyőt tarka tollözön borítja homályba, a Táncosnő pávafarkának közeli képe, és az operatőr azt mondja, lóbáld meg a farkadat, Dorottyá, a felvételvezető pedig ordít, hogy felvétel, csendet kérek a stúdióban, és csend lesz, a felvétel elindul, a sárga-kék arcú Bohóc és a pávafarkú Táncosnő Mozart-zenére lopakodnak a pókháló trónon gubbasztó Királyhoz, és tenyerükből tölcserű formálva kiáltják, kérdezik, hogy hó, hahó, van itt valaki, valaki, valaki... A képbe aztán belóg egy mikrofon, sok a füst vagy kevés a füst, a fény, a hang, a szöveg, a mozgás — vissza, újra, lóbáld meg, Dorottyá, csend legyen, indulj, állj, vissza, füstöt, még egy pöfföt, hangyányit még, vissza, újra: megy minden a maga megszokott, hisztérikus rendjében, folyik a *Maskarák* felvétele, aztán szünet, a színészekkel beszélgetek a büfében, lelkesen próbálom magyarázni, hogy milyen különös, ahogy életre kelnek a képzelt alakok, igen? mondja Udvaros Dorottyá udvarias kedvességgel inkább, mint kíváncsian, Máté Gábor bohócarcát a Magyar Nemzetbe temeti, versemet olvassa éppen, ez jólesik, bár véletlenszerű, Székelyi Jóska pedig a kislányomról kérdez, vagyis a színészek a maskaramaszkokból kiszólva civilként fordulnak hozzám s én szinte káprázom a kettőzéstől: mikor elköszönök tőlük és indulok napi teendőim intézésére, mintha folytatódna a mesejáték, amelybe hamarosan belép fekete, sáros gumicsizmájában Mikes Kelemen, no nem a képzelt néni-jének leveleket író, XVIII. századi bujdosó, hanem a XX. századi ifjú burkoló, akit meg kell keresnem a Városmajor utcai építkezésen, hogy megnyerjem fürdőszobánk rendbehozatalára. Kocsival megyek, sietek, az építkezés kapujában barátságosan

biccentek egy portásfélének, fölhasadt meszes zsákok fehér tócsáin ugrom át, homok és téglarakások, gerendák között sétalovaglásban haladok, magam is mesehősként forgatom a fejemet, kit keres? dörren rám egy pufajkás ember, Mikes urat, mondom megszeppenve, azért! int a zord ór, szólni kell! igen, hajtok fejet engedelmesen, de már harsog is a hol vagy Mikes Kelemen? bocsánat, érintem meg a pufajkás karját, én Mikes László burkolót keresem, ugyan! legyint rám bosszúsán az ór, Kelemen az! és rámutat egy közeledő alakra, tessék! a büfében a Bohóc szövegét dobolta egy szakállas fiú: „csőr a csipkét, kő a pitykét”, vigyázat, most nem ott vagyok, itt vagyok, előttem áll Mikes úr, kis bajusz, rövid haj, méteres vállak, fekete gumicsizma, ez nem burkoló, hanem birkózó, szorongva nyújtok kezét, de Mikes úr óriásmarka lanyha, elnéz a fülem mellett a semmibe és motyog, dől belőle a sörszag, gyorsan rábólint mindenre, igen, mehetünk, betántorul a kis kocsni ülésére, ölében nagy sárga táská, lábán nagy fekete gumicsizma, ül, hallgat, nem beszél, szuszog, arra sem válaszol, hogy befedezi-e ma a munkát, hiszen csak pár darab csempe az egész, a vízvezetékyszerelő azt mondta, hogy két óra alatt meg lehet enni az egészséget, így mondom, ilyen jópofán, és nevetgélek, hogy lássa ez a Mikes úr; közben óvatosan lehúszom pár centit az ablakot, mert Mikes úrból felhőként gomolyog elő a rum és a sör szaga, a dohány és az izzadtság bűze, füstöljetek még, ordított a rendező, a folyosóra nyomjatek egy pöfföt, még egy hangyányit. Mikes úr a lépcsőházban megtántorul, a fürdőszobában bólogatva ül a kád peremén és azt kérdezi, hogy hol van a klozet, visszajössz? kérdezte a Király, persze, intettem neki, csak csőrepedés volt otthon és vizsem a burkolót, a Bohóc hahotázott, „csak csőrepedés volt otthon, csak csőr és csőr és semmi más”, ököllel ütöm a „klozetajtót”, Mikes úr, halló, Mikes úr! Halló, mondja L. J. a szobában a telefonkagylóba és ezzel kibomlik hagymánk új rétege, a pávafarkú Táncošnő és Mikes Kelemen közé furakodik a Hivatal funkcionáriusa és közli velünk, hogy három kérése van a negyedikes középiskolások számára készített Irodalomkönyvünk kéziratával kapcsolatban, egy: ne írjuk azt József Attila Ódájáról szólva, hogy „szeretkezés”, hanem „ölelkezés”, kettő: a Csingiz Ajtmatovról szóló rész — mivel itt a szovjet irodalomról van szó — legyen külön fejezet, és három: arról a két közéleti költőnkől pedig — értsük meg! — feltétlenül írjunk valamit, mindegy, hogy miről és mindegy, hogy mit, de ők ketten szerepeljenek a tankönyvben. Még jó, hogy csak a fürdőszobát engedtem szétverni, még jó, bizatom magam, még jó, hogy nem engedtem Tóth úrnak, aki az egész vezetékét kicserélte volna, nézze meg, mondta Tóth úr, nem tudom elválni, szétmegy a fogóm alatt, mikor épült ez a ház? Öt éve. Ez ötéves cső magának? Harmincöt! Ötvenöt! Csupa trutymó! Mit akar ezzel? Én semmit, Tóth úr, védekeztem, én nem tehetek róla, kontárok! dühöngött Tóth úr, kontárok! visszhangzik L. J. tiltakozása a másik szobában, csalók! dugta orrom alá a letépett csődarabot Tóth úr és szinte könyörgőve tette hozzá: legalább ezt dobjuk le itt, a kádtól a mosdóig! Írjátok be, fogta szinte könyörgőre a tankönyv szerkesztője, nem, mondtuk, igen, mondtuk, és Tóth úr ledobta, Mikes úr majd fölrakja, két óra alatt megeszi az egészséget. Kitántorog majd a vécéről, megissza a kávéját s mire nekem vissza kell mennem a Maskarák közé, fölrakja szépen a csempét és ez is benne lesz a pávafarkú Táncošnő, a Bohóc, a Király és Csingiz Ajtmatov esetében, a nagy hagymamesében, és a telefon is benne lesz, ami most újra megszólal, szinte refrénszerűen, Szabolcs megyéből kéri egy könyvtáros, hogy menjünk a Tisza-parti olvasótáborba előadást tartani, megyünk, igen, reméljük, hogyne, köszönjük — Mikes úr kitántorog a vécéből és munkához lát, de ez a munkálkodás másféle ám, mint Tóth úré volt pár napja, aki érzelmes daltörmelékek és jóízű kis káromkodások önénebe merülve dolgozott a fürdőszobában, nem, Mikes úr kalapácsot ragad, hogy a törött csempéket leverje, ugyanis kezdeni és végezni kell valahol, mondja, s ez bizony lefegyverző bölcsesség, szinte jelképekké terebélyesedő mondás, ám a csempék tovább és tovább törnek, egyiknek a sarka, másiknak a széle pattan le, a harmadik megreped Mikes részeg ütései alatt, durr-durr és csitt-csatt, omlik a csempe, állj, ragadom meg a karját, de Mikes úr elrántja magát, a keze a sok mellécsúszott

ütéstől csupa vér, „le kell verni!” ordítja, mintha azt mondaná: „ki kell húzni!”, és a szemében sárga szikrák ugrálnak, a hangja rekedt, halántéka nedves az izzadságtól, kezében remeg a kalapács, gyűlöli a csempét, a csapatot, a fürdőkádat és legjobban engem, a fejemem torné szét a csempéket, de fáradt már, liheg, jó lesz így, Mikes úr, csitítom egy ijedt gyógypedagógus hangján, csak itt, csak ezt, majd én, engedje nekem, Mikes úr, igya meg a kávéját, szívjon el egy cigarettát, úgy, és küveszem Mikes úr kezéből a kalapácsot és lekocogtatom óvatosan a törött csempéket, aztán Mikes úr felrakja, magához tér, megered a nyelve, rakja a csempéket és mondja az életét, rakja a csempéket és hullanak a könnyei, elhagyta őt a páva-farkú Táncosnő, megcsalta bizony, és ő csak rakja, telerakja a sorokat, annyira tele, hogy Tóth úr másnap a sapkáját csapdossa majd a földhöz és a jóízű kis káromkodásokat lenyelve, porcelánkéék szemét kimeresztve tátog a falra, mert Mikes úr lecsempézte a csövégződéseket, nincs hová bekötni a mosdót, le kell verni újra, mintha a televízióban lennénk, ahol kevés a füst vagy sok a füst, és a telefon újra csörög és L. J. Csehov-könyvének szerkesztője kérdezi, hogy mit keres a kéziratban Tolsztoj, hogy hagyja ki Tolsztojt, húzza ki, verje le, és telefonál telefonikrünk, hogy már számtalanszor figyelmeztetett bennünket, hogy ne telefonáljunk annyit, és telefonál a Költő, hogy megkapta és elolvasta a Mammutfogakat, új könyvemet — új? rikoltom, négy éve adtam le a kiadóba! mindegy! mondja a Költő, de fogadjak el tőle egy jó tanácsot: próbáljak előbb tisztába jönni anyagommal, mielőtt írni kezdenék, és ne gondoljam, hogy lehet bujkálni egy könyvben versből prózába és vissza, nem gondolom, jegyzem meg ernyedten és csodálkozom, hogy egy országban élek, sőt egy szakmában dolgozom, szinte egy évjáratban trappolok vele, bár én egyáltalán nem trappolok, vagy ha igen, akkor ő nem, lám, ezek csak külsőségek és most összejátszva széttartanak, a belső tartalmakat is szétszaggatnák — a Szabadság téren, a tv-be menet egy fehér lovat látok legelni, mintha lázalmot látnék, Sándor Pál, a rendező bizonyára megőrült, gondolom, ha be akarja hozni Hófehérke mellé a fehér lovas királyfit is, rohanok a stúdióba, átbotorkálok a hét törpe között, a rendező leint, hogy nyugalom, tudja ő, hogy mit csinál, majd meglátom, milyen isteni lesz, a képernyőn éppen a pokoli képek futnak, Kern András Hétszűnyű Kapanyáymonyók maszkjában ágál a maskarák előtt, és sátni kacajt hallat, képzeld, mesélem este L. J.-nek, ott áll a királyfi fehér lovon, de csak díszletként persze, a törpékkel együtt, a naturális így lesz stilizált — elég. A hagymamesét ezzel lassan abba is hagyom, föladom, mert minél több konkrétumot sorolok, annál tapinthatóbb lesz számomra a reménytelenség: ez végigmondhatatlan! és kínosabb a vázlatosság érzése, hogy a fantázia felhőiben szárnyaló és a sárban taposó tények gazdag kavalkádjából milyen keveset fogok szavaimmel, most értem meg igazán Joyce Ulyssesét, negyvenoldalas zárómondatát, talán ilyesfélét kellett volna nekem is, de nem, nem, én csak a lüktetést szerettem volna érzékeltetni, az egymásba nőő rétegek távolságát, életünk zúrzavarát, amelyből mégis megformálódik, összeáll valahogy valamiféle rend, a leverések és fölrakások, a beírások és kihúzások, igenek és nemek hálózatában, a szüntelen kettőzések, vágyak és tények káprázatában, leotlyanások és nekilendülések eredőjeként létrejön valami, amiért érdemes, s lehet, hogy néha az ember mellényúl és rosszul választ s lehet, hogy Mikes úr, a nagyhírű burkolóművész maskarává lényegül, bizony bármilyen pokoli dolog megtörténhet térben és időben, csak az nem történhet meg, hogy ebbe az egészbe úgy belevakuljon az ember, mintha nem lenne öntudata, hogy megfélekedezzen arról: az áthatásrendszerben neki is része van.

L. J.: Nemhogy részünk van — mi magunk csináljuk. Nem a különféle csőrepedéseket persze, hanem egész zsúfolt, sokféle szintéren bonyolódó életünket. Ezek a napok pedig, amelyekre az események nem tudnak szép, sima rendbe felfűződni, mert összekeveredve, egymásra préselődve otromba csomót formáznak, bizony nem ritkák, nem véletlenszerűek. Inkább túlságosan ismerősek, szaporán ismétlődnek. De aki nem iparkodik kikerülni a színtereket, ahol a Történelem nyargal, ágaskodva

vicsorog és néha úgy tesz, mintha kecsesen-szelíden ügetne csak, aki ezeken a porondokon sátrat ver, tűzhelyet épít és papást-mamást játszik, ne lepődjék meg, ha krumpliorr és bő gatyá nélkül is bohócnak látja a közönség. Nem, meglepődésről itt szó sem lehet!

1956 novemberének első hetében kétszemélyessé nyitható heverőnkön egy megyei párttitkár aludt, aki családját különböző rokonoknál elrejtette, majd az éj leple alatt elmenekült székhelyéről, mert hallotta, hogy a felbőszült tömeg több helyütt felkoncolta a párt és a belügyi szervek funkcionáriusait. Mellette egy másik városból menekült forradalmi bizottsági elnök aludt, főiskolai tanár, aki november 4-e után joggal tartott attól, hogy szervező, agitáló tevékenységét megtorolják. Két nagy testű, magas férfi, közel egykorúak és a közös bujkálás, az üldözöttszerep, jól láthatóan, csak növelte egymás iránti rokonszenvéket. Töretlen kommunistának vallották magukat és mindketten aggodó férjek, több gyerekes családapák voltak. A párttitkár már néhány napja vendégünk, otthonosabban mozgott a lakásban és ült a vacsorához, a heverőnkre is meghittebben feküdt, s ha félelme, nyugtalansága még nem is tűnt el, magabiztosabb és hangosabb lett, a fogadkozások pedig elmaradtak. Mert amikor október utolsó napjaiban betoppant, motyogva ismételte, napjában többször is, hogy ha túléli ezt a szörnyűséget, visszatér eredeti foglalkozásához. Kéretlenül bizonygatta, még nekünk, gyerekeknek is, hogy tetőfedőként is lehet szolgálni a pártot, a kommunizmus ügyét. Lehet, hagyta rá mindenki, ő meg mondta tovább, erősítgette, hogy a harcot — az ő harcát — fel nem adja soha, hogy ha tetőfedőként dolgozik majd, ő akkor is ugyanaz az ember marad. Fel nem adni, fel nem adni, ez a legfontosabb. A forradalmi bizottsági elnök estefelé állított be, szabadkozott és befejezetlen mondatokban próbált valamit magyarázni, a szeszélyesen összeverődött emberekkel kezét rázott (akkoriban mindig sokan voltunk: ezért és azért menekülők, aztán olyanok, akiknek rommá lötték a lakását, meg akinek disszidált a felesége, a híreket hozók és a hírekre szomjasak, összetörtek és elszántak), de érezhető volt, hogy meg sem kísérli felfogni: ki miért lakik nálunk. És nem a bölcs belátás, a világnagy fintorok ismerete tartotta vissza a rendteremtéstől — abban a kivételes időszűrűsödésben bizonyára úgy gondolta (ha ez gondolatnak nevezhető), hogy vannak, akik nem lakhatnak otthonukban, és vannak, akik nem hagyják, hogy egyesek az otthonukban lakjanak. Ez így egyszerűbb, átláthatóbb volt, és 1956. november 4-én vagy 5-én igazán nem igényelhetette senki a csűrés-csavarást. Csak hónapokkal később, mikor az internálótáborban megverték fogolytársai mint kommunistát, talán csak akkor láthatta örült komédiának az életét, de akkor a volt párttitkár már újból párttitkár volt, és mit tesz isten! ugyanabban a városban, ahol az egykori forradalmi bizottsági elnököt letartóztatták. Mert letartóztatták és internálták 1957 tavaszán, de hogy néhány hónapra ítélték „csak”, abban a párttitkár segítő-jóindulatú közreműködésének is szerepe volt. Szóval szerencse, hogy a mi heverőnkön együtt aludtak. Micsoda szerencse! Még nekem is, aki tizenkét évesen megfigyelhettem találkozásukat. Állok ott az ajtóban, kezemben talán az ágyhuzat vagy egy pokróc, ők meg — hisz csaknem éjjél van már — együtt nyitják ki a nap-pal kanapévá átalakítható dupla heverőt. A menekült forradalmi bizottsági elnöknek kapkodva ide-oda jár a keze, többet mozog a kelleténél, de sehogyan sem boldogul, ráncigálja a görgőn futó ágyfiókot, a menekült párttitkár felemeli a mutatóujját: „várj”, és otthonos biztonsággal vezényli, mit kell előbb kihúzni, hátrahajtani, bekapcsolni; a kicsit megemelt fejrészt együtt, egyszerre engedik le, jobbról, balról felteszik a láb alá való párnákat, és kész, jöhet a két lepedő, takaró — nekem semmi dolgom, állok csak az ajtóban, figyelem őket. Fő foglalkozásom azokban a napokban, azokban az években a megfigyelés, és elmondhatom, hogy gondosan, pontosan végzem a feladatomat. Talán én sem értem még, amit látok, de az elraktározott képek épségben megmaradnak bennem. A párttitkár előrehajló felsőtete, kezébe temetett arca s a motyogása, hogy tetőfedőként is lehet, igenis lehet, ugye lehet; feje búbja már erősen kopaszodik, vastag nyaka vörös, felemeli tenyeréből az arcát, elismétli az érveit, erős keze, húsos ujjai a levegőt csépelik (mozgó, nagy ke-

zéhez akaratlanul is társítom a felesége később látott sebes, mozdulatlanul-mereven tartott kezét: az asszony valami új kenőccsel próbálta gyógyítani allergiás bőrbetegségét, ujjait szétfeszítve tartotta és nézte a piros, hólyagos foltokat, a tekintetében undor, szégyen és fájdalom); látom és megőrzöm a forradalmi bizottsági elnök riadt és mégis közönyös pillantását, mikor érkezése után kezét fog mindenkivel, érthetetlenül újra és újra elmormogja a nevét, aztán mintha örökös készenlétben lenne a támadásra, ahogy leül, mert látszik: bármikor fölpattanhat, ahogy kétkedve fogja a villát, kést, ahogy vastag szája sértődési lehetőséget várva le-lebiggyed, és a többiek történetére leplezetlenül nem figyel. Látom a mozdulataikat, hangyamód dugdosom a szavaiukat — ők tétován talán inkább felejteneének, a történelem durva nyihogása és megvadult vágója a fejük fölött, bár az eltiprásokat csak később, sokkal később kötöm az ágyazási jelenethez. Akkor állok csak és nézem őket, már majdnem felkészültem arra, hogy ne csupán tanú legyek, ne megfigyelő, mások akarsáit és vergődéseit, kicsinyes bukásait magában rögzítő-megítélő kívülláló.

1982. április 17-én délután ülök a kaposvári színház *Marat-Sade* előadásán — néző vagyok, pillanatnyi helyzetem újból a tanúé —, és egyszer csak magamat látom a Kikiáltó szerepében. Magamat? Máté Gábor, a *Maskarák* Bohóca itt a Kikiáltó, okosan, ironikusan ő kommentálja a színpadon megjelenő külső és belső történeteket, ő a megfigyelő, kedves és a közönséggel cinkos, de sohasem olcsón bizalmaskodó, ott van mindenütt, látja és érti az eseményeket, ő, igen, a főszereplőknél is jobban érti: ő összefogja a dolgokat, de a lezúduló, vödörből loccsanó víz nem éri, ő megítéli és megítélteti a többieket: a forradalmárt és az elmeegógyintézet lojális igazgatóját, nem egyformán persze, értékrendje rokonszenves, határozott — és eszesen mindenkítől elkülönültnek érezheti magát. Csak a végén, a pusztulás után zokog, mikor a színpadon elvágódva-elterülve mindenki halott immár — egyedül áll és zokog, a forradalmat, a többieket, önmagát, az elpusztított elevenséget, a lehetőségeket siratja, a mellbedőfő „úgysem” és „sohasem” testesül, Hamlet Horatiója zokog, én zokogok, vele zokogok — no igen.

H. B.: Ha negyvenéves elmúlt az ember, egy éjjel fölébred és sokáig nem tud elaludni, nézi a szobáját és eltűnődik ezen-azon — mondja Kosztolányi, s hogy ez az a forduló, amikor az életünk új útra tér. A meghatottan józan vers figyelmes igazságát nem nehéz megerősítenem és tovább színeznem, ha ebben a *szét* és *össze* rétegeit tapogató írásban most visszatérek a Fészek-est foteljeihez mondjuk, amelyek szintén forognak, és kagylójjukkal készségesen ölelnek-zsongítanak. Ha negyvenéves elmúlt az ember, az idő szétszakadozására és összesűrűsödésére egyaránt érzékenyebb lesz, és belső képei között visszatérő jelenésként üdvözli a lángoló hajjal sétálgató évtizedeket, amelyek (akik) némelykor zsiráfként tűnnek át a színen, de oly hirtelen ám, hogy mire szólnál, nézd! már késő, már átfutottak. Ez a rebbenékenység, ez a zsiráfáttűnés tudatosult ott a Fészekben, nem először, de ilyen szelíden és bávatagon talán még soha: udvarias mosolyok és szeretetteljes pillantások kereszttüzeiben, a családtagok és a szinte hozzájuk-velük tartó néhány barát jelenlététől, no meg a társak hiányától megtámogatva-támadva. Régi és új szövegeink hangzottak el a Fészekben, régi írókat, művészeket idéző soraink például, L. J. Tolsztojt szolgáltató regényrészlete és az én angyalos verseim, a Delacroix szabadságangyalához ömlő magánbeszéd, amely évtizedeimet veszi sorra a nevezetes dátumokkal (45, 56, 68), és a lanton cicorázó Csokonaira hivatkozó, keserűen gúnyos idill — és voltaképpen ez a pillanat se volt másféle, mint az 1980 nyarából választott hagymamese kisiparosokkal és hivatalnokokkal, mert szellemi bonyodalma, irodalmi lombozata a kelet-közép-európai történelem eseményeihez kötött, életünk minden napjaiból táplálkozik, mert a legsubjektívebb elvontságok is a vasok objektivitás metaforáiként léteztek. Kivételes mozzanat volt tehát, de talán fölösleges is ezt bizonygatnom, hiszen azért bíbelődöm annyit vele s próbálom földeríteni összetevőit, odaterelni köréje távolabbi vonzatait is — utólag, persze hogy utólag. S ha ebben van is valami kedvetlenülítő, mássá semmiképpen sem tehető, megírni csak a múltat

lehet, de dokumentációja — összefogása — a jelen része és a jövő alapja. Nem recept, de irány. Tréning az elviseléshez és a szembeforduláshoz, önmagunk szüntelen faggatásához: mit rontottam el, miben voltam részes és vétkes, elzárkózásom (távol-ságtartásom!) tragikomikus kisszerűsége hogyan lehetett volna nagyszerűbb, és így tovább.

A részvétel. Mikor lehullt ezüstlón a meg nem született *Eszmélet* feje, még közeli barátaink is ránkolvasták dühös nyíltsággal, hogy mi voltunk a halál okozói, mert nem politizáltunk elég ügyesen. Egyszer a Városmajorban sétálgatva elmondta nekem a jóakarató, hozzánk mindig barátian közeledő, de közelre soha sem érkező, egy évtizeddel előttünk járó szociológus, aki a társadalomirányításnak nemcsak az elméletéről, de a gyakorlatáról is sokat tud, hogy az értelmiséginek a szög szerepét kell játszania és újra meg újra felajánlkoznia a hatalom kalapácsának. Nos, én ezt a szögszerepet magamtól olyan nagyon soha sem kívántam, de bizonyára alkalmas lettem volna rá, s ha nem is ajánlkoztam sűrűn és feltűnően, de kezdeményező voltam a magam módján, képességeim és nézeteim (érzékeim) szerint. Nemigen tapasztaltam, hogy örültek volna nekem, lám, egy szög, gerendába, falba verhető — inkább földbe, bár egészen azért nem, s ez a kalapács természetének, no meg az én fűrgeségemnek egyaránt köszönhető. De itt akár áttérhetek a többes számra is, és akkor idézhetem azt a szociológus tanácsadómnál is nagyobb hatókörű politikust (éppen az *Eszmélet* révén kerülünk vele kapcsolatba), aki azt írta L. J.-nek 1969 szilveszterén, hogy nem elég a tehetség, állóképességre is szükség van — akkoriban nem gondoltuk, hogy ez mennyire megszívlelendő és autentikus megjegyzés. Néha elővesszük a levelét és bólogatunk: csakugyan. Ezt mondtuk egyébként azoknak is, akik az *Eszmélet* földbe veréséért (szög!) bennünket hibáztattak: csakugyan, mi is részesei vagyunk meghalasztásának, mert mi szültük, továbbá az áldozat is részese az akasztásnak és aztán — lemondva a nyeglének tűnhető párhuzamokról —: valóban nem voltunk elég ügyes politikusok, de a dolog talán meg is fordítható: nem politizáltak elég ügyesen velünk. Sajnos, még ma is azt tapasztaljuk (például a tankönyvügyben, mely 1980 maskarás nyarán kezdett elbonyolódni s két év alatt jutott el — úgy tűnik — az *Eszmélet* sorsára), hogy gyakran nem is ügyetlenségről van szó, hanem olyan gyanakvársról és szemléletről, amely a bezárkózásból fakad és a közjó helyett az egyéni érdekek és rögeszmék ketreceit engedi működni.

Az állóképesség egyébként valamiképpen azonos az össze eszméjével, de hogy sikerült megőriznünk (s vele magunkat), annak jórészt találékonyságunk az alapja. A szükség és a kíváncsiság vezetett bennünket s mindig megpróbáltuk az adott lehetőségeket konstruktívan továbbformálni, a magunk képeire gyúrni. Mintha követnénk a klasszikus bohóctréfa hősét! Bő köpenyben jelenik meg és muzsikálni kezd, mondjuk hegedülni, de a hangszert agresszív társa néhány taktus után kitépi kezéből és a porond mögé szállítja: A mi bohócunk erre nyel egyet és azt mondja: Van másik! — aztán előhúz egy trombitát és azon játszik, majd amikor ezt is elvesz tőle, akkor egy kisebb trombitát, egy klarinétot, egy szájharmonikát, egy másik hegedűt, sípot, dudát, dobót: szinte kifogyhatatlanul és mindig önfeledt vigorral, gyönyörködésre és gyönyörködtetésre képes hevülettel, és olyan hetyke vidámsággal, hogy természetes örömmel kukorékolhassa: Van másik!

Embléma? Bohóctréfa? Az önmagát saját hajánál fogva fölemelő ember győztes attitűdje? — De lehet-e egyformán jól játszani minden hangszeren? S nem fárad-e bele az ember a produkcióba, amelyben a fölösleges és értelmetlen hadakozások miatt már nem bohócnak, inkább baleknek érzi magát s dühödten vagdalkozik: szét persze, szét?

L. J.: Aztán újból a boldogsághullámok, a jó sorolása, kuporgatása, s hogy az ember megméri: mennyi súlyos darab. Csak ámulatában is terelné össze, bár tudja, eszével érzi, hogy minden, ez is milyen illanó. Bolond módra nevet és sír, váltakozva, egyszerre, forog önmaga körül, kisvilágában mekkora teljhatalommal, mintha nem is nekifutásait élné, mintha nem sejténé: végtére ez is próba.

Az égi könyvtár

A szép, arany, bíbor könyvtárszobában,
hová én nem tehetném földi lábam,
... itt él apám...

.....
Ezért hímezgetem tovább e tékát,
Mátyás és Bethlen Gábor hagyatékát,
tudván: hiánya köz magyar hiány,
és szánom ronthatatlan panteonnak,
Hungárián túlfénylő égi honnak,
mit föl nem dúl labanchad vagy pogány.

(Jékely Zoltán: Álmodozás egy könyvtárról)

A szép arany-bíbor könyvtárszobában
ott vagy Te is már apád nyomdokában,
s verseid sok gyémánt-kemény sora.
Ezer év magyar vergődés e téka,
Rákóczi, Zrinyi, Ady hagyatéka,
Teleki László testámentoma.

Nem építettük a templomot mi még fel
— írta Ady —, s a héberek hitével
nem állítottunk össze Bibliát.
Pedig áll a Templom már „ottfönn az Égben”,
csak nem a magyar utódok szívében;
nem tanúskodnak róla tanodák.

De nem lehet, hogy a tudás, a szellem,
és oly sok szenvedés mitsem teremjen,
s belőle egy szikrányi sem marad!
Ott él, barátom, szívedben a téka,
ott fájt, nyilallott eleink hagyatéka,
Erdély öröksége, s a feladat,

hogy evvel gazdagítsuk e világot,
s kis zugban fundáljunk Tündérországot,
mely messze mutató példa lehet. —
S magaddal most ne vidd el mind e kincset,
hagyd itt gyönyörűségül gyermekinknek,
hogy kóbor voltukból célt érjenek.

S ne vidd magaddal trubadúri lelked,
mely megénekelt sok tündér szerelmet,
zenévé oldva szív-fájdalmakat;
hiszen a versnek a zene a lelke,

*madarak szárnya, gyíkok szép szerelme,
pisztrángok pikkelyén a villanat.*

*Maradj velünk, barátom, verseiddel,
s erősítsd meg az elszánást szívünkben,
hogy a szépért élni, halni érdemes!
Nyugtoddban is éld vissza sok nagy álmod,
pisztrángos, fenyő-balzsamos ifjúságod...
Vigasztalódást csak ebben keress!*

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Utazás után a Bacchus borozóban

Románc

*Kék az ég ott, mint az írka,
Mindig szél fúj, mindig nyitva —
Mennyi ének s mégis üres,
Üres, pedig számárfüles.*

*Felleg lánca lecsörren,
Eltűnik homokföldben.*

*Gyertya égjen virág helyett,
Magad mellett szoríts helyet —
Sirathatnám, mit megbántam,
Nincs kanóc a gyertyaszálban.*

*Mért utaztam Ahonba,
Vissza megint Ahonra?*

*Ez a kocsmá mindig veres,
Bűn és önvád minket keres —
Dől ránk a vér, meleg alkony,
Vakolatlan téglafalról.*

*Nappal a hold föl nem ér,
Vörös borral a fehér.*

*Gondoltál-e szerelemre?
Nem is tudod, itt az este —*

Ha megérett országalmád,
Jogaromért nékem adnád.

Tudod-e, hány megye?
István király tudta-e?

Szél a fák közt szalagot húz,
Nem pántlika, bitumenút —
Szalagnak is futószalag,
Ki szembefut, helyén marad.

El is út meg hely is út —
Így úznek tanyát s falut.

Egy a szememben a világ,
Fél szememben fél a világ —
A két szemem világ gödre,
Hálót radar szó fölötte.

Fél világ, egy világ —
Nem látja a másikat.

Gyertya égjen virág helyett,
Magad mellett szoríts helyet —
Már kívülrünk múlik a nap,
Elmozdulnak, lásd, a szavak.

Szívütésem mind levél,
Végül az ősz csak elér.

Utam lábdadogva rovom,
Papíroson gép a botom —
Ki lép havas csöndbe önként
Kitaposni új szóösvényt?

Biztos irány a kényszer,
Hazáig már nem érsz el.

Ez a kocsmá mindig veres,
Bűn és önvád minket keres —
Gondoltál-e szerelemre?
Nem is tudod, itt az este.

Nappal a hold föl nem ér,
Vörös borral a fehér.

Emberét az emlékezet,

*Forgat a szél múltat s jelent —
Fejedelmi karddal játszott
A kiskanász; üt-e pártot?*

*Geszteréd, Geszteréd —
Túrásnyira ezer év!*

*Egy a szememben a világ,
Fél szememben fél a világ —
A két szemem világ gödre,
Omló fala minket főd be.*

*Fél világ, egy világ —
Nem látja a másikat.*

*Méregperzselt alkonyéden,
Almáskerten bűn és szégyen —
Messze kijött, áll a táj ott,
Türelmesen az akácok.*

*Rejtett erő s gyöngeség,
Törhetetlen bölcsesség.*

*Gyertya égjen virág helyett,
Magad mellett szoríts helyet —
Sirathatnám, mit megbántam,
Nincs kanóc a gyertyaszálban.*

*Mért utaztam Ahonba,
Vissza megint Ahonra?*

*Kék az ég ott, mint az irka,
Mindig szél fúj, mindig nyitva —
Mennyi ének s mégis üres,
Üres, pedig számárfüles.*

*Felleg lánca lecsörren,
Eltűnik homokföldben.*

„Órólok álmokat látunk és beszélünk...”

Csokonai

Órólok álmat. S ólmos eső havat.
Párkányra sajtot, rozsdaszínű kölest.
Jön rá madár, idén sirály is —
vált az idő, vele vált szokása.

Nappal lefekszem, s alszom a szőnyegen.
Csak hadd nyugodjék mind, ami nyughatik.
Hadd kapcsolódjék, tartsa kedve —
jön verebem vállamra mindjárt.

Arcom karommal elfödöm, így szemem
csórtól, ha kószál, védem. Az éveket
már múlni érzem, hajnalonként
egykor e földön azért hevertem

ekképp, mivel napkelte parancsjelét
vettük, madár és ember, a reggelek
friss vízzel és salátazölddel
jöttek el, újdonat-ó igénnyel;

lélekmadár — nem járt az eszünkbe szó
ódás alakban, egyszerűség felé
terelt a szótlan szem, s a harsány
torkot, a jelzete-pattogó csórt

hallván, azonnal tudtuk, a nap megint
kezdődik, együtt kellene lenni már
fél-álmodónak s éber árnyak,
körbe-keríteni messzi forgást,

s nyitnunk kalitkát illene, várja egy
lény, millió év távolság szárnyat és
más légi semmit, testeként, csak
rá hagyományoz, az Ismeretlen,

melynek ma nyitját rejteni-tárni mért?
mért rejtjelezni, s mért kusza értelem
önként jelét megtenni példás
képe helyett sebes követnek:

nap kelte percén kelni — elég ez is,
később ürügy lesz mind, ami még teher,
később valóssá és egyetlen
érdemes, elhanyagolhatatlan

céllá, merénnyé válik, a medre fönn
s lenn, itt, köröttünk, hír-szava-változó,
de zökkenetlen tárgyat ismer,
épp csak egy élet az ellenérték:

s hitted? „verébert”? hitted-e, bármiért?
váltó időnek hitted-e, mondd, időd,
hogyan célhoz érni téves úton
bizol, ezért jön a Változásnak

szárnyrebbenésnyi — s rejtek! — alakja, jön,
megvár, keresned kell csak, elég ez így,
s még mindig másképp tudva mindent,
jól teszel, ez maga meghatároz,

s ráébredsz: erre! Kelhet a nap, tiéd,
és nem tiéd, ám bárhogy: eléred azt,
amit már meg se célzol, itt-ott
jársz, füveket keresel, gyomot, gazt,

télen salátát, csarnokot és piac
áruhelyét mind ismered, ott, ahol
ily zöld-anyag hó-mocska évszak
félidején sem elérhetetlen;

s aztán — szokásod bár sose volt — heversz
ebéd után a szőnyegen, és suhan
válladra már csekély magasból,
ott a madár, vele végre megvagy,

pár perc, s elalszol, s alszik az ingeden
— nem látod! — alszik, felriadozva bár,
mégis nyugodtan, zökkenetlen,
társas igénnyel a barna foltos,

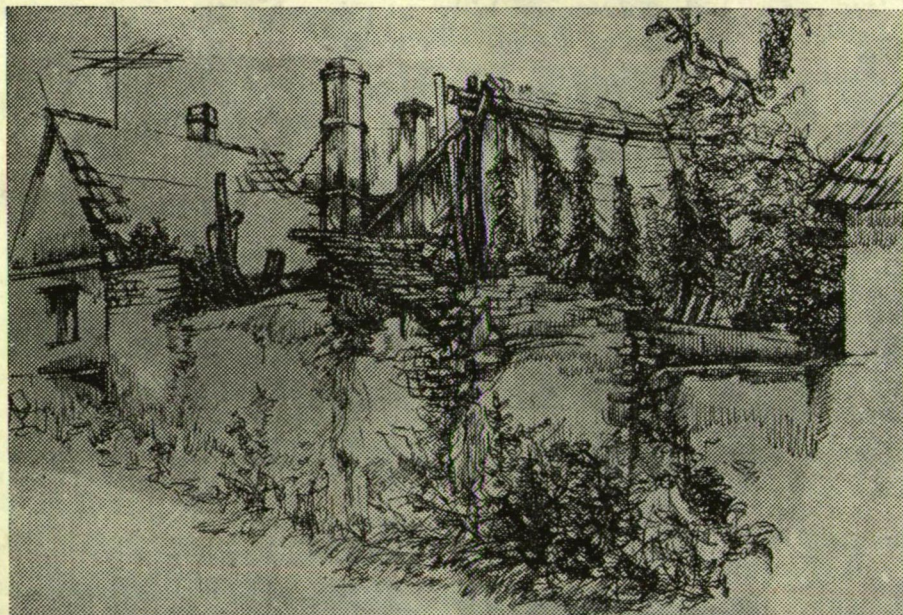
fehér szegélytollú, „öreg” ittlakód,
nem látod, ő az mégis, előbb tudod,
mint tenmagad; titkos bizonyosság,
rejteke annak, amit sosem fogsz

érthetni, ám azt érzed, a létezés
legfontosabb formája. Ha eltűnik,
várod, mikor mehetsz utána;
mintha előre is ezt akarnád

próbálni; míg kint ólmos eső havat,
éhes madárcsőr rozsdaszínű kölest
szemezget, és ti bent idilltől
távol alusztok; e létgyakorlat

haszontalan? nem kell a haszonszerű
elv semmi része! s bár te is egykori
elgondolások szellemében
töltöd időd szaporára-részét,

csak akkor érzed, „érdemesen”, ha únt
szokást feladva, s így „igazabb valót”
álmodva, álmatlan hevervén,
hely vagy, elér bizonyos madárláb.

LÁSZLÓ ANNA RAJZA

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

33.

FÖLDRE ERESZKEDVE

Balassit nemcsak a nincstelenség viszi a katonai szolgálatra, de a vérében levő törökellenség s a családi hagyomány. Naponta lesre mennek, ott ártnak végvári szokás szerint az idegen armadának, ahol tudnak. Gyűjtogatás, rablás olyan mindennapi foglalkozás, akár a vadászat. De ezek közben is akadnak jelesebb hadisikerek.

A hatvani vásárt Bálint és katonái a török őrizet dacára megrohanják, gazdag zsákmánnyal térnek vissza. De kölcsönös az ilyenféle aranyoskodás a szembenálló felek között. Amit a török elharácsol, azt a magyarok sietnek visszaharácsolni. Se irgalom, se kegyelem!

Igaz, a katonafizetés bizonytalan. Ezért onnét kárpótolja magát, ahonnét tudja. A zsákmány elosztása után, sok koplalás jár mögöttük, kezdődik a mulatozás, kocsmázás, dínomdánom. Bálint ebben is legelől. Egy jó lóért a kótyavetyén elcsérel három citorás lányt, mai értelemben vett kurvát, s a szépségekkel elvonul, napokig mulat velük.

Tudomására jut ez Losonczy Annának. Eddig is több jel mutatta, hogy féltékeny Bálindra, de most békíthetetlennek tűnő haragra gyullad iránta, hátat fordít a költőnek. Verses leveleit bontatlanul küldözi vissza.

*Édes Júliám, gyenge violám,
Piros rózsácskám, majoránnácskám,
Szép termetű és jó kedvű szőlő madárkám:
Szállj bátran én kezemre, hozz örömet szívemre,
Ne félj semmit, édes Katácskám!*

A költő elkeseredik:

*Nincsen ez világon
Keserűség nagyobb,
Mint az szomorodott szü,
Ki szép beszédével
Jóakarójától
Megfosztatik ok nélkül:
Így engem véletlen
Ez gonosz szerencse
Megfoszta szeretőmtől...*

Annának pedig arról sejtelve sincs, milyen kicsapongások folytak Bálint zólyomi házában, amíg katonának nem állt. Igaz, talán a losonci polgárok föl is fújták nem valami gáláns kalandjait, mert a költőre haragudtak, amiért a bányavárosoktól

rendszeresen követelte, behajtotta a vámot. De abban nem tudtak ellenkezni vele, hát másfelől keresték rajta a fogódzókat. Ilyen volt például a hentesné özvegyasszony panaszja, mely szerint Bálint világos nappal, kivont karddal megtámadta őt a nyílt mezőn és erőszakot követett volna el rajta. Az özvegy tán dicsekedni s nem panaszzkodni akart az ügy révén, de az önérzetes zólyomiak fertelemnek, a város megbecstelenítésének tekintették a vádban foglaltakat.

Jó alkalom arra, hogy feketítsék az uralkodó körök számára kényelmetlen embert. Bálint goromba hangú leveléből derül ki, még mivel vádolják.

„... Írták azt is, hogy éjjel-nappal iszom és hogy én mind szolgálaimmal eszve sybarita életet viselek. Ebben is hazudtak, mint becsületem elvesztői, kurva módjára. Mert mi soha természet ellen nem éltünk, sőt Isten arra bizonságom, hogy soha nem tudom az sybarita élet mi legyen. Hogy vígan laktunk, nem tagadjuk, de mi azzal sem bírát, sem más polgárt meg nem bántottunk. Abban pedig az én italomban mi ellenek lehetett nekik, soha nem tudom, holott sem az kurva anyok nyilván p...-kkal szerzett keresményét, sem az kurva bestia attyuk keresményét nem ittuk, hanem az mi magunkét költögettünk. De úgy gondolom, hogy a bíró úr azt óhajtja, hogy mi is hasonlóképpen szomorkodjunk, mint ahogy neki is szomorkodnia kellene, ha nem lenne vak...”

Pör pör után. Viszi a kicsi megmaradt vagyont. Bálint amúgy sem tudja megszerezni, megtartani a pénzt. Főúri módon, drága ékszerekkel ajándékozza a vele bájosan viselkedő hölgyeket. Szereti a szépet, a műves ékszereket szeretői nyakába akasztani.

Annáért kiáltó versei visszhang nélkül forognak. Elutazott a nagyasszony. Hírel nem szolgál holtartózkodásáról Bálintnak. Voltak hangulatához illő jó búvóhelyei. Szeretett Szomolányban, Pozsonyban időzni, birtokai kies zugaiban. Hidegebb időszakokban Ónodra, Tizsaszentmártonba ereszkedett, ahová a Kis-Kárpátok örökkön erősködő szelei fölmelegedve jutottak le.

Hol keresse Bálint? Nagy zajt nem üthetett a nyomában, hiszen neki kellett a szépasszony hírnevére vigyázni.

Ellensége már ebben az időben százszor több, mint a barátja. Ki a fényesen ragyogó nevéért, bátorságáért, megmaradt vagyonaért, szabadon viselt életéért irigyli, s ahol tud, ártására tör. Megszorongattatásában összeverekszik katonatársaival s olyan tűrhetetlenné válik egri szolgálata, hogy három év múltán föladjja hadnagyi beosztását.

Liptóújvárbán kucorog írókamorájában, tollából szebbnél szebb verseket hajt elő keserű sorsa.

Lánytestvéreinek lakodalmában újra összetalálkozik unokatestvérével, Dobó Krisztínával. Alakja előbbi szerelmeit idézi. Fekete hajú, sudár termetű, fekete szemű.

A gyönyörre, szenvedélyre, gyöngédségre éhes, elmostohult sorsú Bálint 28 évesen ott állt szerelem nélkül.

Meddig bírja teljes lánggal? Oltsa ki? Az életét kellene kioltania. Igaz, érezte, tudta, hogy Anna nem dobta el, szereti, de figyelme, érzelmei Dobó Krisztínára fordulnak.

Vaskos jogi könyveket hozat, heteken át tanulmányozza a rokon házasságok törtékeit, bizonyosságokat keres lépésének igazolására.

És Dobó Krisztina sem lehet érzéketlen iránta. Mert amikor megözvegyül, tüzön-vizen át kitart a Bálinttal való egybekelés mellett.

Mint fiatal özvegy a testvérei gyámolában él, noha régen megszokta az önállóságot. Társtalan. Bálintnak neve van, s nem akármilyen szál férfi. Legendák fonják körül. S most övé lehet!

Átkozott romantikának látszik, ami összehajtja őket. De ez éppen ellentéte annak a ténylegesen mindennapos véres valóságnak, amiben éltek. Erre vágytak. Az ő korukban egy ember, vagy tíz, vagy száz nyilvános lefejezése, karóba húzása,

akasztása nemigen ment nagyobb eseményszámba, mint egy levesbe való csirke nyakának kitekerése. S nem csak a látvány, de ami velük, közvetlen családjukkal történt, mint kegyetlenség, az is ott vibrált idegrendszerükben, miközben teli voltak neveltetésüknél, tanultságuknál fogva szomjúsággal az emberi szépségek után. És amúgy is rövid az élet, hosszú a sír!

Bálintnak nagyon sürgős a házasság. 28 éves. Elszegényedett. Dobó Krisztina nagy vagyon várományosa, ura. Kérője akad több is. Kapós, szemrevaló.

Bálint csak legszűkebb környezetével közli elhatározott házassági szándékát. Semmiféle lebeszélő ész-ok el nem téríti elképzelésétől.

1584. december 25-én házasságot kötöttek, aminek értelmében Dobó Krisztina ismét törvényes örököse a sárospataki várnak, s a vele járó mindenségeknak. A birtokbavételt, akár két csínytevő gyerek, azonnal meg is próbálták. Átsétáltak a templomból, kevés számú katonai kísérettel, s Bálint kijelentette a várparancsnoknak, hogy hívja össze az őrséget, esküdjenek föl rája, mától övé itt minden. Az ijedt parancsnok összetrombitáltatta az őrséget, de nem akartak ráesküdni. Erre Bálint kidobáltatta őket a kerítésen, kapun, s a maga embereit állította a kulcs-helyekre.

Igen ám, de így ölték vízbe a rákot. A parancsnok alarmírozta a sárospataki lakosokat, nemeseket, akik a hős Dobó hitén éltek. Valóságos várostrom következik. Estére kelvén, az esküvő napján, Bálinték a falakon kívül álltak, nem volt ahová a fejüket lehajtsák.

Nem csak a megszégyenítő kitessékelést kellett elviselniök, de a majdani büntetésnek is várományosa lehetett Balassi, hiszen a törvények szerint királyi végvárat magánakarathból támadni, fejvesztéssel járó cselekedet. Unokatestvért feleségül venni vérfertőzés, ami a kor-törvényei szerint szintén fejvesztéssel járó bűn.

Ki is növeszti ellenségei szarvát annyira, két nap sem telik el, leltárba szedik minden bűneit, s minden legkisebb karistolásnyi sérelmeit bányavárosoknak, benne élő nemeseknek és nemteleneknek felsorakoztatják. A birtokos szomszédok jogos és jogtalan igényeit most a földre tepert Bálint rovására el lehet tizedelni.

A pörök, a betérjesztések válogatás nélkül tálalják, kiterítik a költőt. Igaz, van is a rovásán. Fogat foggal világot éltek. Tőle is elorozták öröksége nagy részét. Oly szegénységben élt már a testvéreinek a házassága idején, ha kicsit is a rangjuknak megfelelően akarta őket férjhez adni, Losonczy Annától kért kölcsön 1400 aranyforintokat, ami vagy kétszáz jobbágyra szóló kötelezvényt jelentett. És a személyét ért sértésekre, amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten módon válaszolt. Ha néki bottal köszöntek, bizonyosan doronggal válaszolt.

Kit egy meleg fürdőben meztelenkedve saját, szent verseket írni tudó, verben járatos, kardot forgató, tulajdon költői kezével tanított móresre, kit, mint a zólyomi bírót, a pócegödörbe nyomott nyakig, kit, mint hazudozó adósát, a lipitújvári börtönébe csukatot, amíg a kívánt pénzt eléje nem hozták.

Így aztán a földön fetrengtében azok is a megköpködésére szaladtak, akikre esetleg még a lova sem nézett sandán.

Mit sem számít, hogy nagyapja, apja a törökverés mártírja, hogy ő maga több ütközet próbáltja. Mindenkinek ez a sorsa. Mindenkinek egyértékű az egyetlen élete. Olcsó. A kis hősök annyit érnek, mint a nagyok. A nagyok útban vannak, beárnyékolják a kisebbek életét. A szegény embernek annyit ér a maga élete, mint a gazdagnak. Csak a gazdag krónikást, hegedőst tart léptei megéneklésére az utókornak, a szegényt a kutya sem ugatja meg. Ők a névtelen hősök.

Ebben a korban a tömegek úgy dőltek halomba, ahogy téli fagyban az árokparti paréj, a falvak, a bennük élők megégtek az utolsó girhes macskáig. Egész napi lovasjáróföldre nem akad lakott hely. Éjszakánként a falvak romjai fölött a sakálok üvöltöztek.

Nem számított Bálint szép költői munkálkodásának számtalan gyöngyszeme. Noha ismerte az akkor olvasni tudó nemesi társadalom, pedig Bálint életében egyet-

len verse sem jelent meg kinyomtatva. Az akkori egyházak kezében működő nyomdák világi munkákat, virágénekeket, szerelmes verseket szentségtörésnek tartottak volna sokszorosítani, azonban vallásos verseit a szerző jelölése nélkül, mint zsolnárokat énekelték, éneklik ma is a templomokban. Bálint meg nem ambicionálta a nyomtatást. Amúgy nagy rendet tartott. Rimay János kezdő költő meg Dévay Miklós deákja rendre könyvekbe másolták minden elkészült, elküldött versét, levelét, kicsit gondolva az utókorra is. De másolták szép verseit a címzettek is. Kéziratban terjedt, mert szépeknek, szívhez szólónak tartották, aktuálisnak, szerelemre, önfeláldozásra, haza iránti kötelességre szólítóknak, az általános meleg emberi gondokat őszintén kitáróknak, amikre rezonálni tudott az akkori olvasó, ahogy ma is magasfeszültségűnek érzi a mai ember négyszáz esztendőök távolából. Amikor ellenséges indulatoktól fűtve rárohannak ellenségei, mit számítottak a szép, igaz versek! Bűneit tárgyalni megidézi a megyei nemesi bíróság, a főhercegi számonkérő, a püspöki szentszék.

A főlháborodott közvélemény hangjában, családi levelezések jóindulatú figyelemztetéseiben ott komorlik a sötét jövő. Leánytestvérei előrklik a lengyelországi birtokokat, onnét írják, milyen förtelmes bűnökben fetregőnek ítéli meg a nemesi társadalom Bálintot. De le az erdélyi szlavóniai rokonságig, baráti körig az elítélés hangja dörög Bálint fölött. Isten, haza, törvény, vérfertőzés!

Bálint, ahogy a csaták veszedelmét, fáradtságát is, egy ideig erős lélekkel állta. A valóságos ölöserszámok ellen van védelem. A bátorság, meg a másik ölfegyver, ami az ő kezében villog. A vádaskodás ellen fegyvertelen. Ennyi száját betömni nincs elég keze. Hanem a közfelháborodás súlya annyira a szívére szolgál, hogy ágnak dől. Az erős és próbált Dobó Krisztina is. Jártányi ereje nincs. Pedig kardos asszonynak ismerték, aki előtt a várkapitányok, ispánok moccanat nélkül álltak. Mindent észrevett, megkérdőjelezett. A hadakat járt katonák reszkettek tőle. A vádak súlya ledöntötte. Ideglázasan betegeskedett. Jobban félték tőle, mint a puskával támadó töröktől.

Házasságuk törvénytelen, aminek messzirevivő következményei vannak. Gyereket vártak, aki illő időben meg is érkezett. S a törvények szerint fattyú, azaz törvénytelen. A törvénytelen gyereknek az apját kurafinak mondták, az anyját közönséges ringyónak! Nehezebb elviselni, mint a lefejezést. Azt egyszer, ezt állandóan érzi a szenvedő.

A házastársak közötti elidegenedés első jelei már innét eredeznek. Az asszony, ahogy a lábára tud állni betegségéből, ahogy lóra tud ülni, járja a birtokait. Rendet tart. Szedi össze a minduntalan szétcsurgadozó jövedelmet. Újít. Bevezeteti a vaseke kötelező használatát, erős igavonókat oszt szét a jobbágyok között, behajtja rajtuk a robotot. De egyúttal a várakban található nyakkalodákat is rendbe hozatja, a derest is a placcokra állíttatja. Ítélezik, rendelkezik velük, használatban tartja.

Bálinttal sokat pöröl, mert annak a meglévő pénzek is kicsorognak a kezéből. S ő akkor hiába serénykedik. Néha hetekig valamelyik birtokán időz, intézkedik.

Bálint otthon szomorkodik Jánoska istápolásában:

*Siralmas nagy bánat
különbem nem bánthat,
csak mikor őt nem látom,
Szép kertek tömlecnak
akkoron tetszenek,
víg ének is siralom.
Viszont mikor látom,
vagy szavát hallhatom,
nincs semmi bánatom.*

Az érzelmek szakadéka szemlátomást tágul, annyira, hogy el is költöznek egy-

mástól. Krisztina a testvérei birtokára vonul. Bálint marad Jánoskával Liptóújíváron. Lelkiállapotáról tanúskodik ez a versrészlet:

*Halálig siratja társát egy madár is,
Társatlan görlicze nem száll zöld ágra is,
Ha társát nem kapja, kész az halálra is.
Ez egyért bánkódni kész az én szívem is.*

Bálint válópórt indít Krisztina ellen hűtlenség címén. Miben állhatott ennek a kardonosan is melegszívű, szépséges asszonynak a Bálint iránti hűtlensége, erről nem szól a fáma. Hanem föltételezhető, hogy a maguk belátása szerint ebben egyeztek. Hogy a szentszék súlyos ítélete elől kitérjenek, Jánoskát nehogy törvénytelen fatyúrúnak minősítse a döntés. Bálint a fiával marad a liptóújívári várban. Szomorú.

*Ó, te csalárd világ, nyughatatlan elme,
Forgandó szerelem, változó szerencse,
Mire most szívemben
Új gyötrelmet hozál eszem vesztésére?*

Nagy magányában merre is fordulhat? Meneküljön ki az országból? Majd egy évig vendégeskedik Lengyelországban hűgainál, barátainál. De a tétlenség rozsdásítja örökkön mozgó mivoltát. Nem eltartásra született. Menjen idegen seregekbe katonáskodni? Hívják, előkelő beosztást ígérgetve. De hát ha verekedésre szottyan kedve, itt van a haza földjén a haza ellensége. Verekedhet velük! Az udvarnál kérvényez várbeli főkapitányságot. Csak ócska porfészkeket ajánlanak neki. Végül Érsekújváron nyer lovastiszi beosztást, de a parancsnok feleségével gáláns kaland gyanújába esik. Ez időben még egyszer és utoljára Pozsonyban összetalálkozik Annával. Reménye csillan. De Anna nem tudja megbocsátani a Krisztinával kötött házasságot, meg hozzá az érsekújvári kalandot. Feleségül megy egy nála huszonvalahány évvel fiatalabb gazdag katonamagnáshoz.

Bálint kibújdosik az országból.

*Ó én édes hazám, te szép Magyarország,
Ki kereszténységnek viseled paizsát,
Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
Vitézlő oskola, immár Isten hozzád!"*

Négy évig vergődik magával, magányával, a szegénységgel, az ellenségeivel.

*Boldogtalan vagyok,
Mert kínaim nagyok,
Béborult ifjúságom;
A szokatlan dolgot
És a nehéz jármot
Már megszokni nem tudom;
Régi időm elmúlt,
Most másképpen fordult,
Szomorú az én sorsom,*

*Őszi harmat után
Végre mikor aztán
Fujdogál a hideg szél,
Nem sok idő múlván
Sárgúl, hulldogálván
Fáról a gyöngye levél;
Zöld erdő harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél.*

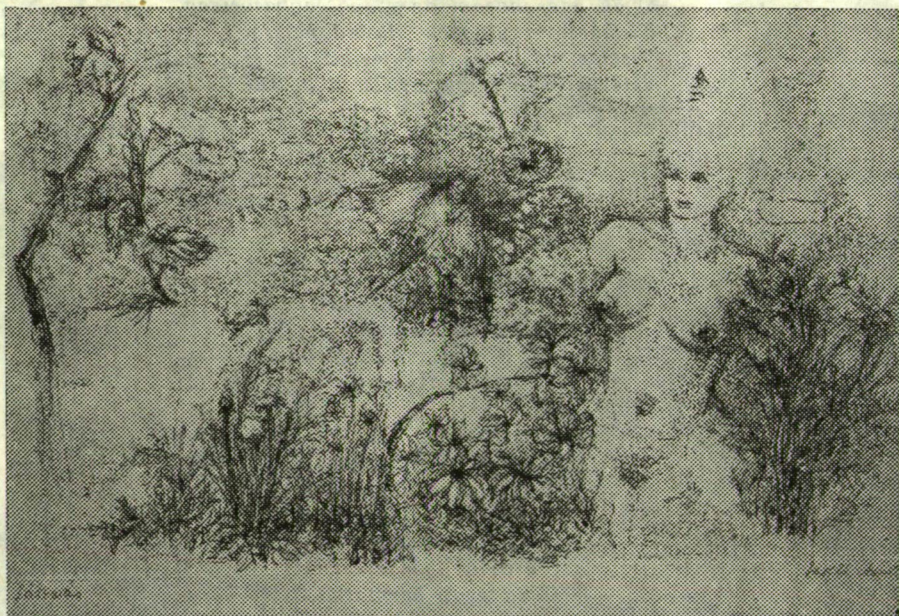
Erdélyből való lovakkal kereskedik, kevés jövedelemmel. De várát, vára népét, ha rongyosak is, valamiből el kell tartsa. S Jánoskáját, aki ugyan egyik hűgánál nevelkedik. S alkalmi szeretőit. Sanyarú élet. Meghalni! A maga kezétől? 1593-ban jelentkezik a törökellenes háborúba. Jó katonáival még visszaveszi a töröktől családi örökségét, Divényt. 1594-ben Esztergom várának visszavívásában részt vesz. A május 19-i ostromban comblövés éri mind a két lábát. Tizenegy napig súlyos vérmérgezésben szenved, 30-án belehal sérülésébe.

Betegségében zsoldárokat fordít, ír. Érzi a véget.

Jánoskája pártfogolásáért könyörög, főemberek jóindulatát kérve.

*Mit mondhatok? Éltem.
Hol bátran, hol féltem
Kedvvel, búval, panaszval,
Hol méltó vádlásban,
Több rágalmazásban,
Mert egész föld foly azzal.
Vétkemben rettegtem,
Jómban örvendettem
S vigadtam az igazsal.*

Tiszaszentmárton területét négyszáz éves folyóhordalék borítja. Balassi Bálint lába nyomát ásom elő belőle. Most, ahogy kitarokom, érzem, hogy eleven áramok szaladoznak. Talpa alól tekintek föl rá, hát a feje éppen a felhők fölé vész.

LÁSZLÓ ANNA RAJZA

ROMÁNIA

POMOGÁTS BÉLA

Épülő hidak

MAGYAR—ROMÁN IRODALMI, KULTURÁLIS KAPCSOLATOK, 1945—1948

A második világháború hatalmas pusztítása után nemcsak a folyamokon átívelő hidakat kellett újjáépíteni: hidat kellett verni az egymással szembefordított nemzetek között is. A magyar hídépítők nemes igyekezete például nemcsak a magyar főváros romokban heverő büszke hídjait készült felemelni a Duna hullámaiból, szellemi területre is kiterjedt, s elsősorban a szomszédos nemzetekkel keresett összeköttetést. Régi és sürgető történelmi szükségszerűség volt ez a szellemi hídépítés, hiszen a Kelet-Közép-Európában már hosszú évtizedek óta uralkodó nacionalizmusok esztelen indulattal rombolták le azokat a kulturális kapcsolatokat, amelyek korábban hagyományosan összefűzték e régió népeit. A két világháború közötti korszakban mind reménytelenebbnek tetszett a hídépítők álma, a magányos vállalkozások azonban ekkor sem hiányoztak: magas erkölcsi és kulturális értékeket alkotó szellemi műhelyek dolgoztak azon, hogy a hídépítők álmából egyszer, ha a történelem is úgy akarja, valóság legyen. A magyar irodalom és a szomszédos népek irodalmi, közöttük a román irodalom éppen legjobb szellemei révén szüntelenül támogatták a kölcsönös megbékélés, a kulturális együttműködés ügyét. 1935-ben a nagyváradi Familia emlékezetes ankétján, amely később „váradi hídverés” néven vonult be a magyar—román kulturális kapcsolatok történetébe, olyan kiváló magyar és román írók fogalmazták meg a kulturális együttműködés gondolatát, mint Babits Mihály, Benedek Marcell, Márai Sándor, Illyés Gyula, Zilahy Lajos, Molter Károly, Tabéry Géza, Berde Mária, illetve Mihail Sadoveanu, Lucian Blaga, Camil Petrescu, Victor Eftimiu, Octav Șuluțiu. De hasonló gondolatokat szólaltatott meg magyar részről József Attila, Németh László és Veres Péter, a kisebbségi keretek között élő magyarság képviselői közül Fábry Zoltán, Kunz Aladár, Kós Károly és Gaál Gábor is.

A Duna-völgyi kulturális együttműködés eszméje megkívánta a hídépítők kölcsönös igyekezetét, s ezt az igyekezetet alapozták meg magyar részről azok a kutatások is, amelyek a kelet-közép-európai kultúrák történelmi kapcsolatait tárták fel. Németh László, aki Tanu című folyóiratában egész cikksorozatot (*Tejtestvérek, Öszszehasonlító népköltészetten, Egy folyóirat terve, Most, Punte, Silta*) szentelt a kelet-közép-európai népek kulturális kapcsolatainak, távlatos tudományos és publicisztikai munka alapját készült megvetni, midőn a történelmi és kultúrtörténeli rokonság egész rendszerére utalt: „Tejtestvéreknek neveztem egyszer a szomszédos népeket.

A Magyar—Román Történelmi Vegyesbizottság 1982 áprilisában Nagyszebenben rendezett ülésén elhangzott előadás.

Azaz: nem egy anyától lettünk, de egy sors tejét szíttuk. Ez a közös tej út ki történetünk, társadalmunk és politikai küzdelmeink hasonlóságában. Különösen a német-római birodalom és a kelet népviharai közé szorult duna—kárpáti népek sorában mennyi az azonos. Még a nagy dátumaik, a nagy politikai és irodalmi szerepeik is csaknem ugyanazok. Mindnek van mohácsi és fehérhegyi csatája, mindnek van Kazinczyja és Eminescuja.”¹ Ezt a, mondhatnók, eszmei és kultúrpolitikai meggyőződést képviselték azok a kutatások és tanulmányok is, amelyek a magyar és a román nép történelmi, illetve kulturális kapcsolatainak feltárásán fáradoztak. Olyan tanulmányokra gondolok, mint Veress Endre, Bitay Árpád, Kakassy Endre, Gáldi László, Makkai László és Elekes Lajos magyar—román kapcsolatokkal foglalkozó tanulmányai.

A felszabadulás után maga a történelmi fejlődés helyezte szélesebb társadalmi alapokra, illetve szervezett keretek közé a korábban magányos erőfeszítésekkel fenntartott kulturális vállalkozásokat: a hídépítők igyekezete társadalmi jóváhagyást és hivatalos támogatást kapott. A magyar—román kulturális kapcsolatok fejlődése előtt a magyar és a román társadalom demokratikus átalakulása nyitott szélesebb történelmi távlatot, politikai elhatározások és államközi egyezmények kívánták elősegíteni az irodalmi és tudományos együttműködés teljesebb kibontakozását. A felszabadulást követő néhány esztendőben a magyar—román viszony demokratikus újjáértelmezésének tanúi vagyunk, s látnunk kell, hogy mind Petru Groza kormánya, mind a magyar kormányzati koalíció arra törekedett, hogy valódi életet töltsön az együttműködés intézményes kereteibe. Victor Chereșteșiu-nak a Tiszatájban megjelent írása, mint időszerű igazságra hivatkozott Nicolae Iorga 1932-ben kifejtett gondolataira: „A nemzetek közötti gyűlölet csak a felső rétegekben van meg, újságok, könyvek által táplálva és az iskolák útján kitermelve. Alant az emberek, akik egyazon munkát végeznek, megértik egymást; a román paraszt és a magyar paraszt egyazon földön lakva, amikor magukra hagyják őket, uszítás nélkül, régi jó viszonyban élnek egymással. A mesterségek, a kereskedelem olyan kapcsolatokat kívánnak, amelyeket senki sem nélkülözhet csak azért, mert az egyik egy nyelvet, a másik pedig egy más nyelvet beszél.”² A kolozsvári román történetíró az erdélyi nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásának távlatát vázolta fel: „Az ország az igazi demokrácia megvalósításának útjára lépett. Amilyen mértékben valósul meg nálunk a demokrácia, ugyanolyan mértékben nyer megoldást a nemzetiségi probléma is.”³

Idézhetném a magyar részről megfogalmazott nyilatkozatokat is: a felelős államférfiak, a tudósok és az írók tanúságtételét. A bőség zavarra fog el, ha ezek között a nyilatkozatok között válogatok. Hadd hivatkozzam most csupán egyre közülük, az erdélyi származású Kolozsvári Grandpierre Emil esszéjére, amely az 1947-ben kiadott *Mai román líra* című antológiát vezette be: „Románok és magyarok egyszerre ismerték fel a szellemi közeledés szükségességét, egyszerre ismerték fel, hogy a közös földrajzi helyzet, a rokon történelmi, társadalmi és kulturális fejlődés következményei mennyivel jelentősebbek és fontosabbak a régebben untig hangoztatott ellentéteknél. Románok és magyarok rokon nép vagyunk. Nem származásilag, hanem műveltségünkben, amely földrajzi helyzetünk következtében alakult olyanná, amilyen, az északi nagyipari és a mediterrán kisipari övezet között, a senki földjén. Félig ennek, félig annak a műveltségnek vagyunk részesei, de sem ide, sem oda nem tartozunk teljesen. Talán ennek következménye, hogy a magyar s a román életforma egyként bizonytalan, városainkban kelet és nyugat, észak és dél színei keverednek s ugyanezek a színek versengenek egymással irodalmunkban is. Hagyományainkra és fejlődésünkre egyformán büszkék vagyunk, de egyben elégedetlenek is mindkettővel. (...) Ez az egy-két hasonlóság is elég meggyőzően mutatja vagy sejteti a két irodalom mélyeséges rokonságát. Ismerős hang csendül meg a versekben is, a Duna-táj jellegzetes hangja, amelyben ősi népi elemek elegyednek sajátosan a modern műköltészet hangjaival. Ami az elvi viták szenvedélyes résztvevőinek nem sikerült, megvalósították a költők műveikben, kelet és nyugat, észak és dél színei verseikben egységbe simulnak.”⁴

Az irodalmi-kulturális együttműködés készsége az egész magyar szellemi életet áthatotta, sorra születtek a tudományos összefoglalások és forráskiadványok, az irodalmi és népköltészeti antológiák. Különösen a Teleki Pál Tudományos Intézetben, illetve az átszervezése nyomán kialakult Kelet-európai Tudományos Intézetben folyt hatékony munka a magyarság és a szomszéd népek történeti kapcsolatainak tanulmányozása érdekében. Anélkül, hogy a teljességre törekednék, szeretnék utalni a magyar—román kapcsolatok történetének néhány, ezekben az években készült tudományos feldolgozására. A Radisics Elemér szerkesztésében 1946-ban megjelent *A Dunatáj (Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből)* című háromkötetes gyűjteményben Gáldi László írt tanulmányt *A Dunatáj irodalmi fejlődése* címmel, a többi között a román irodalom kelet-közép-európai elhelyezkedéséről és kapcsolatairól. A Gál István szerkesztő munkája révén 1947-ben létrejött *Magyarország és Kelet-Európa (A magyarság kapcsolatai a szomszéd népekkel)* című kötetben Makkai László dolgozta fel a magyar—román kapcsolatok történetét. Ugyancsak Makkai László szorgalmas munkáját dicséri a *Magyar—román közös múlt* című, 1948-ban közreadott összefoglalás, amely a két nép történeti kapcsolatainak sokévszázados alakulásáról adott részletes képet. Szenczei László *Magyar—román kérdés* című, 1946-ban napvilágot látott „történeti és politikai tanulmánya” ugyancsak a magyar—román kapcsolatok múltját mutatta be. I. Tóth Zoltán *Az erdélyi román nacionalizmus első százada* című, 1946-os könyve a román nemzeti mozgalom kialakulásával foglalkozott, az Ortutay Gyula bevezetésével, a Magyar—Román és a Magyar—Jugoszláv Társaság kiadásában 1948-ban megjelent *1848—1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről* című gyűjtemény a Duna-völgyi megbékélés történelmi hagyományait tárta fel. Végül a Kemény G. Gábor szerkesztésében 1946-ban közreadott *A Váradi Hívéres* című dokumentumkötet a nagyváradi Familia imént említett 1935-ös irodalmi ankétjának értékes anyagát rendezte sajtó alá.

Mindezek a tanulmányok és feldolgozások híven jelezték a magyar—román viszony újraértelmezését, azt a szándékot, amely a közös — nem egyszer ellentmondásokat is magába foglaló — történelmi örökség teljes feltárására és tudományos gondozásba vételére irányult. A tudós vállalkozások a múlttól adtak képet, mindazonáltal az akkori jelent és főként a jövődőt kívánták befolyásolni, midőn rámutattak az egymásrautaltság és az együttműködés történelmi példáira. Arra törekedtek, hogy a történelem tanulságaira és intelmeire figyelmeztessenek, s ezáltal segítsék elő a két szomszédos nemzet alkotó együttműködését. Az elmúlt évszázadok tapasztalatának időszerű értelmét Makkai László könyvének zárófejezete a következőkben fogalmazta meg: „A magyar—román viszony ma, a békekötések után szelcsendet mutat. Egyes jelek arra vallanak, hogy a mindkét országban bekövetkezett társadalmi átalakulás hatására fordulatot várhatunk. Ez a fordulat, ha igazán fordulat lesz, az imperialista nacionalizmus feladását kell, hogy jelentse. Aki a két nép jövődő együttélését az építő béke jegyében akarja alakítani, ezen kell munkálkodnia, »hacsak azon durva századokat nem akarja visszahozni, melyekben egyik nemzet a másiknak szerencsétlenségében és lenyomattatásában helyeztette boldogulását« (névtelen román röpiratból, 1812).”⁵

A történelmi és kultúrtörténeti kutató munka eredményeivel párhuzamosan születtek a román népköltészet és a román irodalom magyarországi recepciójának eredményei. Ennek a munkának komoly hagyományai voltak már a XIX. században, a századfordulón és a két világháború között: Moldován Gergely és Kádár Imre román népballada-átültetései, Márki Sándor, Fekete Tivadar, Keresztury Sándor, Bitay Árpád, Franyó Zoltán, Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Salamon Ernő és József Attila román költőkből készült műfordításaira gondolok. A felszabadulás után ez a műfordító munka folytatódott tovább, pontosabban kapott új lendületet. 1945-ben a budapesti Anonymus kiadó gondozásában — Szántó Piroska illusztrációival — látott napvilágot Kovács Ágnes *Moldvai mesék* című gyűjteménye, majd 1947-ben Debrecenben az ottani Magyar—Román Társaság kiadásában Komjáthy István román

népballada-fordításainak *A nap lakodalma* című kötete. Ugyancsak Komjáthy István tolmácsolásában jelent meg 1948-ban Debrecenben a *Vitéz Corbea* című román népi hősköltemény. 1947-ben Kéki Béla válogatásában és Kolozsvári Grandpierre Emil bevezetőjével a Budapest Irodalmi és Művészeti Kiadó adta közre a már említett *Mai román líra* című antológiát, amely a többi között Tudor Arghezi, Mihai Beniuc, Lucian Blaga, George Coşbuc, Victor Eftimiu, Emil Isac, Ion Minulescu, Ion Vinea és Ilarie Voronca verseit tartalmazta Áprily Lajos, Dsida Jenő, Gáldi László, Jánosnóházy György, Jékely Zoltán, József Attila, Kiss Jenő, Réz Ádám és Szemlér Ferenc fordításában. Mihai Eminescu *Válogatott versei* 1947-ben Jékely Zoltán bevezető tanulmányának kíséretében, a többi között Berde Mária, Dsida Jenő, Jékely Zoltán, Képes Géza és Szemlér Ferenc tolmácsolásában kerültek a magyar olvasó kezébe, de megjelentek Victor Eftimiu elbeszélései (*Szent Nepomuk lovagjai*. Bp. 1947), Liviu Rebreanu *Lázadás* (Bp. 1945) című regénye, Mihail Sadoveanu *A balta* (Bp. 1948) és *Moldvai szél* (Bp. 1948) című regényei is. Külön lehetne szólni azokról a román népköltészeti és irodalmi művekről, amelyek az erdélyi magyar írók tolmácsolásában bukaresti vagy kolozsvári kiadóknál jelentek meg magyarul. Közülük most csak Szabédi László román népköltészeti gyűjteményének 1945-ben a kolozsvári Józsa Béla Athenaeum gondozásában közreadott *Zöld levél* című bilingvis kötetét említeném.

A román kultúra és a demokratikus Románia iránt kibontakozó széles körű érdeklődés intézményes formákat is igényelt, ezek az intézmények jöttek létre a budapesti és a debreceni Magyar—Román Társaságok keretei között. A budapesti Magyar—Román Társaság 1945. szeptember 21-én alakult meg a Györffy István Kollégium dísztermében. Az alakuló ülésen Szekfű Gyula, a kiváló történettudós, akkoriban Moszkvában akkreditált magyar követ elnökölt, felszólalt Gyöngyösi János külügyminiszter, Szentgyörgyi Albert Nobel-díjas tudós, Tamási Áron és Darvas József író, Kosáry Domokos történész és Kardos László, a kollégium igazgatója. A megalakuló társaság hamarosan megválasztotta tisztikarát, elnöke Kodály Zoltán, alelnöke Bognár József budapesti polgármester és Farkas Mihály kommunista párti képviselő, főtitkára Balázs Béla történettudós lett. Ez utóbbi már 1945 decemberében Bukarestbe látogatott, ahol megállapodást írt alá az ottani Román—Magyar Társaság vezetőivel. 1946 őszén a társaság felhívással fordult a magyar és román néphez, „alkotó együttműködésre” szólítva a két nemzet fiait. Ennek az alkotó együttműködésnek az igénye szabta meg a Magyar—Román Társaság kulturális szervező munkáját. Ez a munka elsősorban az új Románia művelődési életéről adott képet: a társaság ankétjain a többi között Zilahy Lajos, Darvas József, Kosáry Domokos, Gáldi László, Szalai Sándor szociológus, Vargyas Lajos zenetudós, Kemény G. Gábor, a magyar—román kulturális kapcsolatok kiváló kutatója, illetve Vasile Luca román politikus, Jancsó Elemér kolozsvári egyetemi tanár és Szegő Júlia kolozsvári zenetudós tartott előadást. A társaság 1947 augusztusában Kacsó Sándor, Bende Béla és Havadfői Sándor romániai magyar nemzetgyűlési képviselőket látta vendégül, ugyancsak 1947 augusztusában Eugen Jebeleanu vezetésével kilenctagú román író- és művészküldöttséget fogadott. Magyar film- és pedagógusdelegációt küldött Bukarestbe, s 1947 nyarán megszervezte ezeröttszáz román gyermek háromhónapos magyarországi vendéglátását is. A Magyar—Román Társaság élénk könyvkiadási tevékenységet folytatott, e tevékenység keretében jelent meg magyar, illetve román nyelven az említett *A Váradi Hídvérés* című kötet, a *Mai román líra* című antológia, az Eminescu-válogatás és Kovács Ágnes moldvai népmesegyűjteménye. 1948-ban indult meg a társaság *Délkelet* című közlönye. Emellett a Magyar—Román Társaság szoros együttműködést alakított ki az 1947 tavaszán megnyitott Mocsáry Lajos Népi Kollégium ifjúságával, s tervezte, hogy Mocsáry egykori kúriájában, Andornakon létrehozza a Duna-völgyi Találkozóhelyet és Szabadegyetemet.⁶

A Váradi Hídvérés című kötet a Magyar—Román Társaság mellett a Dunai Munkaközösséget is feltüntette, mint kiadót. Ez a munkaközösség 1945 és 1948 kö-

zött Pap Miklós vezetésével működött, tagjai a budapesti Anonymus kiadó körül tömörült írók és publicisták voltak, ez a kiadó indította meg az 1935-ös nagyváradi ankét anyagát is közreadó *Szomszédaink — Barátaink* című kiadványsorozatot.⁷ A munkaközösség a József Attilától származó jelige: „Rendezni végre közös dolgainkat” megvalósítására törekedett, s a dunai népek egymásra találását kívánta alátámasztani a történelmi múlt közös hagyományainak felidézésével. Célkitűzéseit Kemény G. Gábor a következőkben foglalta össze: „A Dunai Munkaközösség tagjai mélyen meg vannak győződve arról, hogy a múlt sok hibájának és tévedésének egyik főforrása abban a kölcsönös nem ismerésben rejlett, amely a dunai népeket egymástól végzetesen szétválasztotta. Még a szakemberek közt is alig volt olyan, aki e táj sokszínű szellemi mozgalmait a maguk teljességében át tudta volna tekinteni, hogy felfedezhesse a közös fejlődésben rejlő összekötő mozzanatokat. (...) Minden évben az ősztöndíjasok hatalmas raja indult a nyugati kultúra fényforrásai felé, viszont senki sem vette fontolóra, hogy legalább éppen ily szükséges lenne ifjú írókat, tudósokat és művészeket küldeni a szomszédos országokba is. Csakis így lehetett volna egymás nyelvének és kultúrájának ismeretét biztos alapokra helyezni s egész nemzedékek ifjú szívében elvetni az egymásrautaltság érzésének, a kölcsönös megértés kötelezettségének termékeny magvait. (...) Ebben a nagy kultúrpolitikai átalakulásban kíván részt vállalni a Dunai Munkaközösség, amidőn egyrészt feltárja és teljes őszinteséggel interpretálja a múltnak mindazon törekvéseit, amelyek a dunai népek szellemi együttműködésére irányultak, másrészt pedig magára vállalja a szellemtörténeti háttér rendszeres ismertetését is.”⁸

A Magyar—Román Társaság hatékonyan működött közre az 1947. április 29. és május 6. között megrendezett budapesti román kulturális hét megszervezésében. A *Román Kultúra Hete* ünnepélyes külsőségek között mutatta be a magyar fővárosnak a demokratikus Románia kulturális hagyományait és eredményeit. A szomszédos országból Petru Groza miniszterelnök vezetésével nyolcvantagú küldöttség érkezett Budapestre. Tagjai között találjuk Mihail Sadoveanu író, a román nemzetgyűlés elnökét, több minisztert és államtitkárt, Petre Nistort, a Román—Magyar Társaság főtákarát, Victor Eftimiut, továbbá Gaál Gábort, Kós Károlyt, Szentimrei Jenőt, Nagy Istvánt és Csögör Lajost az erdélyi magyarság képviselőjében. Magyar részről Tildy Zoltán köztársasági elnök, Gyöngyösi János külügyminiszter, Ortutay Gyula közoktatási miniszter, Mihályfi Ernő tájékoztatóügyi miniszter, Veres Péter, Darvas József, Bóka László és mások üdvözölték a romániai vendégeket. A román kulturális hét alkalmából a Magyar—Román Társaság díszvacsorát rendezett, amelyen Ștefan Nicolau orvosprofesszor, Darvas József, Veres Péter és Nagy István mondott üdvözlő beszédet. A román népművészeti kiállítást Ortutay Gyula, a könyvkiállítást Mihályfi Ernő nyitotta meg, a Nemzeti Színházban román irodalmi estet rendeztek, ezen Ștefan Nicolau és Bóka László mondott beszédet, a Zeneakadémián Constantin Bugeanu vezényelte a Fővárosi Zenekart, az Operaházban román művészek adták elő Verdi *Aidáját*, a Madách Színház bemutatta Tudor Musatescu *Titanic keringő* című művét. Petru Groza miniszterelnök baráti találkozáson vett részt az írószövetségben, ahol a román államférfit Heltai Jenő, Tamási Áron, Gergely Sándor és Bóka László köszöntötte. A kulturális hét jelképes értelmű eseményeként Tildy Zoltán és Groza Péter a magyar—román barátság jegyében nyitotta meg a Mocsáry Lajos Népi Kollégiumot.⁹

A budapesti társaságtól függetlenül alakult meg 1946. április 10-én a debreceni *Magyar—Román Társaság*. Elnöke Karácsony Sándor egyetemi tanár, alelnöke Kondor Imre egyetemi magántanár, ügyvezető alelnöke Lükő Gábor egyetemi magántanár, főtákará dr. Kovács Ferenc volt, tisztikarában még dr. Komlósi Sándor, dr. Kósa Győző, Vargha Domokos, Szegedi Miklós, Kállai József, dr. Both György, Győri Gáspár, Hatvani László, dr. Ménes Lajos, Koczogh Ákos és Domokos Sámuel foglalt helyet. Tagjai általában debreceni és más alföldi városokban élő értelmiségiek, egyetemi hallgatók voltak. A társaság tiszteletbeli taggá választotta a román közélet

néhány kiváló képviselőjét, közöttük Petru Grozát, Tudor Arghezit, Gala Galactiont, Dimitrie Gustit, Emil Isacot, Teodor Vescant, Avram P. Todort és másokat. A debreceni központ mellett Békésen, Hajdúnánáson és Mátészalkán működtek a társaság fiókszervezetei. A társaság a következőkben foglalta össze célkitűzéseit: „A debreceni Magyar—Román Társaság célja a magyar—román kapcsolatok megerősítése, elsősorban Debrecenben és a Tiszántúl. Eszközei a román nyelv, folklór, irodalom és művészetek ismertetése és a magyar irodalom román nyelvű tolmácsolásának elősegítése.” Ennek megfelelően a társaság javaslattal fordult a közoktatási miniszterhez annak érdekében, hogy a román nyelv fakultatív oktatását vezessék be az alföldi városok középiskolaiban, s része volt abban, hogy a debreceni Fazekas Mihály Gimnáziumban sikerrel indult meg a román nyelvtanulás. Javasolta azt is, hogy a debreceni egyetemen román tanszék alakuljon, és ennek vezetésére román tudós kapjon meghívást.¹⁰

A debreceni társaság adta ki a rövid életű, mindössze néhány számban megjelent *Keleti Kapu* című folyóiratot. Szerkesztője Lükő Gábor, a szerkesztő bizottság tagjai Domokos Sámuel, Kállai József, Koczogh Ákos, Komjáthy István, Komlósi Sándor és Kovács Ferenc voltak. A folyóirat programját Lükő Gábor szerkesztői *Beköszöntője* határozta meg, Ady és Bartók örökségére hivatkozva jelölve ki a folyóirat előtt álló munkát. „Mi — állapította meg — előlről kezdjük a munkát — nem köt semmiféle előítélet, mikor a románok felé fordulunk — már pedig most erre van szükségünk, mikor eddigi ellenséges viszonyunkat őszinte barátságra szeretnénk váltani.” A debreceni folyóirat ennek a programnak megfelelően közölte Tudor Arghezi és Ion Luca Caragiale szépirodalmi műveit, továbbá Komjáthy István román népballada-fordításait, amelyek Bartók Béla Bihar megyei gyűjtésének darabjait — közöttük a híres *Kilenc szarvas* című balladát — mutatták be a magyar olvasónak. Gellért Sándor erdélyi magyar költő *Desteaptă-te române* című verse a magyar—román megértés eszméje mellett tett hitet: „Két egysörös nemzetet hordok. / Szívemben a jövőnd megoldott.” Komjáthy István a magyar—román közeledés lehetőségeit latolgatta (*A magyar—román közeledés lehetősége*), Lükő Gábor a magyar—román kapcsolatok történelmi alakulását három nagy történelmi korforduló: 1848, 1918 és 1945 eseményeinek tükrében mutatta be (*A kibontakozás harmadik állomása*), Karácsony Sándor a Kárpát-medencében élő népek egyéniségének szabad kibontakozásában jelölte meg a tartós nemzeti megbékélés feltételét (*Mindigre egy öröm*), Komlósi Sándor a román nyelv minél szélesebb körű ismeretét sürgette (*Keleti nyelvek az iskolában*). Domokos Sámuel *A román irodalom magyar nyelven* című kétrészes tanulmánya a kiváló tudós későbbi bibliográfiai kutató munkájának elméleti megalapozását jelentette be. Lükő Gábor *Biharmegyei román népdalok* című tanulmánya Bartók Béla Fekete-Körös menti gyűjtőmunkájáról adott képet, Angyal Endre *Régi magyarság — régi románság* című írása a két szomszédos nép régebbi kapcsolatait, a patriarchális életformák erdélyi keveredését mutatta be. A folyóirat *Mihály vajda és a székelyek* címen részleteket közölt a marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc memóriáléjából, s közreadta a hírneves *Mioriitanak* a moldvai csángómagyar népköltészetben fellelhető változatát. Érdeklődéssel fordult a romániai magyarság kultúrájához is, így örömmel üdvözölte, hogy a moldvai csángók falvaiban magyar iskolák létesültek, s a Magyar Népi Szövetség szervező munkát indíthatott a csángók között. A debreceni társaság kétnyelvű könyvsorozatot is tervezett, ennek első és egyetlen kiadványaként jelent meg Komjáthy István már említett *A nap lakodalma* című román népballada-kötete.

A kép, amelyet a felszabadulást követő néhány esztendő magyar—román irodalmi-kulturális kapcsolatairól rajzoltunk, nem lehetett teljes: a hidépítők nemes igyekezete ennél is több eredménnyel járt. Az 1945 és 1948 közé eső néhány esztendő a magyar—román együttműködés igen tevékeny és gazdag időszaka volt, amely korábbi tervezgetések, fáradozások gyümölcseit takarította be, hosszú idők sajnálatos mulasztásainak egy részét pótolta, s a későbbi kulturális együttműködés alapjait ve-

tette meg. A magyar és a román nép kapcsolatainak sokévszázados történetében mindez csupán egyetlen pillanatot jelent. Gyakran azonban egy-egy nagy fényben kigyúló történelmi pillanat világítja meg az országok és nemzetek legfontosabb érdekeit és tennivalóit. Úgy hiszem, hogy az 1945—1948-as esztendőök magyar—román irodalmi-kulturális kapcsolatainak is ilyen megvilágító jelentősége van.

JEGYZETEK

1. Most, Punte, Silta. (1940). Európai utas. Bp. 1973. 693 l.
2. Iorga, Nicolae: Contra dusmaniei dintre nacji, Romani si Unguri, Bucuresti, 1932. 31. l.
3. Az erdélyi magyar—román jövő kilátásai. Tiszatáj, 1948. 525—529. l. (Eredetileg részlet a szerző Romani si Ungari. Bucuresti, 1947. c. könyvéből.)
4. Mai román líra. Bp. 1947. 5—6. l.
5. Magyar—román közös múlt. Bp. 1948. 264. l.
6. A társaság munkájáról: Magyar—Román Társaság. Asociația Maghiaro—Romăna 1945—1947. Bp. 1948.
7. Vö. Kemény G. Gábor (szerk.): A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Válogatás hét évszázad írásaiból. Bp. 1962. 877—878. l.
8. Köszöntjük a dunatáji olvasót. A Váradai Hídverés. Bp. 1946. 5—6. l.
9. A román kulturális hét munkájáról: Magyar—Román Társaság. Asociația Maghiaro—Romana 1945—1947. Bp. 1948. Továbbá: Groza Péter pénteken Budapestre érkezett. Szabad Nép, 1947. máj. 3. 5. l., Tildy és Groza a magyar—román barátságról a Mocsáry Kollégium megnyitó ünnepélyén. Uo. máj. 4. 3. l., Groza elmondja... Uo. máj. 4. 6. l., Külföldiek vendégjárása Magyarországon. Magyar Nemzet, 1947. máj. 1. 3. l., Groza és kísérete megérkezett Budapestre. Uo. máj. 3. 3. l.
10. A társaság munkájáról: Keleti Kapu, 1946. 1. sz. 1947. 2. sz.

KÖTELES PÁL

Töprengés egy torzkép előtt

ION LÄNCRÄNAN: GONDOLATOK ERDÉLYRÖL

A magyar szellemi élet a közös léthez méltó érdeklődéssel figyeli a szomszédos népek íróinak esztétikai-gondolati értékeket közvetítő műveit. A legértékesebbek, ha késedelemmel is, de eljutnak a magyar olvasók könyvespolcaira. Az elmúlt évtizedekben e fordítások révén jelentősen gyarapodtak ismereteink a szomszédos népek irodalmáról, múltjáról és jelenéről. E művekkel gazdagodott élményvilágunk is. Talán nem fölösleges említeni, hogy e fordításokkal sokasodtak a szellemi hidak, a magyar nép becsülése is a véle egy régióban élő népek iránt — éppen mert közelről megismerhette a szomszédosság sajátos gondolkodását, teremtő kedvét, lelkiségét, álmait, mindazt, amit művek közvetítenek az olvasó számára. A szellemi hidak tartópillérei azzal is erősebbre cserélődtek, ha alkalom kínálkozott vitáink továbbfolytatására, az elvek, meggyőződések, szándékok tisztázására. Nem ok nélkül vélhetjük úgy, hogy e viták fellegetek úszattak el közös égboltunkról, s a szellem napsugara mindkét oldalon csökkentette a hajlamot a történelmi gyökerű neurozisa. Ezek a viták épp nyíltságuknál fogva, nemhogy elmergesítették volna a sebeket, épp ellenkezőleg, fölfakasztották a gennyedést, és segítették a gyógyulást. Minden szervezett vagy spontán vita ledöntött egy-egy lelki válaszfalat, nem a feszültséget, hanem a bizalmat erősítette.

Persze igen nehéz egy nemzeti irodalom egész teljesítményének a számontartása, még reménytelenebb föladatnak tűnik a válogatás és fordítás. Gyakran meg-
esik, hogy épp a legjelentősebb művek lefordíthatatlanul maradnak, az is, hogy a kö-
zépszerűnek nagyobb figyelmet szentelünk, mint amennyit megérdemelne. Ennek is
meglehet azonban a haszna. Hiszen az esztétikai minőség hiánya még inkább arra
készteti az olvasót, hogy a lemeztelenedett gondolatokra figyeljen. Ilyen munka *Ion*
Lăncrănjă: Gondolatok Erdélyről című cikkgyűjteménye (Cuvint despre Transilva-
nia, Bukarest, 1982). Ez a könyv, ha nem is önismeretünket, de realitásérzékünket
mindenképpen gyarapíthatja, még inkább növelhetné, ha magyarul is olvashatnánk.
Csak magyarra fordítva tekinthetne minden érdekelt abba a (görbe-) tükörbe, ame-
lyet ha nem is a kor, de a kor egy megbizottja tart elénk. A kép vigasztalan, de
a tükörbe tekintés elkerülhetetlen.

A könyv négy részre tagolódik. Az Erdélyi rapszódia cikkei még 1957-ben ke-
letkeztek. A Szülőföldben 1979-es írások kaptak helyet, míg a terjedelmesebb har-
madik fejezet 1980-as datálással „A hazafiság — életszükséglet” címen ajánlja ma-
gát. Már a fejezetcímek is érzékeltetik, hogy az Erdély körüli témákat az érzelmek
felől közelíti meg a szerző. A szentimentális vallomások a kötet címéül is adott *Gon-*
dolatok Erdélyről (1982) fejezetben csúcsoadnak egyetlen *indulatzuhatag*gá, furcsa
módon arról, hogy Erdély, a „többezer éves ősi román föld” biztonságát továbbra
is veszélyeztetik a magyarok.

A dagályos stílusú, frázisértékű állításokat terjengősen ismételtető, a tapasztal-
latnak és történelmi igazságnak fittyet hányó, az olvasók érzelmeire apelláló és
spekuláló könyvet csakis tartalmi szempontból érdemes vizsgálni. Azt szükséges elo-
dázhatatlanul elemezni, hogy *mi miatt* és *milyen célból* szerkesztették egybe a ne-
gyedszázados időszakot átfogó cikkgyűjteményt? A cikksorozat azt sugallja ugyanis,
hogy az elmúlt 25 évben *nem* szűnt meg a veszélykontinuitás. A szerző többször
megismétli, hogy a veszélyhelyzet *azóta* létezik, amióta a magyarság megjelent Euró-
pában és megpróbálta leigázni a maga vad módszereivel a magas kultúrájú, ősi dák
és szelíd római hagyományok szerint élő román népet. A mai olvasó természetesen
némi történelmi leckében is részesül a régmúltról, mielőtt még a szerző a mai ve-
szélyekről szólna. *Kijelenti* például, hogy „... amikor a magyarság betolakodott Erdé-
lybe, a románok már rég keresztények voltak, s ez döntő fontosságú a kor vi-
szonyai szempontjából; (a románok) településeken éltek, nemcsak pásztorokdakt,
földműveléssel is foglalkoztak...” (144. l.) A magyarság viszont még négyszáz évvel
később sem illeszkedett be az európai létviszonyokba, továbbra is nomád módon élt.
„Freisingeni Ottó püspök feljegyzése szerint” ugyanis a magyarok — olvasható a
mai híradás — „náluk otthon a pusztán még a 12. században is sátrakban laktak”
(144. l.).

Barbárságunkról a perdöntő forrásanyagot Illyés Gyula közvetíti a Puszták né-
pében Lăncrănjă számára. Itt azonban annyit mindenképpen szükséges megjegyezni,
hogy a szerző a román nyelvben meghonosodott „puszta” szót pejoratív jelentésében
használja, ami nagyjából az Erdély nélküli történelmi Magyarország területére vo-
natkoztatandó. A püspök által az Alföld népéről rögzült híradás átlényegül a „pusz-
tán élő magyar nép” ázsiai életviteléről szóló tudósítással: barbárságunk történelmi
evidenciájává. Illyés művének érzékeltes történelmi példái a továbbiakban nem is
érdeklík Lăncrănjănt. Abbahagyja idézését, még mielőtt meginogna saját előítélet-
rendszere is. Olvashatott ugyan Ottó püspök vallomásának közvetlen szomszédságá-
ban más forrásanyagot is, de ezeket jobbnak tartja elhallgatni. Acsády Ignác for-
rásközlését például a 12. század eleji dömösi apátságról. Az apátsághoz ekkor 57
falú tartozott, és a történész pontosan felsorolja, hogy melyik *falunak* hány házhe-
lye, *háza*, portája volt. A lajstrom áttekintése azonban nincs ínyére a szerzőnek,
hisz ez nem illik 12. századi nomád voltunkról konstruált freskójába. Ez az idézési
és értelmezési mód egyébként fő-fő módszere a cikkek írójának. Kedvenc időtöltése
a tudatos ferdítés, az olvasók félrevezetése. Az így nyert „tények” és „adatok” szol-
gálnak aztán alapul a veszélykonceptió kimunkálásához. E történelmietlen képzel-

gés szerint Erdélynek Magyarországhoz való tartozása olyan égbekiáltó igazságtalan volt, hogy „Ady Endre, Bartók Béla és mások áldásukat adták Erdély és Románia egyesülésére”. (161. l.) Akik mit sem tudnak a magyar történelemről, akik csak felületesen ismerik az európai népek történelmét, realitásérzéküket viszont megfertőzték a cikkgyűjteményhez hasonló írások és beszédek, azok talán megtörténtnek fogadhatják az Adynak és Bartóknak tulajdonított magatartást. Azt is, amit a mai viszonyokról ír a szerző.

Länrcränjan, finoman szólva, beteges valóságtorzító. Érvényes ez az észrevétel a történelmi sorsfordulók „elemzésére” éppúgy, mint a szociál-pszichológiai megközelítést kívánó témákra, jelenségekre. Ha lehetséges, még fokozottabban így van, amikor megfellebbezhetetlennek tűnő biztonságtudattal rajzolja meg a két nép — a magyar és a román — jellembeli tulajdonságait. A szerző preconcepciójában a magyarság vad, hódító természetétől alapvetően elüt a román nép „mélyen humánus és megértő” karaktere. A szerző szerint teljesen indokolatlan a különbségtevés magyar „parasztok, munkások és polgárok” között. Minden rétegnek és személynek hajlama van a mások elnyomására, az úr, a gazda szerepének vállalására. (165. l.) Ezt a törekvésünket állítólag mindmáig makacsán őrizzük magunkban. De nem is történelmet másként, lévén szó népünk faji jellemvonásáról. Tulajdonképpen e másokat elnyomó hajlamunk miatt kerültünk be az európai történelmekönyvekbe is. A románokról viszont — egyszerűsödik fekete-fehér ellentéppárrá a képlet — azért nem írt senki, mert a dákok utódai mindig békességet kívántak, s századokon át csöndben meghíjulták magukat Erdély hegyeiben. „Ha a románok is fosztogató seregekben dúltak volna az Alpokig, s a Rajnáig, ha kegyetlen fosztogatások közepette kalandoztak volna bármerre is (mint a magyarok tették), keresvén a minél zsírosabb zsákmányt, s a helyet a letelepedésre, ha ők (a románok) is egyszerre, egy bizonyos napon keresztelkedtek volna meg, mint más népek (a magyarok) tették (István király parancsára), akkor őket is gyakrabban és nagyobb nyomatékkal emlegette volna a kor krónikása.” (138. l.) Ilyen kétes dicsőségre azonban a békés keresztény életmódra áhító románság sose vágyott: a háborúnál többre becsülte a békét, a kardrázásnál a „mélységesen humanista” életformát. A két nép karakterének összehághathatetlen mássága miatt állandósult egyébként a román—magyar bajvívás is. Az agresszív magyarok ugyanis ezer éven át megpróbálták elnyomni, kizsákmányolni, sőt kiirtani a szelíd román népet. A történelmi együttlét alatt „mindig volt agresszió és voltak agresszorok, mivel a románoktól örökre elvettek valamit.” (131. l.) Föl sem ötlük a szerzőben, hogy a szegény jobbágy romántól nemcsak Erdélyben vettek el valamit, hanem a román fejedelemségekben — Havasalföldön és Moldvában, majd Óromániában is. (Zárójelben saját magyarázataim. K. P.)

A tanulságul szolgálható magyar vagy román történelmi példák nem érdeklik a szerzőt, kizárólag a koncepcióját szolgáló faji aspektusokat értelmezi. És ha úgy véli, hogy a példatár nem elég bőséges, akkor azonnal följosóítva érzi magát annak kijelentésére, hogy a magyar történészek megpróbálják a történelmet „megagyusztálni” (sic!), mialatt „érdekeik szerint hazudoznak” (140. l.). A fejét népnevelésre adó Länrcränjan azt szeretné, ha a történelmi eseményekről mindenki az ő fantáziainterpretációját fogadná el, ha például a sajátos román „nemes nagylelkűségről” senkiben nem támadna kétkedés azzal az állítással kapcsolatban, hogy 1920 és 1940 között Erdélyben maradéktalan volt a magyar kisebbség egyenjogúsága; hogy „az anyanyelv használata a legkevésbé sem volt korlátozva” (169. l.). A szerzőt csöppet sem zavarja, hogy a korabeli román és magyar sajtó egészen másról tudósít, hogy a történészek sem így ismerik azt az időszakot. Úgy tesz, mintha nem tudna róla, hogy a harmincas évek második felében a szintiszta erdélyi magyar falvak állami iskoláiban a magyar gyermekek anyanyelvükön nemhogy az osztályban, de még az udvaron sem szólalhattak meg. Azt is tudnia illenék (tudja is nyilván), hogy a magyar községek kisiskolásait a román nemzeti és egyházi ünnepeken távoli falvak román templomaiba vezényelték, hogy az állam nyelvén és idegen rítus sze-

rint dicsérik az urat, s dicsőítsék a királyt. Az már csak ráadásélmény és -szenvetés volt, hogy a hivatalokban magyarul tilos volt beszélni. Erre mindenütt feliratok figyelmeztették az állampolgárokat. Még föltételezni is képtelenség, hogy Lán-cránjan ne így ismerné a történelmet. Nyilván ilyennek ismeri ő is, de a tények za-varják, így hát megmásítja őket.

Szemlélete torzulásának egyik legjellemzőbb példája, ahogyan a vasgárdisták 1940/41-es rémtetteit elintézi, ahogyan a kivégzésekből, terrorakciókból is a nagylelkűséget hámozza ki, ügyelvén arra, hogy a példázatból a magyarságra árnyék vetüljön. „E zord időkkel kapcsolatban — írja — emlékeztetnünk kell a (román) demokratikus és antifasiszta erők harci egységén túl ... az egész román nép mélységesen emberséges és mélyen demokratikus magatartására, amely annál tartózkodóbb lett, minél inkább növekedett a kardcsörtetés körülötte: nem verte a zsidót zsidó volta miatt, és nem juttatta így vagy úgy a Gestapo kezére, hogy aztán megsemmisíteni vigyék őket; nem köpte szembe a magyart se magyarságáért...” (170. l.) Tegyük túl magunkat a stílus vakvágányain, ne adjunk fenn a szerző frazeológiáján se, ne firtassuk, hogy általában használható-e egy népre, hogy emberséges, egy másikra viszont hogy embertelen. Szorítkozzunk mindössze annak megállapítására, hogy ez egyszer igazat mondott a szerző: valóban, Romániában nem deportálták a zsidókat, a „zsidó kérdés” radikális megoldása ugyanis éppen az említett vasgárdaera alatt már 40/41-ben megkezdődött, majd 42/43 telén be is fejeződött. Két esztendő alatt közel félmillió zsidót semmisítettek meg — igaz, német közreműködés nélkül. A stációk pedig: Csernovitz, Kisinyov, Ogyessza, Dalnyik, Cetatea Alba, Vartujeni, Bogdanovka. Ebben a számban nem foglaltatnak a Iasi-ban, Bakóban, Galacon, a kisebb számban Erdélyben kivégzettek. Elképzelhetetlen, hogy ne hallott volna szerzőnk Calotescu tábornok és Isopescu ezredes eredeti módszereiről: a jég alá lövetésekről, amit aztán a nyilasok oly szívesen utánóztak és alkalmaztak 1944 telén Budapesten. A Bug partján s jege alatt több tízezer zsidó lelte halálát, igaz, a fázósabbakat istállóba terelték, hogy aztán tűzhalál martalékaivá váljanak. A zsidóság második világháborús tragédiájával foglalkozó munkákban fellelhető adatokat nem lehet egyetlen tollvonással lomtárba utalni.

A püderezés, vagy ahogy a „jeles” szerző írja, a „célserű hazudozás” nem változtat a történelmi tényeken. Az 1944. augusztus 23-i, valóban zseniálisan előkészített román katonai átállást is olyan fajelméleti köntösbe öltözteti, mintha a fordulat a román nép „mélységes emberségének” lett volna egyenes következménye. A szerző úgy véli, hogy ezzel a frázissal kiiktatható az eseményekből mindaz, ami a második világháború címszava alatt román vonatkozásban szóba kerülhet, az például, hogy Hitlernek Románia volt a keleti fronton nemcsak a legodaadóbb, de leg-hatékonyabb támogatója is. Feledni látszik, hogy 1942-től nem kevesebb, mint egymillió román katona harcolt a keleti fronton, abban a reményben is persze, hogy fasiszta győzelem esetén a németek semmisnek tekintik a Bécsi döntést, s Észak-Erdély újra Romániához fog tartozni. Tegyük hozzá mindehhez, hogy Antonescuék nem csupán Nagy-Románia területi integritásáért vállalták a hatalmas véráldozatot, hanem idegen területek megszerzésének reményében is. Ribbentrop már 1941. november 28-án kifejtette Mihail Antonescu román külügyminiszternek, hogy „A Führer azt is megértené, ha Románia nemcsak régi határai visszaállítását követelné, de igényt tartana ezek biztosítása céljából egy megfelelő védőövezetre, és Odesszára is.” Nos, ebből az igényből és ígéretből szerveződött a román tartományként igazgatott Transzisztria — A Dnyeszteren túli terület. Az igények ugyanígy terebélyesedtek nyugati irányba is. Amikor 1944. március 23-án, mindössze néhány nappal Magyarország német megszállása után Hitler Klessheimbe rendelte Antonescut, fontosnak tartotta kijelenteni: „Németország nem tartja szükségesnek, hogy továbbra is mint a Bécsi döntést garantáló hatalom funkcionáljon.” Észak-Erdélyt visszaigérte Romániának, nem feledkezve meg róla, hogy február 26-án maga Antonescu ösztönözte Magyarország német megszállását, följajánlva a román csapatok részvételét is...

Lăncrănjan kiiktatja a román történelemből a félmillió zsidó kiirtását éppúgy, mint az idegen területek megszerzésének vágyát és tényét, mivel ezek tudomásulvétele megkérdőjelezná sajátos elméletét.

Az intenzíven ható veszélytudat fenntartásához, tudatosításához, pszichológiai megalapozásához az a mesébe illő néphiedelem szükséges, hogy a *mindig ártatlan* népre az *örökös* ármánykodás jelenti a halálos veszedelmet. Friss illusztrációként a szerző szinte kéjjel említi, hogy 1940 szeptemberében miként gyilkoltak a magyarok a visszacsatolt Észak-Erdély egész területén. Az Ippen és Treznán történt atrocitásokat minden józanul gondolkodó magyar mindig is elítélte. Több tucat áldozata volt ezeknek a szörnyűségeknek. Ám a megtorlásokat nem a magyar nép, mégcsak nem is a magyar hadsereg követte el, hanem katonai alegységek, amelyeknek parancsnokait és az akcióban részt vevő tiszteket azonnal *magyar hadbíróság* elé állították és elítélték. Nem mentségünkre kell ezt megállapítani, hanem csak az igazság kedvéért. Ha a szerző a tényeket az igazságnak megfelelően reprodukálná, tudósítva például a megtorlás okairól is, akkor nem lehetne vitánk vele. De nem ezt teszi. Sőt, a két helyen megesett katonai önkényt szövegmanipulációval általános érvényűvé terebélyesíti. A manipulált szöveg a két drámai esemény ürügyén így hangzik el: „gyilkosságokat és atrocitásokat követtek el (1940) őszén és azután egész Észak-Erdélyben, Ippen Treznán és másutt...” (133). A hangsúly az interpretációban egész Észak-Erdélyre esik, a vélt általános népiirtásra, a tényleges bűnök színhelye viszont „csak példává” szelídül. De nemcsak a földrajzi térség szélesül ki, a bűnökben részt vevők köre is tágul. A megsemmisítési kísérlet ugyanis csak így hihető el. A szerző képzeletében fölsorakoznak az emberirtás és embertyomorítás legbarbárabb középkori módszerei. Lăncrănjan szerint 1940—1944 között egész Észak-Erdélyben irtották a magyarok a románokat. „...színre léptek a baljóslatú dübörgő léptű leventék és rongyos gárdisták (?), akik öltek és gyilkoltak, akasztottak és embereket szabdaltak össze — románokat természetesen, de nemcsak románokat. Házakat és templomokat gyűjtöttek föl, a temetők sírkeresztjeiről levakarták a román neveket, szuronnal aprítottak össze terhes asszonyokat, szuronyhegyre tűzött csecsemőkkel jártak-keltek; állatok helyett embereket fogtak járomba, másoknak levágták a fülét, kivágták a nyelvét... azt akarták elérni, ami elődeiknek az ezeréves elnyomás alávalóságával sem sikerült: egy több ezer éves nép kiirtását, amelyet senki és semmi nem pusztíthat el...” (135. l.)

Hol és mikor estek meg ezek a szörnyűségek? A szerző nem tartja fontosnak a választ, hisz forrásként legfőnnebb saját képzeletét jelölhetné meg.

A történelmi események felidézését a jelenkori helyzet ecsetelésével és a jövő lehetőségeinek felvillantásával dúsitja. Figyelmeztetése vészjtósló: „Nem szabad felednünk, hogy voltak és vannak Erdélyre vonatkozó revíziós tendenciák: az irredentizmus emelgeti a fejét a közelünkben, és kint távolabb is: nyilvánosan az egységéről és testvériségről szónokolnak, miközben galádul hátuk mögé rejtve készítik (döfésre) a tört...” (131. l.) A szerző kitaratóan szuggerálja olvasóinak, hogy a vész nem szűnt meg, s emiatt a nemzeti összefogásnál nincs parancsolóbb föladat. Hádd ne bonyolódjunk most annak az elemzésébe, hogy mi indokolja a nem létező veszélytudat táplálását. Vessünk inkább még egy pillantást a revizionizmus melegágyára, úgy, ahogyan azt Lăncrănjan hirdeti: „Különös — írja — ... hogy 1966-ban egy fontos budapesti fórumon *elhangozhattak* az alábbi szavak: A trianoni békeszerződés imperialista békediktátum volt, amely földarabolta Magyarországot, Romániához csatolva Erdélyt.” Ezt a hamis, minden alapot nélkülöző eszmét hangoztatta ugyanaz a felszólaló a Helsiniki Konferencián is: „...az első világháborúban hiába hozott vérdíjak ellenére a legyőzött Magyarország területe a korábbiakhoz képest egyharmadával csökkent...” (132. l.) A helsiniki felszólalás megadja a kulcsot a magyar személyiség azonosításához, aki két ízben használta a „megengedhetetlen” szavakat. Aligha van olyan román újságolvasó, aki az azonosításra képtelen lenne. A szerző természetesen épp azt akarja, az azonosítás lehetőségének meg-

teremtését. *Ez a feladata.* Módszeréhez híven Láncrianjan mindkét citátumot céljaihoz igazítva, gondolati és szöveg-összefüggéseiből szándékosan kiszakítva fordította. De még az új összefüggésrendszerben is csak fordítás a fordítás. Az az égbekiáltó pontatlanság is elkövetődik a fordítói buzgalom közepette, hogy a román szöveg az ország egyharmadának elvesztéséről tudósít, holott a magyar személyiség beszédében a valósághoz híven az egyharmad megmaradásáról és a kétharmad elvesztéséről esett szó. Epp e mértéktelenül nagy területek és több milliós magyar tömegek elcsatolása teremtett gondot, az, hogy Trianonban nem érvényesült sem a willsoni önrendelkezési jog, sem a néprajzi határok elve. *Ez a körülmény tartja napirenden a nemzetiségi jogok gyakorlásánaak kérdését.* Még akkor is így van, ha Láncrianjan úgy hirdeti, hogy Romániában nincs is igazi nemzetiségi kérdés, csak annak mesterséges, denaturált formája, hiszen Románia nem soknemzetiségű ország, hanem „egységes nemzeti állam” (185), ahol más etnikai csoportok mellett „magyar származásúak” is élnek. (185. l.)

És hogy erre a nem magyar, hanem csak magyar származású népségre milyen történelmi szerepet osztottak a felszabadulás után — figyelmeztet a szerző — soha nem szabad feledni. A romániai magyarságnak ez a szerepvállalása csak úgy érthető meg igazán, ha nem tévesztjük szem elől a magyarok faji sajátosságát, uralkodási vágyát. Am még mielőtt kimondaná a végső és megfellebbezhetetlen ítéletét Erdély és a nemzetiségi kérdés dolgában, egy odavetett mondattal párhuzamot vont Kossuth és Kun Béla politikája között, kijelentvén, hogy politikájukat mindketten „nem magyar érdekek szolgálatába állították” (174. l.). Ezzel szemben a román vezetés mindenkoron a nép érdekeit tartotta szem előtt. Erdély kérdésében is következetesen érvényesítette a megalkuvás nélküli román nemzeti érdekeket. „Tovább haladva a dolgok lényege felé meg kell mondani, hogy egy román kommunista számára a dolgok másként jelentkeztek. Egy román kommunista a fenti tézist (Kossuth és Kun Béla közös nevezőre ítélt nemzetietlen politikáját) érthető módon csak öszszeszorult szívvel fogadhatta el...” A nemcsak ősi jogon birtokba vett, de vérrel újrászerezett Erdély dolgában a román kommunisták minden „nem román” szempontot elutasítottak. Csakhogy amikor a második világháború után Észak-Erdélyt újra Romániához csatolták, az erdélyi magyarság galád módon janicsár szerepre vállalkozott, s így a magyarság felelős mindazokért a bűnökért, törvényteleniségekért, amelyek az 1948—1958 közötti évtizedben Romániában történtek.

A magyar kisebbség e konstrukciós perben minden rossz okozójaként idéztetik a történelem ítélőszéke elé. „A felszabadulás után, tehát azt követően, hogy a régi társadalmi rend struktúrája már ledőlt: az (osztályharc) éleződése sokkal kegyetlenebb volt ott, ahol románok voltak a szenvedők, ott, ahol pártszervezetek és az állami intézmények, továbbá természetesen az államvédelem élén sovíniszta vagy nem sovíniszta magyarok működtek — a munkában való testvériesülés elutasítói vagy ellenségei.” (175. l.)

A mondatból világosan kitetszik, hogy a szerző nem csupán az osztályharc torzulásaiért teszi felelőssé a romániai magyarságot, de újra előbukkan a két nép jellege közötti alapvető különbség is. Hiszen a románság már akkor is kívánta-óhajtott — egy később meghonosodott politikai frazeológia szellemében — a „munkában való testvériesülést”, csak hogy a „sovíniszta és nem sovíniszta magyarok” mit sem tanultak a történelmi leckékből, kisajátították a párt és állami vezetést, ráadásként pedig a hírhedt Államvédelmi Hivatalt, s megpróbálták mindazt — amit már unalmas is leírni. Az olvasó pedig, akinek korábban azt szuggerálták, félig nyilvánosan hirdették is, hogy a felszabadulás után a zsidók voltak minden bűnök elkövetői, végre rendet teremthet emlékezetében. Most már mindenki számára világos kell legyen, hogy a magyarság a felszabadulás után is azon törte a fejét, hogy az internálótáborokban, a Duna-csatorna munkálatainál és a szűkössé váló börtönökben hogyan pusztíthatná el a román népet. És ez a — „külső és belső” — mesterkedés csak azért vált lehetségessé, mert a romániai magyarság mértéken felüli jogokhoz jutott.

„Így aknázódott alá az annyira óhajtott egység és egyenlőség, amely kilendült a szükséges és kötelező egyensúlyi helyzetből: egyeseknek (a magyaroknak) folyvást adtak, hogy »nyugalom legyen«, hogy »ne legyenek problémák.«” (175. l.). A nemzetiségi jogoknak a túlburjánzása szerzőnk szerint mindmáig tart, a hatóságok „erőszakosan kiterjesztik, sokasítják e jogokat, miközben a kisebbség is újabb követelésekkel hozakodik elő...” (175. l.) Így állandósul a románságra leselkedő halálos veszedelem. Ezt a helyzetet tűrhetetlennek tartja a szerző. Mielőtt azonban a végső megoldás lehetőségéről elmélkedve, fölteszi a drámai kérdést: „De mit teszünk mi románok — faggatja immár a népet —, ha egy szép napon, persze a legdemokratikusabb módon azt követelik tőlünk, hogy szedjük a sátorfánkat („vegyük hátunkra folyóinkat”) és álljunk odébb ebből az országból?! Ezt a követelést is meghallgatjuk, vagy mit teszünk?” (175. l.)

Azt hiszem, nincs példa rá az emberiség történelmében, hogy egy államalkotó többségi nép létét a kisebbség veszélyeztette volna. Csak bomlott agyú politikusok próbálták elhiteni ennek a lehetőségét — elterelvén az istenadta nép figyelmét az igazi gondokról.

Lánchránjan tragikus hangszerelésű kérdésfölvetésében — „álljunk odébb?” — mindaz benne rejlik, amit egyesek a nemzetiségi kérdés végső megoldásaként emlegetnek. A legcélravezetőbb módszernek ő is a nemzetiségi jogok negligálását tartja; az etnikai csoportok gyors asszimilálását, a teljes „homogenizálódást”. Az „egynyelvű szocialista nemzet” megteremtésének ez a legrövidebb útja; ez az „ultima ratio”.

Lánchránjan uszító cikkgyűjteménye több mint ötvenezer példányban jelent meg: közfogyasztásra, népnevelésre szánva. Légből kapott „tényföltárásai”, minősítései sértetik a magyar népet, ezen belül az állampolgári hűségről bizonyosságot tevő romániai magyarság méltóságérzetét: már ezért sem intézhetjük el egy kézlegyintéssel a könyvet. Nem játszhatjuk el, hogy mit sem tudunk róla, hogy nem hallottuk, nem láttuk, hogy tehát mondanivalónk sincs az üggyel kapcsolatban.

A szerző úgy véli, hogy nálunk némelyek mértéktelenül aggódnak a romániai magyarság sorsáért. Ez a könyv éppen annak bizonyossága, hogy semmilyen aggodalom nem lehet sem túlzó, sem fölösleges.

LÁSZLÓ ANNA RAJZA

T. BÍRÓ ZOLTÁN

Egy nemzedék naplója

CSOÓRI SÁNDOR ÚJ KÖNYVE

Mintha egy álombeli Modern Művészetek Múzeumában járna az ember, nagy, kongó termekben, magasra fölpucceródó falak között, s egyszer csak szemközt találná magát egy fél falat beborító tablóval, s mintha ez Picasso Guernicája lenne, de mégsem egészen az. A levágott kézfejek, a légnymástól a levegőnek röpített régi ólajtó, a szuronnal felhasított égbevisítő süldő, a szibériai hómezőn szétterpesztett lábbal állva megfagyott ló, az üszkösödő katonavégtagok és az induló katonavonatok után könnyes-tétován mozduló anyák vagy hitvesek látványa mellett oda vannak festve erre a képre a bevérzett elmék, a körülárkolt lelkek is és egy kis zöld erdei gyík, amint rettenetében halált imitál, hogy elkerülje a tényleges halált. Olykor feltűnik a képen az idill rózsaszínje is, a gyermekkor néhány örömteli pillanata, hogy aztán belecsorogjon az egész a második világháború véres sárába; felpiroslik imitt-amott az ifjúkor hite, de bele is kékül mindjárt az ötvenes évek szorításába, s ahol kiűt a természet, a születés, a megújulás zöldje, ott valami kivehetetlen betonszürke színekörnyezet teszi azt valószínűtlenné, s egyik a másikat szinte irracionálissá.

Csoóri Sándor azonban új esszéketében, „A félig bevallott élet”-ben nemcsak a képek erejével él, amikor az életét, s a történelmet faggatja. Szabadon használja az eszközöket, kihasználja a logikai-fogalmi megközelítés lehetőségeit is. Úgy látszik, a Csoóri-esszé egyik fontos jellegzetessége éppen a logikai-fogalmi és a képi-szürreális megközelítés változatos alkalmazása a legkényesebb pontokon, az alig kimondható dolgok kimondása érdekében. Ez nemcsak azzal jár, hogy így többnyire jóval közelebb férközhet valamely igazság mélyen rejtekező magvához, tehát nemcsak praktikus-rationális értelme van, hanem stílárís-etikai önreprezentáló jelentősége is, amennyiben mindennél plasztikusabban tárja elénk a hívó, a vivódó, a kétkedő, a töprengő embert, aki egyszerre akar túllépni önmaga és a társadalom korlátain, s egyszerre remél győzelmet és védtelenséget. A Csoóri-esszé stílárísan is felmutatja tehát azt az ambivalenciát, amit lélek és értelem kényszerűen visel ezen a tájon, egyre keservebben görnyedve a feloldhatatlanság terhe alatt. Csoóri a saját magatartás-normáit igyekszik legalább felkínálni erkölcsi megoldás gyanánt: ne hallgassuk el, írjuk le ezeket az ambivalenciákat, nézzünk szembe önmagunkkal, s takarítsuk el az útból a félmegoldásokat kedvelő hajlamainkat, üzzük el a féligazságokat recsegő torokhangokat. A történelemben az eseti hazugságok egymásra rakódnak, felhalmozódnak, s a „félig bevallott élet”, a félig élt és félig értelmezett élet nehezekeivel úgy telepszik ránk, hogy minden vállalkozó kedvünket, s minden jó ösztönünket a földre nyomja, tehetetlenné és kiszolgáltatottá, némává tesz éppen azokra a pillanatokra, amikor történelmi kihívásokra a történelem léptékében kellene válaszolni.

AZ APOKALIPSZIS

Aki úgy akar írni a történelemről, hogy abban a mindenkori „folyó történelem” benne legyen, mégpedig természetesen legyen benne, aki tehát nem csak tárgyyszerű ismereteket akar kigyűjteni belőle és nem is látszólag találó analógiákat, azaz féligazságokat, annak úgy kell tudni közlekedni múlt és jelen között, mint gazdának a pince és a préház között. Ott olyan szervesen kell a tudatban összekapcsolódnunk a dolgoknak, mint a pincének a préházzal, s mindkettőnek a szőlőskerttel. Csoóri maradéktalanul magáénak tekinti az elmúlt fél évszázad magyar történelmét, s úgy jár-kezel benne csakugyan, mint a saját birtokán, amelyet rossz bérlők lerontottak ugyan és kihasználtak, de talán még fel lehet javítani, s akár lehet, akár nem, mindenképpen muszáj.

Csoóri könyvében különálló nagy történelmi esszé „A magyar apokalipszis”. Tártya a magyar hadsereg doni tragédiája, de sokkal inkább annak a története, hogyan szorult a magyar nép a történelem perifériájára a XX. században. Fő kérdése: hogyan vesztette el a magyarság, nem is a két háborút, hiszen az annyira nem volt a sajátja, hogy valójában elveszíteni sem tudta — hanem a két háború folyamán önmagát. Csoóri is, akárcsak közvetlen elődjei a sorselemzésben: Németh László és Bibó István, visszatekint egy pillanatra — szinte csak egy mondat erejéig — a kiegyezésre: „... a kiegyezőnek, a tényérbecsapás másnapján — ha titokban, ha fojtogató fegyelemmel is, de — mindenkor meg kell teremteni a kiegyezés kritikáját. A könnyű beletörődés ellenszeréül, azaz: politikai józanságból.” Ezt a hajdan megvolt és megtartó erejű politikai józanságot, az igazi magyar politikai géniusz talán valóban nem is a kiegyezéskor, s nem a kiegyezéssel, hanem akkor vesztítettük el, amikor a kiegyezés nemzeti méretű, fő vonulatában csendes, passzív, de annál egységesebb kritikáját sikerült végre fellazítani az idővel szükségképpen ernyedő lelkekben, s átalakítani az energiákat előbb békebeli, századvégi nyüzsgéssé, önérvényesítő tülekedéssé, majd pedig háborús kivagyisággá, érzelmes balekséggé. Csoóri a magyar köztudatban igyekszik tetten érni a folyamatot, első sorban tehát nem a politikai elit, s nem az ünnepi nemzet, hanem a mindennapi nemzet lelkivilágában. A doni katasztrófa, s ami közvetlen utána jött, alkalmas kiindulópont számára, hogy vissza és előre tekintsen az időben, a *tudatromlás* folyamatának ábrázolásáért. Eszerint, első világháborús balgaságunk valamiféle hősi anekdotizmusba fordult a vereségsorozatot követően, a nép a mesék által igyekezett megkerülni a szembenézést a történelmi tényekkel: „Az elbeszélésekben az olaszokkal, a bosnyákokkal, a kutyaszerbekkel s az óriási természetű muszákkal szembesültünk, amikor magunkkal kellett volna.” Csoóri szerint tehát a tudatromlás, az öntudatszűkülés másik nagy állomása a századvég után, az első világháborút követő időszak, pontosabban az akkor kivrágzó anekdotizmus. Csoóri erre az anekdotizmusra azt mondja: „a jellem csapdája”. Én azonban azt hiszem, nem csak a jellem csapdája volt ez, hanem egyúttal a maradék önbecsülés megőrzésének ösztönös megnyilvánulása is, a lélek vékonyan kent zsíroskenyere. Mert az első világháborús hőskultusz szerény lelki kenyere még elélhetett a túlélő család, a magukra maradt asszonyok a holtak hősiességéből meríthettek erőt ahhoz, hogy hatnyolc gyermeket viszonylag ép lélekkel felneveljenek, hazai nyomorúságokon, világválságon és második világháborús borzalmakon át. Én emlékszem, milyen tűzzel égtek még negyvenöt után is évekig a gyertyák ezrei a rákoskeresztúri köztemető köröndjén az első világháborús hősök emlékezetére, akik „a hazáért haltak meg”. Ezek között a lángok között egész biztosan ott voltak a doberdói hőskért égők mellett, kimondatlanul és bevallatlanul, a Don-kanyar halottaiért lobbantott gyertyalángok is. Az önbecsülés morzsái voltak tehát ezek az emlékek — beleértve az egyébként csakugyan önámító anekdotákat is — amelyekből még egyéni állóképességet nyerhetett az ember lélekben — a közösségnek azonban ez már valóban nem volt több mákony nál.

Mindez tehát nem vonja kétségbe Csoóri igazságát az önmagunkkal való szem-

benézést illetően, Horthyékról szólva: „A kiegyezés — ezáltal nem az osztrákokkal köttetik, hanem a saját vakságunkkal.” A „hamisítások”, a népamítás és az önámítás politikája a történelem periferiájára sodorja az országot szükségképpen, egészen addig, hogy azután már senkinek sem lett szüksége rá, hogy velünk „kiegyezzen”, s a szó: kiegyezés, már nem jelenthetett semmit nekünk magunknak sem. A tudatromlás folyamatában az önbecsülés is megrendül előbb-utóbb. Ha az első világháború lezárása Magyarország drasztikusan valóságos Trianonja, s a folyamatos tudatromlás egyik állomása, akkor azt mondhatjuk, hogy a második világháború lezárása és magyar mérlege — túl a megismételt országvesztésen — a magyar önbizalom és önbecsülés Trianonja.

Természetesen, Csoóri nem elsősorban a történelmi oknyomozás vagy tényfeltárás kedvéért kutat, s nem ott, ahol a tudós keresi általában a feltárára váró igazságokat, hanem a maga írói-esszéista feladatvállalásának megfelelően, a magyar lelkek történelmét, reflexeit, reakcióit akarja feltárni a hatalmi politika manipulációival összefüggésben. Nem feltétlen idegen ez a történelemtől sem, de jobban illik írói vállalkozáshoz. Már az őt elemi módon érdeklő kérdés is klasszikusan „történelmietlen”: „mi lett volna, ha” Horthyék mégis engedik átáramlani a doni katasztrófa valóságos tényeit a hazai elméken, ha lejátszódhat a lelkekben a dráma, s érzelmeket kavarva, s szellemi szemfedőket leszaggatva végül a köztudatban létrehozza a felismerést, s a nép rádöbben arra, hogy mi is történik vele, s mire számíthat? Nem tudhatjuk persze, hogy mi történt volna. Az mégis nagyon valószínűnek látszik, hogy — Csoóri szavaival élve — „a közös gyász” katarzisa megemelhette volna még a nemzetet, legalább addig, hogy — átmeneti politikai többletnehézségek és zavarodottságok után — passzivitása teljesebb és tudatosabb legyen, néma ellenállása konokabb és egységesebb, s ezzel mintegy határozottabb ösztönzést és hivatkozási alapot nyújtson a hatalomnak is, legalább a legszélsőségesebb németbarát erők félreállításához. Csak hát, annak a politikai érának is megvolt a maga olyan-amilyen története, s a maga természete is, amelyből, mint láttuk, nem léphetett ki egy pillanatra sem, még saját stabilitása céljából sem. Am mindezekenél fontosabb, hogy az említett katarzisz nyomán — bármibe torkollott volna is az — a nemzet mindenestre egészségesebb lelkiülettel és emeltebb fővel állhatta volna ki az elkövetkező eseményeket, még a békediktátum lesújtó végeredményét is és később Rákosiék ideges, megtorló jellegű klikkpolitikáját is.

Esszéjében Csoóri szinte észrevétlenül emeli a Don-kanyár megrendítő szürrealis képeit a magyar erkölcsi-tudati lét látomásos tablójává. Így lesz egyszerűsággal a Don-kanyar „magyar apokalipszisa” egyben a tájékoztatatlanság, a bizalmatlanság, s a száz év történelméből fölfakadó nemzeti méretű kisebbségi érzés magyar apokalipszisa. Csoóri végül is az önámítást és a politikai hazudozást avatja egyik főökké, s a folyamatosan torzuló „magyar alkat” megérthetőségének forrásává. Lát-szólag joggal kérdezheti a racionális, a magát realistának tudó elme: nem moralizál-e Csoóri, amikor a történelem magyarzatába beemeli az erkölcs kategóriáit, s a politikán átlebegteti az erkölcs elemi törvényeit? Nézzük hát racionálisan a dolgot! A politikus (és tágabban egy politika) értékét nem azon mérjük, hogy hány-szor mond igazat, hány-szor beszél mellé vagy hány-szor hazudik szemrebbenés nélkül. Ez így igaz, hiszen a politikának napi taktikája is van, helyzetek adta kényszerűségei, vannak államtitkok, ott a diplomáciai vagy a harcászati cselvetés gyakori kényszerűsége, és így tovább. A politikust mindig a kiinduló ponton, vagyis a *vállalt ügyén* mérhetjük és a záróponton, vagyis az eredményén. Ebből az utóbbi jól megközelíthető a pusztán praktikus gondolkodás felől is, az előbbi azonban mindig szükségképpen erkölcsi alapozottságú. S ha ehhez hozzátesszük, hogy egy ország uralkodójának vagy politikusának ügye valamiképpen mindig egybe kell eszen népe-nemzete legfontosabb ügyeivel — mert különben nem államférfi, csak egyszerűen karrier-machiavellista —, akkor ez azt is jelenti, hogy a saját népet nem vezetheti félre, főképpen nem a nemzet sorskérdéseiben. A történelem azt bizonyítja, hogy a kormányzati hamisítások, egy nép félrevezetése rövidebb-hosz-

szabb távon népek, nemzetek tragédiájához vezet, függetlenül az eredeti szándék természetétől. Ennyiben feltétlen igaza van Csoóri egyik, látszólag ugyancsak moralizáló, kulcsmondatának: „...a történelmet kisajátító kormányok — a valóság letagadásával — a saját népük züllését készítik elő.” Tegyük hozzá: ezzel együtt természetesen saját politikájuk csődjét is. A történelemben a politikai csőd is halmozódhat, s hetediziglen visszaüthet, benultúságot, eszmei, erkölcsi zavart okozhat a nemzedékek sorában.

„JÓK VOLTUNK, JÓK ÉS ENGEDELMESEK”

Csoórinak szabad átjárása van a legújabb kori magyar történelemből nemzedéke történetébe és vissza, így kutatva járja be a rendelkezésére álló teret és időt, igyekeztvén megfejteni a jelen világot. A nemzedék felelősségét keresi a történelem alakításában, s a történelem, pontosabban a politika felelősségét egy-egy nemzedék sorsának és természetének alakulásában. Új esszékötetével lényegében egy időben jelent meg egyik fontos verse a Tiszatájban. A vers így indul:

*„Jók voltunk, jók és engedelmesek,
mint a cigánymeggyl teleaggatott kisfiúk a sétatéren,
nem tapostuk le a gyöpöt, s nem aknáztuk
alá a parkba kiültetett dáliaikat.”*

Az ajánlás: „Nemzedékernek”. Olyan ez a vers, mintha a vaskos esszékötet egyik gondolati fővonulatát akarná zártabb keretbe sűríteni, költészeté avatva egy nemzedéki summázatot, s mintha mottóként írná fel egy nemzedéki napló elé, amely itt formálódik a szemünk előtt. „A félig bevallott élet” prózai írásai olyan kérdések sorát állítják elé, amelyeknek java valamennyiünk számára életbevágó kérdés, bár többségük egy viszonylag jól körülhatárolható korosztály történetéből lép elő. Képek villannak ránk múltból és jelenből, hogy megláttassák, érzékeltessék velünk a mai ötvenévesek útkereső, vagy inkább kiutkereső vívódásait, toporgásait egy zezgus történelmi-társadalmi környezetben.

Egy toporgó, várakozó nemzedék képe tárul elé a könyvből. Amit Csoóri a „várakozás” politikájáról szólva mond más összefüggésben figyelmeztetően, azt a saját nemzedékére is vonatkoztatja: „...az alternatívák nem sültgalambok sose. Úgy kell kicsikarni őket a sorstól.” Innen, a negyvenesek felől nézve azonban úgy tűnik, hogy a mai ötvenesek korosztálya, ha sorsuk gyakori jellemzője volt is a várakozások kényszere, alaptermészetét tekintve alternatívakereső vonulat. Mindenesetre lázasabban, nyugtalanabban kutató természetű, mint a miénk, s méginkább mint az utánunk következők. Igaz, a baleksorsot is súlyosabban és tartósabban kellett megélniük. Mert az alternatívakereső természetben mindig ott van a cselekvésgény, a felfokozott cselekvésgényben pedig mindig megvan a lehetőség arra, hogy a remélni és cselekedni kész embert balekké varázsolja a történelem. Vagyis észrevétlenül valami mássá alakítja, mint ami lenni szeretett volna, úgy teszi eszközzé, hogy saját egzisztenciájával téveszti meg. A jovialis küllemű nagybácsi mindig ott áll a sétatér sarkán, hogy cigánymeggylt aggasson a kölykök\fülébe, hogy barátságos hátbaveregetések közepette megnótáztassa őket, s hogy aztán gyorsan véget vessen a nótázásnak, ha a kellenél nagyobb kedvük támadna a fiúknak, ha kell pofonnal, vagy újabb jutalmak osztogatásával, ha „jók és engedelmesek”. Ezzel azonban mindig számolni kell, ez történelmi alaphelyzet. S a vállalható magatartásról a döntést sohasem egy nemzedék együttesen, hanem az egyesek kell, hogy meghozzák, még akkor is, ha egy nemzedék történelem alakította lelki kondíciói, és a történelmi helyzetek magaslati pontjai erősen meghatározzák az egyének magatartásnormáit és vállalásait. Egy-egy nemzedék vagy korosztály arculatát így alakítja a történelem, s így vési rá az arcra a maga jellegadó vonásait. Amennyire kusza és változékony volt a megélhető történelem, annyira

kuszák és változékonyak a vonások Csoóriék korosztályának arculatán is. Nagy lelkesedések és súlyos csalódások, végletesen erős cselekvéskényszerek és kényszerű szilenciumok, társadalmi méretű megrendülések és lelki apályok, tehetetlen ácsorgások és tétova újrarendülések hagyták ott nyomaikat. Akárcsak a főenyves tengerparton a föl-alá vonulató katonaszázadok, amint egy partközélen várakozó hajóra akarnának beszállni végre, de szüntelen tűz alatt van a hajó, s nem lehet tudni még, hogy beszállhatnak-e egyáltalán, s kifut-e a hajó végül is a nyílt tengerre. Ez a tartós eldöntetlenség is odafonta a maga pókhálóját a korábban fénylő szemekre, s újra meg újra szóra nyíló szájak szegletébe. Lehet azt mondani, hogy az alternatívákat ki kell csikarni a sorstól, s igaza van Csoórinak: valóban ki kell csikarni. Csak azt nehéz megmondani bizonyos korszakokban, hogy *hogyan*. Csoórinál is csak nagyon halványan körvonalazódik még ez a „hogyan”, de mintha bontakozna talán valami ebben a kötetben, legalábbis egy lehetséges magatartás-mód erejéig.

Ha hiányzik ebből a nemzedékből egy jellemvonás, akkor az jellemzően a kívülálló ember idegenséget árasztó fölényessége. Épp az a vonás, amely egyre gyakrabban tűnik fel az utánuk sorjázó korosztályokban. „Az egyén kritikussá vált, s nem cselekvővé” — mondja Csoóri. Ha igaz ez a saját korosztályára, hát sokszorosan igaz a fiatalabbakra. Hiszen azoknak a tényleges cselekvés lehetőségéből egyre kevesebb jutott, a viszonylagos jóléthez és nyugalomból egyre több. Kritikát művelni — főként az okos, művelt kívülálló pozíciójából — kockázat nélkül vagy csekély kockázattal is lehetett már, ehhez még szülői háttér is adódott, cselekedni azonban még az igazi egyéni vagy közösségi kockázatvállalás árán sem. A szülői konformizmus elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy a gyerekek veszélytelenül lehessenek nonkonformisták addig, amíg túl nem jutnak a jócskán elnyúló kamaszkoron. A történelem furcsa fintora, hogy míg a szülők ellentmondásos, nyeldekítő konformizmusa azért hordozott többnyire valami cselekvést igénylő, előremozdító tartalmat is, addig az utódok nonkonformizmusának ilyen tartalma egyre ritkább esetben van. Csoóri alkalmazkodónak látja a maga nemzedékét, s azt mondja róla: „... az én nemzedékem inkább csak verítékezett a védtelensége kiharcolásáért, minthogy kiharcolta volna.” Ez a mondat eléggé lesújtó önkritikának hat, pedig benne van ebben annak a férfias magatartásnak a jelzése is, amely természetesen szereti ugyan a biztonságot, de önállóságát akár annak elvesztése árán is igyekszik kicsikarni, ha többnyire sikertelenül is, de legalább verejtékezve. Úgy tűnik, a fiak ezzel szemben már a teljes önállóságot akarják, többnyire a teljes védetség burkán belül, lehetőleg veríték és kockázat nélkül. Egy folyamat tanúi vagyunk ebben az esetben is, és megint a történelemben a magyarázat. Csoóri azt mondja egy helyen, hogy ha megírná a maga „Számadás”-át, a saját történetét nem a gyerekkorával, hanem a világháborúval kezdené. Azt hiszem, rosszul tenné, mert főleg az ő korosztályuk, de jórészt még a miénk is, abból a falusi vagy kültelki gyerekkorból merít erkölcsi erőt és életszemléletet, s e korosztályok karakterisztikus vonásainak egy része éppen onnan származik, némiképp függetlenül attól, hogy közvetlen a háború előtti vagy utáni időszakból jön-e. A világ kérgesebb, de őszintébb és emberibb lelkülete azoknak a felnevelő egykori falvaknak és külvárosoknak a lelkületéhez hasonlít leginkább, amelyek mára vagy eltűntek végleg, vagy lényegükben változtak át. Alap volt ez és támpont, amelyről természetesebben fonnódt össze a plebejus öntudat a szociális érzékenységgel, a személyiség önérvényesítő vágya a közösség törvényeivel. Igaz, ennek a gyermekkori-kamaszkori indulásnak szerepe van abban is, hogy ez a generáció oly nagy veszteségekkel és sérülésekkel élte át az elmúlt évtizedeket, és a torzó életek, a félig kész, a félig sikerült életművek sorát hozta létre. Hogyan is készíthette volna fel őket az egykori környezet mindarra, ami később történt? A földosztás, a fényes szelek, a népi kollégiumok szelleme hevítették fel, s tartották egy ideig forrponon cselekvő kedélyüket és közösségi érzületüket, aztán az álmaikat az ötvenes évek jegelték, majd ötvenhat magas láza jött, hogy aztán a konszolidációs politika próbálja vé-

gül átlagos testhőmérsékleten tartani a lelkeket. A történéseket nagyjából ismerjük, a lelki történéseket azonban, amelyek ezt a generációt formálták, még nagyjából sem. Annyi azonban biztos, hogy nem tekinthetjük földön túli átok hatásának, hogy egy nagyreményű írói vonulat ilyen arányban távozott fiatalon az élők sorából, nem véletlen művek és életek ilyen arányú csonkulása. Társadalmi, politikai és lelki folyamatok emberemésztő összeakaszzkodása van ebben jelen: családok, települések szétesése, erőszakos kollektivizálások emberi tragédiái, az iparosítás elefantizmusa, a felelőtlen, elsieltett urbanizálás teremtette képtelen emberi helyzetek, a politika epilepsziás rohamai és kíméletlenül cinikus esztendői, hitek, erkölcsök, ideológiák és politikai eszmék átmeneti vagy tartós válságai, s mindehhez elhagyott tájak, emberek, életnormák folytonos jelenléte az idegekben.

Elmondhatjuk: szerencsének kell tekinteni, hogy Csoóri Sándor életműve mindezek után, annyi fenyegető veszélyhelyzet és annyi társ elvesztése után gazdagon sorjázó művekben most teljesedik ki igazán. Talán szerepe van ebben annak is, hogy az utóbbi években Csoóri egyre elemzőbben, tehát felülemelkedetten tekint saját magára és nemzedéke sorsára. Szenvedélyes felülemelkedettség ez, amely lehetővé teszi, hogy a maga sorsát közös sorsként élje meg, s ugyanakkor tárgyyszerűen is szembesülni tudjon a történettel. Ezen az úton juthatott el ahhoz a felismeréshez, hogy mai nyomorúságaink egyik vezérgyökere az 1945 utáni mindenre kiterjedő államosítás táján húzódik. Vagyis, hogy ott is államosítottunk, ahol társadalmasítani kellett volna, s ott is, ahol inkább a személyiség kibontakozásának útját kellett volna szélesebbre nyitni. „Megszoktuk, hogy a nagyság nem a mi mértékegységünk, mert azzal a teremtés és a pusztulás képzete jár együtt, mi viszont csak az alkalmazkodásban vagyunk nagyok.” — állapítja meg Csoóri keserűen, mint aki nem tud belenyugodni abba, hogy ilyen kicsire zsugorodott bennünk és körülöttünk az élet, amelyet egykor, nemzedéktársaival együtt nagygnak és teremtőnek álmódott. Az elgyámoltalanító paternalizmus következményeiről van itt szó.

A „sokgumójú Én” titkai megfejtésének szándéka, a többszólamúság, az igazi személyiségek és az igazi közösségek igénye emel szót ezekben az írásokban, többek közt egy örökkön hiányzó, már-már mitizálódott folyóirat vágyképében is: „... ahol nem a véletlen vagy a kidekázott népfrontos megfontolás állítja össze a lapot, hanem a meggyőződés, a szellem önalakító ereje.” Milyen durvának hangzik első hallásra ez a kifejezés: „kidekázott népfrontos megfontolás”! Pedig Csoóri a legkevésbé sem egy komoly, megfontolt népfrontos politika ellen szól, hanem az egyértelműségért, az arányok természetes és nagyvonalú kibontakozásának lehetőségéért és még egy esélyért, hogy ennek a generációnak módja legyen még egyszer egy valódi közös vállalkozásra. Csoóri jól tudja, hogy a történelem során az irodalomnak és a politikának egyaránt mindig lapra volt szüksége ahhoz, hogy felnevelhesse az új nemzedékeket akár művészeti, akár politikai ügyek esélyes képviselőit. Az egészséges kiválasztódáshoz, a szárnyaláshoz, a vállalkozáshoz kevés a szándék. Az előbbihez műhely kell és alkalom, hogy kiderülhessen, ki mire képes, az utóbbiakhoz a bátorságon túl, edzés, felkészülés, megpróbáltatás, a képességek művelése, iskolázottság. Ezért a folyóirat örökkön előtűnő vágyképe Csoórinál.

Ha arányait tekintve nem is feltűnően, de az írások során túllép már Csoóri a maga nemzedékén, s aggodalma gyakran már inkább a következőkért kap erős hangsúlyokat. Ha saját nemzedékének jellemző madárképe a neuraszténia, a besúgóhajlamú, a fényképezőgép-szemű elvárosiasodott rigó, „az idegbeteg hólapátoló”, akkor a következő generációké talán az első nagy útra készülő ifjú fecskeraj képe lehetne, ha volna annyi előrelátás bennünk, mint a felnőtt fecskékben, ha gondolnánk rá, mondja Csoóri, hogy: „Közeledik az ősz, a nagy utazás, s renyhe szárnyakkal tilos elindulni.” A Kórházi hajnal, s egyben a kötet nyitóképének alap gondolata ez: ha már mi annyian, s oly gyakran lettünk készületségünkben fakadó félelmeink és szorongásaink áldozatai, legalább az új rajok ne pusztuljanak el szívbénulásban az óceánok fölött, az első hirtelen rájuk csapó vihartól. Nem a

nyugtalan, nem a türelmetlen kései fiatalember, hanem a meglelt férfi újabb gondja ez már, aki már másokra, gyámoltalanabbakra figyel, miközben versében még a múlt idő zárójelébe teszi nemzedéke félig elbeszelt történetét:

*„Jó voltunk, jók és engedelmesek
sajgó orrcsontunk felett szoknyásan
lépkedett át a balszerencse,
céljához ért velünk a múlt,
de mi még mindig egy trombitás bál emlékét
dédelgettük a háborúból,
míntha megtömött, rózsaszín zsák
álmodott volna helyettünk éjszakánkint.”*

„MIHELYT EGY HARANG MEGSZÓLAL...”

Paraszt és értelmiségi, faluszéli szegény-legény és fővárosi urbánus egyszerre, így látja magát Csoóri is, és mi sem láthatjuk másnak. Hozott jó ösztöne és szerzett tudása van ahhoz, hogy felismerje, bátorsága, hogy beismerje a „félig bevalott élet” tényét, és hiányzik belőle a cinizmus, hogy selyemsátrat vonjon a féligazságok fölé, s aztán kiüljön a sátor elé pipázni. Csoórinak a történelem a „megrendülések színtere”, s az a maga története is, amint összefonódik a nemzedékével, s magával a történelemmel. Egyéniség, és ez az egyéniség egyre inkább a magyar szellemi élet középpontjába kerül. Innen a növekvő felelősségérzet, amely kötete jelentőségét a Nomád Napló után is emelni tudja. Bár odafigyel még Malraux szavaira, olykor még Che Guevara távolba vesző léptein tűnődik, de gondolatai valójában már egy hazai, itt és most érvényesítendő erkölcsi világrend látomásából építkeznek. A felismerés, hogy Illyésék nemzedéke még történelmi küldetésű nemzedék volt, míg a maguké már nem történelmi, csak erkölcsi küldetés-tudattal élhet, egyszerre jelent számára csalódást, megrendülést és feladatot. A „megrendülés”, a „dráma”, az „Antigoné-szerep” ezért lesznek vezérszavak, vezérmotívumok oly gyakran a Csoóri-esszéiben. Ehhez a tudatosan alakított önszemlélethez és szerepvállaláshoz jó alapot ad az alkat, amely még mindig túlságosan nyugtalan ahhoz, hogy újabb és újabb csalódások után egyszer csak fölcserélje a cselekvés igényét a pusztá szemlélődéssel, és túlságosan is etikus ahhoz, hogy a cselekvés mámorában egyszer csak hirtelen szerepet cseréljen. Az alku nem kenye erre az alkatnak, de a politizáló ember tudja, hogy adott esetben alkudni kell; a költő pedig tudja, hogy a költészetben nincs kompromisszum. A magány, a félrevonulás sem természete ennek az alkatnak, az írónak azonban szüksége van az egyedüllétre. Így eleve állandó feszültség alatt van ez az élet, ám az igazi, a drámai feszültséget a feladat, a társadalmi vállalkozás adja. Ennek a feszültségnek természetesen — szinte minden ízében átpolitizált világunkban — elsősorban a politika, a közélet színterén kellene levezetődnie. Ez azonban a megfelelő „vezetékek” híján egy egyébként is túlérzékeny világpolitikai konstellációban csak a legritkább esetben mehet végbe. A szellemi-politikai energiák bolygó elektromos tüneményekként cikáznak keresztül-kasul a közéleten, s többnyire gazdátlanul maradvá vagy elhalnak, vagy elvadulnak.

Csoóri igyekszik mindinkább tudatosan gazdálkodni a maga adottságaival, s erőit úgy terelgeti, hogy azok valamiképpen mégis hasznosuljanak a közösségben. „...ha bent lehetek valamiben, legyek a közepén. Ha pedig nem, akkor legyen meg a jól kiszámított távolság.” — írja Csoóri, s ez nem jelent egyebet, mint egy kissé talán bizarrnak tűnő ökonomikus gondolkodást a személyiség erőinek közösségi hasznosításáról. Ez a látszólag bizarr ökonómia azonban csupán a kialakult helyzet furcsaságára utal, s igyekszik a beszűkült lehetőségek fölé emelkedni a gyakorlatban, meghaladni a Csoóri által így összegzett ellentmondást: „...megint becsületes maradtam, de nem csináltam semmit.” Az író most már határozottan, s

tudatosan körültekintve keresi helyét a magyar glóbuszon, hogy szolgálni tudjon, s mindig ott és olyan módon, ahol és ahogyan éppen ő szolgálhat. Ám nagyon nehéz megtalálni azt a helyet, amely az egyéniségnek legalkalmasabb a közszelekvésre, s kérdés, hogy az a hely szabad-e a számára. Nehéz egyetlen pontot találni itt, amelyen a közszelekvésre elszánt ember legjobban megvetheti a lábát, s nem is biztos, hogy egyetlen ilyen pontot kell keresni ebben a nagyon bonyolultan felparcellázott világban. Csoóri nem fél attól, hogy megperzselődik a politikától, ha kapcsolatba kerül a hatalommal vagy a politikusokkal, de attól sem kell félnie már, hogy hatástalanná válik, ha csak a hatalmi sáncokon kívül hallathatja a hangját. Ez bizonyos nyugalmat és derüt áraszt írásaiból, még a keserű felismerések közepette is. Az író és a hatalom viszonyát nem az absztrakt moralizálás jegyében igyekszik elintézni, hanem a politikai ésszerűség és az erkölcsi erő egységét akarja megvalósítani a maga társadalmi szerepkörében.

Ebből a törekvésből ered Csoórinál az *erkölcsi hatalom*, az „erkölcsi kormányzat” ideája, amelyről persze maga is tudja, hogy ez nagyrészt csak átmeneti megoldás — az ő szavaival élve — „politika és erkölcs mélypontra süllyedt házassága” kényszerű áthidalására addig is, amíg a világ ezt valamiképpen vagy rendbehozza, vagy felrobbantja önmagát. Ennél fontosabb azonban, mert kézzelfoghatóbb, hogy felvillan itt azért egy gyakorlati lehetőség is, amennyiben az emberi minőség és a hitelesség egyszeriben politikai erővé és eszközzé is válik, s ez az „eszköz” esetenként alkalmas lehet a tényleges politikai hatalom gyakorlatában mindenkor szükségképpen előadódható hibák kiigazítására. Más kérdés az, hogy egy adott történelmi pillanatban, vagy egyik-másik szakaszban, ez az erő a fennálló politikai hatalom mellett vagy esetleg részben vagy egészben azzal szemben érvényesülhet-e? Csoóri tehát nem azt mondja, hogy a tényleges politikai hatalom vagy a politikai eszközök valamiféle erkölcsi hatalommal helyettesíthetők, csupáncsak azt, hogy az erkölcsi erő átalakítható politikai erővé adott esetben, illetőleg átalakul az magától is, ha a politikai hatalom valamelyik szektorában az eredeti erkölcsi alapok felmorzsolódnak. Csoóri a Hatvani Dánielnek adott interjújában önmagát illetően ebben a vonatkozásban is világosan beszél. Azt mondja, szeretne már „boldog tanulmányokat” is írni, majd így folytatja magyarázatul: „... Ez az óhajom azért is érthető, mert a magam módján bizonyítani szeretném, hogy életkedvem, életerőm engem ideköt ehhez a hazához, ehhez a társadalmi rendhez, amelyben sok lapangó, jó erőt látok. És alapot és kifutópályát is hozzájuk.” Ez tehát Csoóri elkötelezettsége. Kinek kevés, kinek sok. Csoóri Sándornak bizonyára nem több és nem kevesebb, mint amennyi egy erkölcsileg és politikailag hiteles írói-közéleti szerep fundamentumához éppen elegendő. Erről az alapról számára az „ellenzék” fogalma nem misztifikálható és nem fantomizálható. Ő maga a társadalmi rendszeren belül van, a továbbiakban tehát csak a „funkció”, azaz a közösségi feladat érdeklí, nem a pecsétek, s nem a pecsétnyomogatók ideges szertelensége.

Nagy kár, hogy amikor Csoóri, legújabb könyve tanúsága szerint is, immár egy nem kapott, hanem ön maga által kiküzdött és alaposan kimunkált, igazán nagyszabású írói-közéleti szerepkörben áll előttünk, akkor éppen a — tetszik, nem tetszik a szó — „hivatalosnak” tekintett kritikának alig van érdemleges szava e könyvről. Pontosabban szólva: méltó vita, méltó értékelés helyett még most is csak arra futja, hogy a kritikus döntő pontokon „félreértse” a szerzőt, hogy aztán a nagy nyilvánosság előtt fölényesen kioktathassa valóság- és népismeretből. Indokolatlanul tűnik az az ingerültség, amely egyesek részéről Csoóri műveit újra meg újra fogadja, s mindenképpen méltatlannak az olyan gyakorlat, amely a tárgyyszerűség követelményét félretéve, megfelelő érvek híján azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha Csoóri valamiféle kivülálló „ellenzéki” lenne, idegen a szocializmusban, idegen a maga országában. Nehéz megérteni, miért kellene esetenként újra előhívni bárkiből is ebben az országban a Nagy László-i keserű sóhajtást: „Úristen, én nem vagyok itthon?” De miért érdemes itt egyáltalán utalni a kritikára?

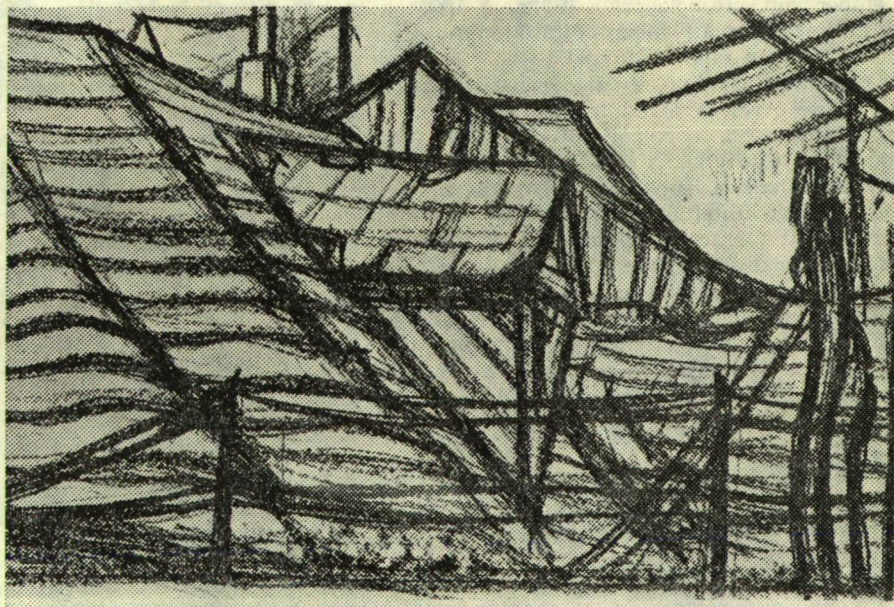
Túl az erkölcsi szempontokon, mindenekelőtt a politikai-kultúrpolitikai ésszerűség kérdése okán. Csoóri azt mondja Bertha Bulcsuval beszélgetve: „Én csakugyan elhittem, hogy ez az ország a mi országunk, nehezen viselem el, ha nem azok a dolgok történnek, amiknek történnük kéne.” Ha most éppen ezt az indítást és az írói figyelmeztetések indokolt, megalapozott részét nem akarjuk figyelembe venni, s azt, hogy Csoóri, s nemzedékének java éppen az országgal, a néppel, a szocializmussal való azonossága tudatából meríti kritikai magatartását és cselekvő hajlandóságát, s hogy erről az alapról tart igényt az önálló, felelős részvételre, akkor valóban bekövetkezhet az, amire Csoóri figyelmeztet: létrejöhet a „kettős hatalom”, egyik oldalon a kultúrpolitikai adminisztráció, másik oldalon az írói hi-telesség; egyik oldalon a politikai hatalom elkülönülő erőfeszítései, másik oldalon a lelkek elszigetelt kis köztársaságai; egyik oldalon a koncentrált eszközök hatalma, másik oldalon az eszköztelenség spontán erkölcsi fölénye. Ilyen helyzetben a politika könnyen elveszítheti azt a szűkebb közvetítő réteget, s azokat a személyiségeket, akik emberi és írói minőségüket, s hajlamaikat tekintve egyaránt képesek lennének a hatalom és a legtágabb szellemi élet közötti közvetítő-egyeztető szerep betöltésére, holott ez az érdekegyeztető tevékenység nélkülözhetetlen az ország érdekében és a szocializmus jövője szempontjából.

Miközben Csoóri Sándor egyre biztosabb emberi-írói pozícióból vesz részt a magyar szellemi élet közös dolgaiban, egyre teljesebben körvonalazódik a nyilvánosság előtt egy Csoóri-arckép is. Ő maga is szemmel láthatóan fontosnak tartja ezt, nyilván érzi benne az egyetlen személyiségen túlmutató lehetőséget. Olyannyira, hogy maga is rajzolja a portrét: az „örök protestáns” arcvonásait, Koppány és Kálvin zord és konok parasztsóktól átöröklött arcélét, de mindjárt mellé a dionysosi vonásokat is, a könnyed mediterrán derű jegyeit, s a humorérzékét, melyet talán Illyéstől csent el finoman egy óvatlan pillanatban. A portrékészítés folyamatában segítenek neki az író társak. Bertha Bulcsunak az tűnik fel, mennyire nem véletlen, hogy közülük éppen Csoóri találkozott Che Guevarával, Domokos Mátyás a líraibbat, a tünődőbbet, s az esztéta számára felfoghatóbbat rajzolja ki az egyéniségből, míg Hatvani a szociográfust, vagyis a „legközelebbi” ügyekben serénykedő politikus-írótt faggatja. S amikor az esendőség jelei következnek, olyankor mindig Csoóri rajzol. Ahogyan József Isten balekja a szeplőtelen fogantatásban, olyan baleknek látja önmagát is olykor, és a balekség, a naivitás, az „átszellemült kapkodás” személyiségjegyeit vagy sorsadta vonalait maga helyezi el a képen; s a kép egyik sarkába odarajzolja kigombolt farmerkabátját, hogy megmutathassa alatta a Don Quijote-i inget, amelyet kora ifjúságától visel abban az „előharcban”, amit a küzdelem jogáért kell vívnia.

Új kötetében tehát Csoóri nemcsak a magyar apokalipszis képét festi meg, hanem saját arcképvázlatát is elkészíti, s ez utóbbi semmivel sem jelentéktelenebb és semmivel sem hordoz kevesebb történelmet, kevesebb politikát, kevesebb társadalomlélektani kérdést. Ha igaz az — márpedig úgy látszik, hogy igaz —, hogy Csoóriban, s körülötte a legutóbbi időkben történt valami fontos változás, hogy bizonyos vonatkozásban megújult, akkor ezt a változást valószínűleg éppen a Don Quijote-i ing sarokba rajzolásában érhetjük tetten elsősorban. Nem azt jelenti ez, hogy Csoóri végzetesen leszámolt Don Quijoteval, csak kegyesen száműzte őt, hogy átmentse legalább valamivel lovagiasabb időkre, amikor többek között a Don Quijote-i érték is érték lesz ismét. Figyeljük csak Csoóri önjellemzésének egyik legszébb, s legtömörebb mondatát: „Mihelyt egy harang megszólal, egy ajtó sarokvasa megcsikordul, egy tétova gondolat gazdát keres, tudom, mit kell csinálnom.” Jelen van ebben a mondatban Don Quijote távoli képe is, de már nálánál tudatosabb, politikusabb, s főleg tapasztaltabb lovagok társaságában.

Csoóri nem az ideálisat, nem a lehetetlent akarja ideperelni újabb prózai írásaival, hanem a lehető kéri számon, nem utolsósorban önmagától. És már nem egy megfoghatatlan radikalizmus ígézetében teszi ezt, hanem egy, a jelen körül-

ményei között is lehető magyar progresszió jegyében. A „fordítói lelkület” helyett az autonom személyiség és az autonom nemzet igényét akarja fölkelteni; az ökonomista, a technokrata, a fogyasztói félrefutások láttán az emberi és nemzeti létezés teljességére kívánja ráirányítani a közfigyelmet, amikor e korszak természetét kutatja, s úgy érzi, most ilyen ügyekben kell a figyelmeztetés. Csoóri figyelmeztetései, beszései, közéleti vállalkozásai természetesen mindig magukban hordják a kudarcok, a vereségek kockázatát. Ám a vereségek már szinte kenyeres pajtsái Csoórinak, legalább annyi erőt, biztatást adnak neki, mint amennyi keserúséget okoznak. „A legyőzöttek őszirózsás üzenete, hogy ha lekerültünk is a földre, nincs vége semminek se. Sőt, erőt éppen a földtől kapunk”. Így gondolja Csoóri Sándor, s ha olykor megéri is őt a rilkei költői lehetőség távolból érkező csábító kisugárzása, a „legvégső dolgok”, s egy „sokkal esztétikaibb minőség” iránti nosztalgia, az élet, a környezet küldi itt szüntelen a maga mindennapi kihívásait, s az ötvenen túl az „örök protestáns” Csoóri, ha változik is, már aligha változhat annyit, hogy megtagadja a kihívásokra a választ. Legfeljebb ez a válasz lehet nemcsak egyre találóbb, de egyre esztétikaibb minőségű is.

LÁSZLÓ ANNA RAJZA

Rabszolgasors

TARDY LAJOS: A TATÁRORSZÁGI RABSZOLGA-KERESKEDELEM
ÉS A MAGYAROK A XIII—XV. SZÁZADBAN

Tardy Lajos professzor, nagytudású Kelet-kutatónk a mindennapok történé-
mének hallatlan érzékű megelevenítője. A kaukázusi, mohamedán és nyugati forrá-
sok fáradhatatlan búváráként a „nagy történelem” bűvópatakjait nyomozza, azt, ami
„kimaradt a történelemből”. A Magyar Nemzet olvasói időről időre meglepetéssel
olvashatják egy-egy tanulmányát, mert ezek „jelentéktelenségükben” szinte tapint-
ható közelségbe hozzák a múltat, amelynek eddig csak csatáit, hódításait, hódoltsá-
gát vagy nagy tudósainak tudományát ismertük. Új könyve is ilyen meglepetés, és
nemzeti történelmünk távlatait messze kiterjeszti, mert a benne szereplő magyar
rabszolgák nagy része Julianus magyarjai közül, a Volga mentéről került ki. Ezek-
nek a Keleten maradt magyaroknak rabságba került leányairól, legényeiről kapunk
hírt e kitűnő könyvben.

Rabszolga! Mi jut eszébe erről az átlagos műveltségű magyarnak? Feldereng
benne egy sereg emlék az antik világból, pannóniai sírkövek jutnak eszébe, ame-
lyeket felszabadított rabszolgák állítottak, s tud arról, hogy közöttük mennyi mű-
velt ember volt, mérnök, orvos, bölcselelő, íródeák és mesemondó. De eszébe jut Ma-
dách „milliók egy miatt” megrendítő látomása a piramisépítők nyomorú sorsáról. Egyi-
kében-másikában talán feltűnnek — a korok váltóáramában — Michelangelo kinlő-
dő rabszolgái, de velük együtt a rabszíjra fűzöttek menete, amely a hódoltság ko-
rában szinte évről évre indult Kisásziába, sőt Egyiptomba. Nyelvünkben az otthon-
tól elszakítotttság, a kiszolgáltatottság, a szenvedés képzetei társulnak e szóhoz. Fel-
déződnek az első világháború munkára fogott orosz hadifoglyai, amint esténként a
patakparton halkán énekelve vágyódtak haza. Legtöbbjüket megkedvelték, szinte
családtagnak tekintették. Eljátszogatnak a kicsinyekkel, szép madarakat csináltak
nekik hasított forgácsból. Gondolom, ez mindenkor így lehetett, hiszen a rabszolga
érték volt, pénzt adtak érte, vigyáztak tehát reá s ő is igyekezett kibékülni sorsával.
Tardy könyvében olvashatjuk például (107. lap), hogy egy magyar rabszolganő 1483-
ban azért nyeri vissza szabadságát, mert addigi tulajdonosát gyermekkorától kezd-
ve táplálta és nevelte, és húsz éven át szolgálta házában.

Tardy Lajos könyvének minden szavából a múlt valósága szólal meg. Lapoz-
zuk végig, tallózzunk gazdag adattárában.

A kötet az 1241-es tatárjárástól 1475-ig, Genova fekete-tengeri kereskedelmének
összeomlásáig mutatja be a tatár rabszolga-kereskedelmet, amelyet főként a Volga
melléki Aranyhorda és a krími tatár kánság űzött. Nem tárgyalja tehát e fejedelem-
kori Erdélyt, ahonnan szinte évente hurcolta el a lakosságot a krími tatárok zsák-
mányra éhes hada.

A könyv első része a magyar—tatár kapcsolatokat tárgyalja a mondott időben,
és a bevezetőben azt a hosszas diplomáciai érintkezést mutatja be, amely megelőzte

a tatárjárást. Több mint 30-szor (?) járt tatár követség Béla udvarában és a meg-
egyezést végül is az hiúsította meg, hogy Béla nem volt hajlandó a kántól követelt
„kun szolgálakat” kiszolgáltatni. A tatárjárás után Béla orosz és lengyel házassági kap-
csolatokkal szerzett szövetségeseiket a tönkrement ország határainak biztosítására.
A tatárjárást követően élénk diplomáciai kapcsolat alakult ki a tatárokkal, a cél va-
lamiféle „modus vivendi” biztosítása volt. A tatár kánok többször tettek szövetségi
ajánlatot — természetesen adófizetés fejében — IV. Bélának. Miután a pápa segít-
sége csak ígéretes volt, Béla király a „hintapolitika” taktikájához folyamodott. Si-
került is halogatnia a támadást, amely csak Kun László alatt, 1285 tavaszán pusztí-
totta végig hazánkat, de ekkor már a magyar és a székely hadsereg úrrá tudott
lenni a támadókon s azok megtizedelve menekültek, foglyaik pedig kiszabadultak.
Még arra is volt példa, hogy a betörő tatárok egyes csoportjai letelepedtek nálunk,
és egy-két nemzedék alatt elmagyarosodtak. Ezzel le is zárult a magyar—tatár kap-
csolatok első, félelmes szakasza s a továbbiakban békés útra terelődött, amit csak
néha szakítottak meg határ menti betörések. Tardy Lajos ezeket is végigköveti. Ezek-
nek szépséges emlékei középkori, gyepűmenti templomaink, Szent László legendái,
az elrabolt magyar leány megszabadításával. Megragadó erejű elbeszélés a váradi
patrocinium csodái, ugyanebben a légkörben fogant.

E történeti események alatt indul meg az itáliai gyarmatvárosokkal a Fekete-
tenger partjain a rabszolga-kereskedelem és a sokfajta nép között ekkor szerepelnek
először magyarok (ungarus, ungalus) és maniarok (mandzsarok). A rabszolga-keres-
kedelem két legfontosabb központja Kaffa és Tana volt, az itt kötött eladási szer-
ződések, „átvételi elismervények” e kor rabszolga-kereskedelmének becses forrásai.
Közben egy új, hatalmas ellenség tűnik fel Kisázsia felől: az oszmán törökség. Ha-
dai egyformán fenyegetik a Balkánt és hazánkat, de a tatár érdekeltségű fekete-
tengeri kereskedelmet is. Zsigmond királyunk, felismerve a közös érdeket, szövete-
séget köt a tatár kánassággal s hozzájuk csatlakozik az ugyancsak fenyegetett Genova
is hajóhadával. Ezt a szövetségi rendszert súlyos csapás éri Konstantinápoly elesté-
vel. Mátyás királyunk az orosz cárral kötött szövetségben keres erősítést, igaz ugyan,
hogy most elsősorban Lengyelország ellen, de Délre is tekintve.

Ez a tallózó kivonat aligha érzékelteti azt a gazdag anyagot, amit Tardy Lajos
felkutatott és a magyar értekező próza legjobb hagyományainak szellemében izgal-
mas olvasmánnyá varázsolta.

A könyv II. fejezetének címe „Magyarok a tatárföldi missziókban XIII—XIV.
század”. A káni udvarral való elmélyült kapcsolatok nyomán sor kerülhetett a misz-
siós tevékenységre is. Tudvalevő, hogy a ma románok és csángómagyarok által la-
kott Kárpátokon-túli terület a XIII. században még tiszta kun volt és az első térítő
missziók éppen hazánkból indultak Kelet felé. Tőlünk indult útjára Julianus barát
is a Volga melletti magyarokhoz. A tatároktól hozzánk jövő követek közt Tardy La-
jos meglevenítő erővel rajzolja meg a tatár kánok egyik angol származású követé-
nek — nagyvonalú kalandorának — alakját. Ez egyúttal tolmácként is szolgált, ma-
gyarul is tudott s ismerte az akkori „világnyelveket”. A krími és volgai tatároknál
magyar ferencesek térítették, sőt a rabszolga-kereskedelem központjában, Kaffában
két ferences kolostor is működött, és szerzetesei nagyrészt magyarok voltak. Tudva-
levő, hogy a tatárok vallási tekintetben igen türelmesek voltak. Özbeg kán legbi-
zalmasabb tanácsadója például egy magyar minorita szerzetes volt: Magyar Éliás.

Az eddigiek voltaképpen a rabszolga-kereskedelem hátterének rajzát szolgálták.
Erre a III. részben kerül sor. Itt először tömör, világos áttekintést kapunk a rab-
szolgaság intézményének történetéről. Ebből most csak Ibn Ruszta tudósítására em-
lékeztetek, amely rólunk, magyarokról szól. Arról tudósít ugyanis, hogy honfoglalás
előtti őseink a szláv törzsek közül ejtett rabszolgáikat Bizáncnak adták el. De a
történeti Magyarországon sohasem volt keleti és nyugati mértékkel mért rabszolga-
tartás. A nagy világvallások (kereszténység, iszlám) tanítása is enyhítette a rabszol-
gák sorsát és szabályozta szabadabbá válásukat. Érdekes adatokat kaphatunk a ma-

gyarországi rabszolgaárakról. Íme egy példa: „Egy szép rabszolgánő ára tíz dínár, de hadjáratok idején három dínárért is hozzá lehet jutni. Jőmagam — írja egy nálunk élt mohamedán férfi — vásároltam 10 dínárért egy rabszolgasorban született rabnőt, akinek szülei és fitestvérei is ott éltek. Tizenöt éves volt, szebb a telesholdnál, haja, szeme éjfékete, bőre hófehér. Tudott főzni, varrni, számolni...” Csak mellesleg, hogy az értékről tájékozódni tudjunk: „egy dínárért húsz bárányt vagy harminc juhot vagy pedig gidát vásárolhatsz” — írja ugyanez a férfi a XII. század közepén. A leány értéke tehát 200 juh volt!

Nálunk később a rabszolgaság elenyészik, bár Brassóban a szász kalmárok még Hunyadi János korában is úzik. Ám ez kivétel, mert a rabszolga-kereskedelem a középkorban a genovaiak, velenceiek és katalánok kezén van, „gyűjtőterületük” pedig a dél-oroszországi tatár kánság. A vásár szabályszerű jegyzőkönyvek, adásvételi szerződések kíséretében történt, ezek e kor szomorúan érdekes dokumentumai. E kereskedelemről bőséges részt kértek az iszlám hatalmasságok is: hadseregükbe legényeket, háremükbe leányokat vásároltak. A cserkeszek, alánok, oroszok mellett a rabszolgák közt találjuk a „madzsarokat” is, mármint a Volga menti magyarokból terelt szerencsétleneket. Számuk nem lehetett nagy. Nyugaton a XV. században évenként átlag tízezer rabszolga került piacra s ezek mind Dél-Oroszországból és a Kaukázusból valók voltak. Sajnos, sem a szerződések neveiből, sem pedig a származási helyekből nem tudunk biztos következtetéseket levonni, mert például összefoglaló név a „tatár”, de ez csak annyit jelent, hogy a tatár piacról érkezett, s emögött különféle nemzetiségű embereket kell elképzelnünk. Az egykorú közjegyzői okiratok feldolgozásában kiemelkedő jelentőségű G. I. Bratianunak, a kiváló román gazdaságtörténésznek munkássága. Tardy Lajos is hosszan hivatkozik reá és a többi kutatóra, különösen a magyar rabokra vonatkozó közléseikre. Ezek a rabok, akár csak társaik, szinte Európában találták új „otthonra”. Közülük — mint említettük — aránylag kevés lehetett a magyar, talán azért, mert a Volga mentiek jó része már beleolvadt a tatárságba. Az egyik krétai közjegyző 406 rabszolga neve között csak egyetlen magyart találtunk. Szomorú, hogy a rabszolgák életkora, a fiúké, lányoké 10—15 év. A genovai kereskedők ezeket helyi „vállalkozóktól” vették át, ezek pedig vagy fogságba esetteket árultak, vagy pedig a szűkölködő szülők adták el szolgáskorba gyermekeiket.

Tardy könyvének utolsó fejezete „Dunai és volgai magyar rabok a Krím félszigeti embervásárokon” címet viseli, s voltaképpen megkoronázza a művet. Több magyar rabszolga adásvételi szerződésének szövegét adja e fejezetben. Hallatlanul érdekes, hogy Vásáry István adatait kiegészítve, Tardy az első világháborúig tudja követni az egykori volgai magyar nép emlékezetét. Megrajzolja ezek szétszóródását egészen a Kaukázusig s közben szerét ejti, hogy bonyolult filológiai kérdéseket is tisztázzon (például a „lach”-ok kérdése).

Bármennyire is méltatlan a könyv gazdagságához és a hozzáfűzött 55 oldalnyi jegyzethez (amely felér egy külön könyv anyagával!) e tallózás, annyi nyilván kiderült belőle, hogy Tardy Lajos könyve a Keleten maradt magyarság „sírfehéríté”, epitáfiuma. Hatalmas vállalkozás volt, hatalmas levéltári és irodalmi anyagot dolgozott fel és hatalmas kitekintést adott a XIII—XV. század rabszolga-kereskedelmének megismertetésével valamire, amire eddig nem nagyon figyeltünk. Mi lenne ez? Például az, hogy nemcsak a kereszties hadjáratokon keresztül és a Nyugatra jutott keleti mesekönyveken keresztül honosodott meg Európában a keleti mesekincs, hanem azoknak a rabszolgáknak a révén is, akik nyugati családokhoz kerülve távoli hazájuk csodáiként mesélték a képzlet ezeregyéjszakáját. Érdekes, hogy a quattrocento freskói szerint a keleti rabszolgák megtarthatták nemzeti viseletüket, s ezek új szint hoztak az európai nagyvárosok forgatagába.

A szerződések, jegyzőkönyvek természetesen semmit sem tartalmaznak a rab-

szolgáknak a mindennapi életbe való beilleszkedéséről s általában arról a szellemi magatartásról, amely ezekben az emberekben kifejlődött. Gondoljuk meg: nemzeti-ségi társadalmakból, falvakból, családokból, egymást értők környezetéből teljesen idegen közegbe jutottak, magukra maradva, kiszakítva a biztonságot jelentő közösségből, kiszolgáltatva gazdáik kényének-kedvének. Nyilvánvaló, hogy kezdetben a fatalizmus valamiféle árnyalata volt a kétségbeesés „ellenmérge”. Valami „mindegy, hogy kié vagyok, csak életben maradhassak” beletörődése. Ezt követhette az új viszonyok közé való lassú beilleszkedés életösztone. Az „ahogy lehet”-en belül még a tánra perdülő jókedv s még a szerelem is, hiszen az ember mindig ember marad! Sok és alapvető különbség ellenére is valami hasonló lelki átalakulás játszódik le az emigránsok közt is: csupa ismerős és rokon közül, csupa ismeretlenbe jutnak s lassan ahhoz kell idomuljanak. A rideg rabszolgaszereződések így telnek meg együtt-érzésünkkel, messze felülemelkedvén azon, hogy vajon az „áru” magyar volt-e, netán cserkesz, orosz, vagy talár. Így jut a történelem mindennapja, a mindennapját élő mai ember ismeretkörébe, így válik egy-egy név vagy adat ismét léletté.

Tardy Lajos könyvének nagy történelmi értékén kívül ezek az inponderabiliák adnak külön értéket. Ezek kulcsa: érző lélekkel s nem csupán adatvággyal kell olvasnunk a könyvet. (*Akadémiai.*)

LÁSZLÓ GYULA

Kristó Gyula—Makk Ferenc: III. Béla emlékezete

Egyén és történelem. Az elmélet szintjén és egy személy sorsának vizsgálatakor egyaránt számos új gondolat, kérdés és válasz vetődhet fel, ha a kettő egymásra vonatkoztatott elemzésére teszünk kísérletet. Akár egy jeles államférfi, akár más vagy kisebb formátumú személy, személyiség portréját kívánjuk megrajzolni, nem kerülhetjük meg ezt a kérdéskört, legalábbis válaszolnunk kell arra: hősünk teljesítette-e azokat a feladatokat, amelyeket a történelem szabott ki rá.

A Magyar Helikon Bibliotheca Historica sorozata, miként a már korábban megjelent István király emlékezete és László király emlékezete is bizonyítja, hármaskeretet biztosít a vállalkozó szerzők számára, hogy a fenti kérdésre is válaszolva a középkori magyar állam egy-egy nagy uralkodójának alakját megrajzolják. A bevezető tanulmányból, forrásgyűjteményből és képanyagból álló műveket forgatva az olvasó nemcsak a történész kutatómunkájának végeredményét veheti kézbe, hanem e munka alapjai, a források felől is tájékozódhat. A *III. Béla emlékezete* című kötet is így tagozódik. Bevezetőjét, a közölt források gyűjtő, válogató és fordító munkáját Kristó Gyula és Makk Ferenc, a képanyag összeállítását Marosi Ernő végezte.

III. Béláról már többször alkotott véleményt a magyar történettudomány. A történelmi kutatások múlt század végi nagy fellendülése idején Forster Gyula szerkesztett gyűjteményes kötetet *III. Béla magyar király emlékezete* címmel. A két világháború közötti historiográfia a középkori magyar nagyhatalom megteremtőjét, a hódítót ünnepelte személyében, a marxista történetírás a magyar feudalizmus fejlődéstörténetébe ágyazva vizsgálta uralkodói tevékenységét. A szerzőknek mégsem volt egyszerű dolguk, hiszen a királyról, akinek „történetírója sem volt”, a fellelhető összes forráshelyet átnézve kellett összegyűjteniük az anyagot, hogy valósághoz hű

képet tudjanak alkotni róla. E hatalmas gyűjtőmunkának jellemző adata, hogy a közölt hatvanhat dokumentumot csaknem negyven kötetből gyűjtötték össze. Amikor erről beszélünk, már az alkotói módszerről szólnak. Kristó Gyula és Makk Ferenc — más munkáikhoz hasonlóan — ez esetben is az összes hozzáférhető adat megszerzésére törekedve, azokat korrekt, szaktudományos szempontok szerint értékelve dolgoztak. Ebből következően a józan, tárgyilagos hangvétel, pontosság jellemzi munkájukat. III. Béla külpolitikájának bemutatásakor például szinte évenként veszik számba az események alakulását. A király országlását európai horizontot rajzolva, a korabeli magyar valóság (gazdaság, társadalom, bel-külpolitika) elemzését adva tárgyalják. Közben mégsem sikkad el az uralkodó egyénisége. A használt módszer számos új eredményt hozott, amelyek régóta vártakat magukra. Történészeink ugyanis eddig inkább más, látványosabbnak látszó időszakokat tüntettek ki érdeklődésükkel, és a XII. századi magyar—bizánci kapcsolatokkal sem foglalkoztak behatóbban Moravcsik Gyula munkássága óta. Ezen reprezentatív kiállítású kötet tanulmányozása után pontosabbá váltak ismereteink többek közt Béla magyarországi hercegségét, Bizáncba kerülését és ott-tartózkodását illetően, tisztult a bizánci—magyar kapcsolatok kronológiája, mélyültek ismereteink a korabeli magyar állami és kormányzati viszonyokról.

A számunkra rokonszenves módszerrel készült Bevezető a források követik három (Béla, a herceg; Béla, a király; Béla az utódok emlékezetében) egységre bontva. A közölt dokumentumok a tematikus egységeken belül kronológiai rendben követik egymást, valamilyen formában mindegyikük III. Béla tevékenységével kapcsolatos. Az egyes dokumentumok értelmezését korrekt jegyzetapparátus könnyíti meg. Nemcsak a szerzők igényességének bizonyítéka, hogy magyar nyelven már megjelent passzuzst mindössze kettőt vettek fel gyűjteményükbe, hanem annak is, hogy a korra vonatkozó számos alapvető forrás mindmáig hozzáférhetetlen volt a csak magyar nyelven olvasók számára. Tanulmányozásuk közben a XII. század emberének gondolkodásmódját figyelhetjük meg, hat ránk keletkezésük idejének hangulata. Ezen túl a forrásokból tájékozódhatunk, miképp alakították ki a szerzők egyes konkrét esetekben állásfoglalásukat, mire alapozzák feltevéseiket, és magunk számára is hasznos megállapításokat tehetünk. A Bevezetőben említi Kristó Gyula és Makk Ferenc, hogy III. Bélának történetírója sem volt. A 66. forrás közli Kézai Simon krónikájából azt a két és fél sornyi részt, amelyben „elintézi” a király uralkodását. A kétmondatos információt még a XV. századi utód, Thuróczi — akinek művén a magyar nemesség számos nemzedéke nevelkedett — sem tudja mással kiegészíteni, mint az uralkodásának kezdetét és végét jelölő dátumokkal. Íme a negatív bizonyíték a történetírás fontosságára.

Az egyes krónika- és oklevélrészeket olvasva széles körű tájékozottságot szerezhetünk a korról. A királyra vonatkozó személyes jellegű hírek mellett helyet kaptak a gyűjteményben a trónharcokat, a társadalmi változásokat (például az udvarnokok helyzetének alakulását), a keresztetek átvonulását, az orosz háborúkat, a kulturális élet egy-egy részletét bemutató oklevelek. Különösen értékesek a középgörög nyelven keletkezett forrásokból vett szemelvények híradásai. Egyrészt közvetítik egy letűnt óriás kultúra világát, amelyhez oly sok szállal kapcsolódott a magyarság az ezer előtti és utáni évszázadokban, másrészt írásos nyomát láthatjuk annak a császári akaratra elképzelhetetlenül magasra ívelő, majd aláhanyatló karriernek, amely Béla-Alexiosznak jut osztályrészül a bizánci udvarban. Egy 1166-ban keletkezett forrásban (60. sz.) ez olvasható: „... a fenti csarnokteremben Manuél Komnénosz úr, a mi istentől koronázott, felséges és szent császárunk és uralkodónk elnököl, az ő isteni hatalmasságával együtt foglal helyet a tanácsban Alexiosz úr, a deszpotesz, ő szent felsége felettébb kedves veje...”. Egy másik, feltehetően 1170-ből származó oklevél már Béla helyzetének megváltozására utal a bizánci udvarban, ugyanis a későbbi királyt csak magyar címeit felsorolva nevezi meg.

Tallózva a források között, rátalálhatunk Londoni Richárd leírására (25. sz.), amelyet a kereszteteket 1189-ben Esztergomban fogadó III. Béláról ad. „Ezt a fér-

fiút a természet sokféle adománnyal halmozta el, termete magas, arca nemes, s ha más egyébbel nem is rendelkezne, pusztán uralkodói tekintetének előkelősége alapján a legméltóbbnak lehetne tartani a királyságra." Az uralkodó természetére vonatkozó megállapítást a régészet és antropológia vizsgálatai igazolták.

Tudományos ülésszak emlékezett meg az elmúlt évben a magyar írásbeliség 800 éves jubileumáról. Bár rendelkezéseinek megvalósulására még várakozni kellett, de mégis III. Béla volt az első, aki bizonyos ügyek írásba foglalásáról intézkedett. A király parancsa, amely egy 1181-es oklevél arenga-jaként (bölcseledő részeként) maradt ránk, indítója annak az útnak, amely az írásreakció időszakától a teljes írásbeliségig vezet. Ennek az oklevélnek (53. sz.) teljes szövege is e kötetben olvasható először magyarul. „Mivel az emberi természet fogyatékossága következtében az idők múlásával az elmúlt dolgok emlékezetébe könnyen belopózik a feledés, ezért méltó írással védelmezni és megerősíteni azt, amiben jogi személyek szerződést kötöttek, azért, hogy ez az írás ereje és alkalmas férfiak tanúságtétele révén sértetlenül és háborítatlanul megmaradjon. Ezt a dolgot én, Béla, Magyarország kiváló királya... szükségesnek ítélem...”.

Tovább ismertethetnénk, idézhetnénk a közreadott oly fontos dokumentumokat. Ehelyett azonban két olyan passzusra hívjuk fel a figyelmet, amely régiókat érinti. A nyitrai egyház számára 1183-ban tett vámadományt és sószállítási kiváltságot tartalmazó oklevél (29. sz.) szövegét, melyben elsőként fordul elő Szeged neve írásosan, itt olvashatjuk először magyar fordításban. A 60.-ból arról értesülhetünk, hogy a Csongrád megyében őshonos Bár-Kalán nemzetség legmagasabb méltóságra emelkedő tagja, Kalán püspök egy ideig a szlavóniai dukátus (hercegség) élén állt.

Miután áttekintettük a bevezető tanulmányt, a közölt forrásokat és képanyagot — kár, hogy csak a könnyen elkallódó hibajegyzékkel forgatható igazán — új portrét kapunk III. Béláról. A minden elfogultság nélkül megrajzolt kép egy realista gondolkodású, szemeivel Európa egészére tekintő uralkodót állít elénk. Ország-lása idejére nem esett nagy történelmi sorsforduló, mint „építő” király emelkedett a magyar középkor legjelentősebb uralkodói közé. Teljesítette a feladatokat, amelyeket a történelem mért rá. Úgy érezzük, a szerzők könyvükkel elérték céljukat, ugyanis emberközébe hozva mutatták be a király történetét, akinek neve főként jegyzője, Anonymus révén volt elsősorban ismert. (*Magyar Helikon.*)

BLAZOVICH LÁSZLÓ

Somogyi Éva: Abszolutizmus és kiegyezés 1849—1867

1849. augusztus 13. — Görgey Világosnál leteszi a fegyvert; 1867. június 8. — Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázzák. E két dátum Somogyi Éva könyvének időrendi mellékletében az első és az utolsó dátum. A kettő közötti nem egészen két évtizedes időszak politikai történetét mutatja be a *Magyar História* új kötete.

Az abszolutizmus korát sokan ma is a politikai mozdulatlanság korának képezik. Mintha nálunk nem is történt volna semmi, mintha kizárólagosan az európai változások alakulása kényszerítette volna az abszolutizmus élén álló Ferenc József császárt és a hazai politika legnagyobb tekintélyét, Deák Ferencet, egyezkedésre, a kiegyezés megkötésére. Európának valójában része volt a magyar politika, az emigráció aktivitása éppúgy, mint a „magyar kérdés” megoldatlansága önmagában véve

is. Nyilvánvaló elintézetlensége nem is jelentéktelen tényezőnek bizonyult 1849 és 1867 között. Döntően járult hozzá ahhoz, hogy az osztrák birodalom nem vett részt a krími háborúban, az 1859. évi olasz háborúban sietett kőtni, majd 1866, a königgrätzi vereség után nem kergette többé a német hegemonia ábrándképét. De a passzív ellenálláson túlmenően, amely az ország méreténél, társadalmi-politikai súlyánál fogva nem volt oly jelentéktelen, az aktív ellenállás is gyakorta jelentkezett. Az összeesküvők, fegyveres szervezkedők ugyan nem tudtak a helyzeten változtatni, de amint legális politikai tér nyílt 1860—1861-ben, rögtön kiderült, hogy a passzivitás nem a belenyugvást jelenti.

Nem politikai események nélküli tehát az abszolutizmus kora; Somogyi Évának nagyon is gazdaságosan kellett kialakítania könyve szerkezetét, hogy minden lényeges információt közölhessen olvasójával. A munka három részre tagolódik: az első az ötvenes évekkel, Bachhal és rendszerével, a középső az abszolutizmus 1859—1861-es válságával, a magyar politikai erők e válságra adott válaszával foglalkozik, végül az utolsó rész a kiegyezéshez vezető folyamatot vázolja fel.

Az első részben az abszolutizmus emberei a főszereplők. Már szinte azt írják, hogy a szerző „emberközelbe” hozza őket, valójában éppen az alapos és lélektani elemzést sem nélkülöző portrék sora, a tárgyilagos jellemzések teszik lehetővé, hogy kellő ellenszenvvel nézzük tevékenységüket, megértsük e „modern” abszolutizmus nagyon is elavult szerkezetét. E főszereplők élén áll a véres kezű császár, aki könyvet nem vesz kezébe, és nem nemes emberrel soha nem fog kezét. Nem buták ők — érteti meg a szerző —, hanem anakronisztikus figurák, akik többnyire képtelenek érzékelni a valóságos társadalmi folyamatokat, s a legjobb esetben is — miként maga az uralkodó — csak annak felismerésére képesek, hogy kényszerhelyzetben vannak, s e kényszernek azután kénytelen-kelletlen engedelmessé válnak.

Amíg az első rész az örök életűnek gondolt abszolutizmus vezetőinek seregszemléje, s a kártételüket szenvedő ország állapotrajza — a második részben a szisztéma villámgyors felbomlását, az egymást kergető események zajlását követhetjük nyomon. Az események kezdettől három szálon futnak: Bécsben, Pest-Budán és az emigrációban. A földrajzi megjelölés azonban nem egyetlen koncepciót, hanem egymáshoz ugyan közelebb álló, de rivalizáló nézetrendszereket takar. Bécsben konzervatív föderalisták, alkotmányos centralisták, Pest-Budán feliratiak és határozataik — talán ekkor az emigráció az, amely viszonylag egységes álláspontot képvisel. S a külső háttér: az európai politika — és a belső háttér: a nemzetiségi mozgalmak. E felsorolás talán érzékelteti, mennyire nehéz röviden, követhetően és leegyszerűsítés nélkül összefoglalni a történeteket. Somogyi Évának mind az események ismertetése, mind értékelése terén sikerült e bonyolult történetírói feladat megoldása.

A kiegyezés felé vezető út, s maga a kiegyezés, éppen az előző korszak eseményei és döntései következtében, kevésbé összetett folyamat. Nem véletlen, hogy a történetírók egyetértéssel abban: a kiegyezés reális kompromisszum volt, vagyis megfelelt az 1867-es európai, birodalmi és magyarországi erőviszonyoknak. S hogy „jó” volt-e a megoldás, arról már valamelyest eltérőek a vélemények: hiszen nem az adott szerkezetű megoldást (amelynek bemutatásával véget ér e kötet), hanem az utána következő évtizedek fejleményeit kell ehhez figyelembe venni, s itt már aligha lehet kellő egzaktsággal eldönteni, mi következett a kiegyezésből, mi korábbi történeti folyamatok eredője, s melyek az újonnan belépő tényezők. A kötet az abszolutizmus felől, mint annak lezárására, tekint a kiegyezésre. A fegyverletétel komor ünnepélyességétől a koronázás káprázatos pompáig vezet az olvasót. A kettő között nincs velük vetekedő reprezentatív-sorsfordító esemény, de a magyar történelem eszmékben, tragikus fordulatokban, döntési helyzetekben gazdag korszaka ez. Méltó összefoglalását találta a *Magyar História* és darabjában. Nemcsak történetileg; nyelvi megformáltságában, illusztrációival együtt is igen jó, sikert ígérő összefoglalás. (*Gondolat*.)

GERGELY ANDRÁS

Zárótétel

BÁLINT SÁNDOR: A SZÖGEDI NEMZET. HARMADIK RÉSZ

Szép tornyot épített Szegednek alsóvárosi gyermeke. Egy emberélet örömmel vállalt iparkodásának a gyümölcse a torony. Helyére került most a gombja is, de az építőmester nevét addigra gyászkeretbe kellett tenni. Várta pedig, nagyon várta, hogy 1980 karácsonyára megjelenik *A szögedi nemzet* harmadik köteté. Úgy járt, mint nagy fölfedezettje, a mesemondó Tombác János. Fekete keretben ez áll az előszó alján: „Tombác János 1974. dec. 22-én hirtelen meghalt, meséinek annyira várt megjelenését nem érhettem meg.” Fogalmazzuk át saját mondatát: Bálint Sándor 1980. május 10-én este meghalt Budapesten, a János-kórházban. Autó ütötte el Budán, a Hattyú utca és az Erőd utca sarkán május 2-án, háromnegyed nyolckor. Könyvének annyira várt megjelenését nem érhettem meg.

Miből épült a torony? Morzsákból és szorgalomból. A hangya és a méh a szorgalom példája nálunk. Illik rá is a hasonlat: a törékeny kis ember megállás nélkül kutatta és hordta az építőanyagot. A makacsság és az alázat ritkán simul egymás mellé nyelvünkben, benne együtt élt e két tulajdonság. Életének egyes fázisait sokan földbeverő, megbénító sorscsapásnak fogták volna föl, ő konok igyekezettel dolgozott tovább. Témájához, a Városhoz kötődő alázatát se adta föl. Kálmány Lajos vagy Juhász Gyula példája lebegett előtte? Hosszú a szegedi lista.

Aki Szeged szellemi arculatát valaha is meg akarja ismerni, Bálint Sándort ki nem kerülheti. A megjelent könyvekre gondolunk most elsősorban, de az egyszer bizonyára hozzáférhető hagyatékot is ide kell számítanunk. Szűkmarkúan bántak a kiadók könyveivel, kivétel nélkül valamennyire érvényes, hogy igen csekély példányszámban jelent meg. Az is érvényes mindegyikre, nagyon jó mégis, hogy legalább annyiban megjelenhetett. Amikor napvilágot látott a *Szegedi Szótár*, joggal hihette a kiadó, tudományos könyvek iránt kicsi az érdeklődés, hiszen példák sokasága állt előtte. Mi már tudjuk, a pótkötet megjelentetése kevés lenne, a teljes munka újra való kiadásával pedig a tudomány és Szeged együtt gyarapodna. Szép törekvés, hogy *A szögedi nemzet* három terjedelmes köteté szegediek igyekezetével, a Móra Ferenc Múzeum áldozatvállalásával jelent meg.

Szavával szép az ember. Akkor akadtam rá a *Szegedi példabeszédek és jeles mondások* című kötetben erre a mondatra, amikor a legtöbbet hallgattam a szegediek beszédét, hogy beléjük láthassak. A szegediek emberségét keresem most is, amikor a *leghitelesebb szegedi* szavait olvasom. Mennyi mindent megőrzött és mennyi mindent kirostált magából ez a nyelv. A nagy monográfia első köteté utal már rá, hogy szeretné érzékeltetni a szegedi táj paraszti humanizmusát, öneszmélését, szellemi és gazdasági önkifejezésének szinte személyes sajátosságait is. A harmadik rész valóságos tárháza a szegedi léleknek. Indul a családdal, a rokonsági fokozatokkal, a születéssel és a gyerekekkel.

A ma embere nem szakadhat el a mától, ehhez hasonlít mindent. Eszébe jut, hogy sorozatban robbannak szét a családok, teljes bizonytalanságban hagyva a gyermekeket. Aggódik természetesen miatta, hiszen a házasságok szabad akaratból kötnek és bontatnak, külső kényszerítő erő nincsen. A könyvből viszont az olvasható, volt olyan ember is, aki egymás után három lánytestvért vett el feleségül, miután az első s a másodikat eltemette. Az elhatározást az árvák sorsa és jövője is ki-váltotta: ne kerüljenek közönyös mostoha kezére. Hol volt akkor a mindent el-sőprő szerelem? — kérdezzük naívu. A mondat visszakérdez: hol van most a fele-lősség saját dolgaink iránt?

Áradata van a könyvben a gyerek körüli szokásoknak. Nyugodtan mondhatjuk babonának, hiszen többségének semmi elfogadható tudományos alapja nincsen. Van

azonban emberségalapja. Szánakozunk, hogy mennyire kevés ismerettel küszködtek az emberek a veszedelmekkel, és ámulunk, milyen szigorú rendszert teremtettek maguknak. Az ógörögöknek mindenre volt istenük, nekünk mindenre volt szokásunk. Az áll a 34. oldalon, hogy aki a keresztelőről hazatérve először látta meg a kicsit, háromszor rálehel, hogy soha ne ártsen meg neki a guta szele. Ki gondolna rá, hogy abból a vakarcsnyi kis emberből egyszer szélütötte öreg is lehet? Gondoltak rá. Meg arra is gondoltak, hogy a szépen rugdalózó lánygyerekből csúnya, szerencsétlen nagylány is lehet, akihez nem rohannak a legények kézfogóra. Betették a pad alá, hogy még onnan is elvegyék feleségül, ha a sors úgy hozza. A keresztelői kínálás vagy lakoma, a csök is arra való volt, hogy áldomással kényszerítsék a rajtunk kívül álló hatalmakat, fogadják kegyeikbe a gyereket, és ne ártsanak neki. Pogány szokás a keresztelő után. Mondhatnánk úgy is, két vasat tartottak a tűzbe: a keresztyén hit oltalma mellett az ezer év előtti ősök hitének az oltalmát is kérték. Egymás mellé kerül a szenteltvíz és a fohagyoma. Amikor avatásról tértek haza, szenteltvízzel átlósan meghintették a bölcsőt, de biztos, ami biztos, fejtül és lábtul fokhagymát is rejtettek bele. Szinte áthatolhatatlan bokor a szemmelverés babonája. Talán nevetnénk is rajta, ha nem lenne mögötte a betegséggel szemben tehetetlen ember görcsös akarata, hogy a gyereket mégis megvédje. A balotaszállási asszony fonákul adja rá az inget, és gyöngyöt rak a ruhájára: azt nézzék, ne a gyereket.

Megint előugrik a jelen idő, és hasonlítgatni kezdünk. Mi panaszkodunk, hogy a gyerek apját-anyját nyúzza, mert nem tud játszani. Pedig a játék létkérdés, a jövőre is készíti. Azelőtt? Gyerekből volt a legtöbb, játszottak egymással. Mondhatnánk úgy is, hogy közösségi játékot játszottak. Akkora az anyag — mentegetőzik a szerző —, hogy megközelítő teljességre se gondolhatott. Nem szalasztja el azonban az alkalmat, hogy legalább lábjegyzetben ne hivatkozzon rá, hol érdemes ennek vagy annak utána nézni. („Értékes Csongor Győző kéziratos belvárosi anyaggyűjtése, amelyet már nem használhattunk föl.”)

Kimeríthetetlenül gazdag hagyományvilágunk — ezt bizonyítja a kilencszázötvenkét oldalas harmadik kötet. Praktikus ésszel van megáldva a mai ember, azt kérdezi, mit tanulhatunk belőle. Tudományos világképet talán? Jámbor együgyűség lenne azt hinni, hogy a szerző ilyesmire gondolt. Múltunkból összeszedni azt, ami még elérhető, és rábízni az utókorra, mit kezd vele. Föl se tudnánk mérni, mit vesztenénk volna, ha ez a munka el nem készült volna. Nem ismerünk olyan embert, aki el tudta volna készíteni. Ha lett volna, annak is Bálint Sándornak kellett volna lennie.

Makacsságra és alázaatra hivatkoztunk az előbb. A gyűjtő alázat legszebb próbája a kétségbevonhatatlan pontosság. Seregnyi gondolatnak első forrása ő maga, hiszen ő is *szögedi nemzet*, mégis utánajár a legapróbb részletnek is fáradhatatlanul, és följegyzí, ha bizonyítékot talál. Hány embert kellett ehhez ismernie? Amikor temették, igen sokan elkísérték az alsóvárosi sírhoz. Biztosra veszem, mindenki ismerte. Ennyi embert számon tartani külön adottság. Egyéniségéből fakadt, aki egyszer találkozott vele, nem felejtette el. De ha az adatközlőit akarná megszámlálni valaki, a sokadalom miatt bukna bele — pedig azokat is ismerte, különben nem bízott volna bennük. Segítőinek is se szeri, se száma. Példás pontossággal jegyezte őket a könyv végén. Annál inkább megfejtésre váró rejtély, hogy munkájának közvetlen folytatója nincsen. Pedig hányszor hagyatkozik közben, hogy ezt is, azt is meg kellene még vizsgálni!

Jósolni nem lehet Bálint Sándor utóéletét illetően. Bízni azonban lehet és kell is, hogy az a hatalmas munka, ami Szeged szellemi kincséből vétettet, visszacsorog a Város szellemi életébe. Íróink is sokat segíthetnek ebben. Szeged pedig remélhetően büszke lesz rá, hogy volt egy igénytelen, mindig dolgozó, árnyékban élő, de messzire világító emberre, aki hangyaszorgalommal, apró morzsákból tornyot épített. Szegednek és magának is.

HORVÁTH DEZSÓ

A romániai magyar nemzetiség

A nagyváradi „Crišana” nyomda 1981 októberében kezdte meg a címbéli könyv magyar változatának nyomását. Röviddel utána a *Kriterion* kiadványaként románul is megjelent ez a romániai magyar nemzetiségről szóló kiadvány. Szerkesztője, Koppándi Sándor saját szavai szerint a kötet megjelentetésével a romániai magyar nemzetiség megismertetésére és önismeretének gazdagítására törekedett. A Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányozásának Intézete, valamint a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa fejléccel megjelent könyv első cikke „A nemzetiségi kérdés megoldása”. A cikk szerint Románia 21 599 416 lakosának (1977-es adat) 11,86%-a nemzetiség. A magyarok 1 705 810-en voltak, az ország összlakosságának 7,91%-a. (Összehasonlításként Finnország svéd anyanyelvű nemzeti kisebbsége 7% alatt van.) A magyar lakosság 98%-a Erdélyben él (10. l.). Az első világháború után kialakult szóhasználat szerint Erdélyhez tartozónak tekintik a kiadvány szerkesztője a bánsági, a bihari, az úgynevezett partuimi területekre a mai Romániához tartozó részeit is.

Demény Lajos: Rövid történelmi áttekintés az 1848—1849-es forradalomig című írásában kitér a magyar—román népi kapcsolatok kezdeteit érintő kérdéskörre, amelyben egyelőre a két ország szakemberei között megoszlanak a vélemények. Helyreigazít olyan eléggé eluralkodott tévhiteket, mintha a honfoglaló magyarság csupán nomád állattartó nép lett volna, hiszen „a magyarok honfoglalás előtti lakóhelyein, illetve a Közép-Duna-medencében végzett ásítások fejlett földművelésről és állattenyésztésről tanúskodnak, és egyértelműen amellet szólnak, hogy a magyarok szakadatlan vándorló életmódjáról, gazdaságuk egyoldalú, kizárólag lótenyésztő és lovas-nomád jellegéről alkotott nézeteket el kell vetni” (34. l.). Örömmel olvassuk egy romániai román és magyar nyelvű kiadványban e sorokat.

Bányai László 1849. augusztus 13-tól 1944. augusztus 23-ig követi nyomon a magyar—román együttélés történetét. Jó érzékkel idézi az 1938 novemberi MADOSZ-programot: „Az egyenjogúság az egyedüli eszköz, amellyel meggátolhatnak minden olyan törekvést, amely az erdélyi magyarság békés érzelmeinek megzavarását célozza.” (83. l.)

Damian Hurezanu cikke „A román nemzet” címen a dák—római időkig vezeti vissza a nemzetfogalom csíráit. A szerző Mihail Kogălniceanu, a nagy román történész napjainkra is érvényes szavait idézi: „A nemzet a modern világ alkotása; a nemzet csakis ott jött és jön létre, ahol egység van. Ez a nagyszerű gondolat ösztönzött bennünket arra, hogy követeljük országaink egyesítését” (129. l.).

A nemzet fejlődésének felsőbb szakasza: a szocialista nemzet címet viseli Constantin Vlad írása. Megtudjuk belőle, hogy az 1979-ben 2 930 000 tagot számláló RKP 8%-a magyar (144. l.), s az RKP a „jövőben is mindent megtesz a nemzet és a független nemzeti állam szerepének növeléséért” (145. l.).

Fazekas János következő cikke a magyar—román együttműködés, az összekötő közös tatár-, török-, Habsburg- és fasizmusellenes hagyományok szellemében fogant, Nagy Ferdinánd pedig arról a Kovászna megyéről (nagyjából az egykori Háromszék) ír, ahol 155 133 magyar, 41 060 román és 2824 más nemzetiségű élt (1977), s ahol a népszaporulat 1968 és 1979 között 11 ezrelék körül mozgott.

Az „Anyanyelvű oktatás” címen Debreczi Árpád számol be a statisztikai évkönyvek adatairól: az óvodai, elemi iskolai, közép- és szakiskolai oktatás, valamint a felsőfokú tanítás arányszámairól (itt tudjuk meg, hogy 1979/80-ban 83 885 magyar gyermek román tanegységben volt).

Vincze Mária — az ismert erdélyi biofizikus, Vincze János felesége — a matematika, fizika, kémia és a határtudományok erdélyi történetével foglalkozik, Szabó Attila — a nyelvész Szabó T. Attila legidősebb fia — pedig a biológia, a mezőgaz-

daság és a földtudományok erdélyi magyar és román hagyományaival, jelenével és jövőbeli feladataival ismerteti meg az olvasót. Erdély népeit gazdagítják e tudományos eredmények, a környezetvédelem égető szükségszerűségére hívják fel figyelmünket.

Az orvostudomány és a gyógyszerészet helyét, a magyar nemzetiségű orvosértelmiség szerepét Spielmann József vázolja. Az 1945-ben létrejött Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyászati Intézetben e könyv megjelenéséig 8688 orvost és 884 gyógyszerészt képeztek ki. A magyar nyelven indult oktatás ma magyarul és románul folyik (239. l.).

Balázs Sándor és Bodor András közösen ír a társadalomtudományi gondolkodásról a népi hatalom éveiben. Minduntalan visszatérő név a nagy előd, a történész-levéltáros Kelemen Lajos neve. Ő indította el levéltári kutatóútjára Szabó T. Attilát, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár főszerkesztőjét. A romániai magyar nyelvészek eredményeit Péntek János, a kalotaszegi Körösfőről származó fiatal kutató foglalja össze. Az anyanyelvvvel foglalkozó kiadványok sikerkönyvek ma Erdélyben. De nem maradnak alul a néprajzosok sem. A mai romániai magyarság néprajzáról Dr. Kós Károly — az ismert erdélyi író fia — számol be. A cikkhez 21 fogalomkörbe osztott könyvészeti rész csatlakozik, mindegy érzékeltetve az anyagi néprajz kutatóinak gazdag szellemi munkásságát. Szinte-szinte szédítőek a folklórgyűjtő Faragó József adatai: 129 668 órányi, 9,5-ös sebességű magnetofonszalag van a Művelődésügyi Minisztérium Folklór Intézetének kolozsvári osztályán: népdal, népszokás, hangszeres zene, próza, apró és vegyes anyag, balladák, siratók, jelesnapi és lakodalmi költészet. A leggazdagabb felvételmennyiség 23 166 óra Tamási Áron szülőföldjéről, Udvarhelyszékről. Hihetetlen mennyiségű szellemi valuta (összehasonlításként a legnagyobb finn hangszalaggyűjtemény, a Suomen Kielen Nauhoitearkisto hasonló jellegű teljes anyaga 1975-ben 16 977 óra 30 perc volt, ebből 109 óra 45 perc magyar anyag. Igaz ugyan, hogy ezek a felvételek a legjobb minőségű szalagra készültek, s nem ritkán 19,00 cm/mp sebességgel). Jó lenne azonban arról is értesülnünk, milyen problémák merülnek fel e hatalmas szalagmennyiség tárolása és feldolgozása során. Úgy érzem, ez nemcsak csereanyag lehet, hanem a szomszédos országok folklórkutatói szívesen vásárolnának másolatokat is azokról a területekről, ahol korábban Bartók Béla gyűjtött.

Alkotó közönség címen Kovács János jó érzékkel világítja meg, hogyan kell kihasználnia az erdélyi magyarságnak a műkedvelő mozgalmak adta lehetőségeket. Ezután Székely Zoltán a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumról és kolozsvári, szebeni, nagyvárad, csíkszeredai, székelyudvarhelyi, székelykeresztúri, szatmári és nagyszalontai társairól tesz egy-két szóban említést.

Széles távlatú, nagyfokú tudományos alaposággal megírt cikk Jakó Zsigmond kolozsvári történész tanulmánya: Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben. Jól érzékelteti, hogyan gazdagították magánkönyvtárak az Erdélyi Múzeum Egyesületet (1859—1949), majd az utóbbi a kolozsvári Egyetemi Könyvtár anyagát. Megjelöli a gyulafehérvári Batthyaneum nemzetközi helyét (itt az Árpád-kor négy magyar szövegemlékének egyike található), szól a marosvásárhelyi Teleki-téka történetéről. Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum tulajdonában 1949-ben negyedmillió kötet, ezer kézirat, kétmillió lapnyi levéltári anyag volt. Jakó figyelmeztet arra, hogy „még könyvtárosaink között is akadnak olyanok, akik nem érzékelik, hogy a műemlékkönyvtárak is csak akkor teljes értékűek a tudomány számára, ha állagukat változatlanul őrizzük meg, ha nem teszünk hozzájuk semmit és nem veszünk el belőlük semmit” (368. l.). De nemcsak a múlt értékeinek megőrzése foglalkoztatja Jakó Zsigmondot. A jelen és a jövő feladatait így tömöríti pontokba: 1. összhang biztosítása az anyanyelvű könyvkiadás és az illető nemzetiség művelődési igényei között; 2. az anyanyelvi kiadványok tényleges eljuttatása az illető nemzetiség lakóhelyein működő könyvtári egységekhez; 3. a nemzetiségi művelődés kérdéseiben benne élő könyvtárosok képzése (395—396. l.).

Szász Béla ezután következő cikkének címe: A romániai magyar könyv, a mai nemzetiségi magyar könyvkiadást ismerteti, az 1969-ben megszületett nemzetiségi (magyar—német—szerb—ukrán...) Kriterion-kiadó és a többi, magyarul is publikáló kiadók szerepét részletezi. Statisztikája szerint 1970 és 1980 között összesen 24 421 570 magyar nyelvű könyv jelent meg Romániában. Ebből csupán 1980-ban 225 cím 2 313 000 példányban. Szász után Gálfalvi Zsolt a mai romániai magyar irodalomról szól, majd Balogh Edgár a közírás történetéről ad vázlatos képet. Szász János ezután bemutatja az Utunk, Korunk, Művelődés, Új Élet, Igaz Szó és A Hét nevű időszak kiadványokat (ezek Kolozsvárott, Marosvásárhelyen illetőleg Bukarestben jelennek meg). Bodor Pál a sajtó napi gondjai mellett a magyar nyelvű rádió és a televízió szerepéről értekezik.

A kisebbségi magyar nyelvű hivatalos színjátszás életét Veress Dániel a gyökerektől követi nyomon. Kolozsvárott már 1792-ben játszottak hivatásos anyanyelvű színészek, s nyelvtérületünk első magyar kőszínházát itt emelték, a Farkas utcában.* Magyarországon kívül állandó Állami Magyar Opera csak itt van. A gazdag nemzetiségi zenei életéről László Ferenc számol be: a népzene, a zenealkotás, a könnyűzene, az előadóművészet és a zeneírás alcímek alatt. A művészeti élet másik nagy ágát, a képzőművészeti életet Banner Zoltán tárgyalja.

A kötetet Mikó Imre beszélgetései zárják. Az időközben elhunyt neves kolozsvári jogász és közíró 1976-ban készített interjút az immár ugyancsak elhunyt Márton Áron római katolikus megyéspüspökkel Gyulafehérvárott. Ő volt az, aki a deportálások ellen nyilvánosan is felemelte szavát a németek megszállta Kolozsvárott, s aki a személyi kultusz éveiben is megszenvedett nyíltságáért. Egyházmegyéjéhez 1975-ben 1 019 000 hívő tartozott, ma Dr. Jakab Antal a püspök. Dr. Nagy Gyula a Kolozsvári Református Egyházkerület püspöke 406 852 híve nevében nyilatkozik, Dr. Papp László nagyváradi püspök pedig inkább utazásairól számol be. Dr. Kovács Lajos unitárius püspök — Kriza János, a népköltésgyűjtő dédunokája — 70 000 nyilvántartott hívéről tesz említést, Szedressy Pál, az evangélikus egyház szuperintendense pedig 32 000 híve nevében szól.

A romániai magyar nemzetiség című kötet 522 lapon rengeteg nevet, címet, könyvészeti adalékot, statisztikai adatot sorol fel. Bizonyos kérdések, fogalmazásbeli sablonok menthetetlenül ismétlődnek a kötetben. Legjobbak azonban a könyvnek azok az írásai, amelyek — mint Jakó Zsigmond tanulmánya — az elengedhetetlen nevek és címek, számok mellett a hagyományainkból kiindulva igyekeznek megszabni a jelenben járható és a jövőben járandó utat. Mert egy nemzetiség, s főleg annak szellemi képviselői nem élhetnek túlságosan a fellegekben. További valós feladat immár a magyar nemzetiség tájegységenkénti életének szemmel tartása, így például a moldvai csángó lakosság anyanyelvi népi kultúrájának továbbfejlesztése (*Kriterion*).

SZABÓ T. ADÁM

Magyar költők — szlovákul

Amikor néhány évvel ezelőtt megjelent Emil Boleslav Lukáč antológiája, mely a magyar líra ötszáz évét tárta a szlovák olvasó elé, sokan hitték, hogy ezzel a kötettel költészetünk szlovák nyelvű megjelenítése egy időre leáll. Ám nem így történt. Emil Boleslav Lukáč költői-fordítói ízlésétől egészen különböző szempontok alapján válogatja közel két évtizede a nála másfél nemzedékkel fiatalabb Voj-

* 1800 táján lebontották, illetőleg ráépítették az Egyetemiek Házát.

tech Kondrót a magyar verseket, s készít belőlük antológiákat vagy gyűjteményes köteteket. Így került a szlovák versolvasók asztalára a *Híd a Dunán* (1968), a csehszlovákiai magyar költészet antológiája, Weöres Sándor, Babits Mihály, Kaszák Lajos, Illyés Gyula összegyűjtött verseinek kötete. S az elmúlt másfél évben két további antológia, a csehszlovákiai magyar költők, valamint a „fiatal” magyarországi költők antológiája.

Több mint egy évtizeddel az első antológia megjelenése után Vojtech Kondrót ismét elszánta magát arra, hogy szűkebb hazája magyar költészetét bemutassa szlovák honfitársainak. Az előző válogatásból is áttemelt néhány verset ebbe a kötetbe, de a *Férfikor* (Mužný vek) verseinek többsége új fordítás. A tizennégy költő (Rácz Olivér, Dénes György, Babi Tibor, Veres János, Ozsvald Árpád, Mikola Anikó, Gál Sándor, Tóth Elemér, Zs. Nagy Lajos, Tőzsér Árpád, Cselényi László, Kulcsár Ferenc, Tóth László és Varga Imre) valóban a csehszlovákiai magyar költészet legjelentősebb alkotói, s a kiválasztott és lefordított versek híven tükrözik a csehszlovákiai magyar líra utóbbi három évtizedének fejlődését.

Hogy milyen fontos feladatot vállalt Vojtech Kondrót, azt a kötet bevezetőjét író Lubomír Feldek jeles szlovák költő szavai is bizonyítják, aki meglepetését hangoztatja a kötet olvastán. Meglepődik a csehszlovákiai magyar költészet magas színvonalán, s örül annak, hogy a fordító sikerrel emelte át a — szlovák költők számára ismeretlen — magyar nyelvi közegből ezeket a verseket, ezt a „Szlovákiában magyarul írott költészetet”. (Csak azt tudnánk, ugyan mi szükség volt erre a nyakatekert megfogalmazásra, miért nem lehetett egyszerűen csehszlovákiai magyar költészetéről szólni?)

A *Férfikor* megjelenése után néhány hónappal a szlovák olvasó újabb magyar költői antológiát vehetett kézbe *Ajánlott küldemények* címmel, melyet Vojtech Kondrót ezúttal 13 magyarországi költő verseiből állított össze. Bár az alcím *fiatal* magyar költők műveit ígéri, Apáti Miklós, Dobai Péter, Döbrentei Kornél, Kiss Benedek, Kiss Anna, Kovács István, Petri György, Rózsa Endre, Sárándi József, Szepesi Attila, Szilágyi Ákos, Utassy József és Veress Miklós inkább tartozik a „fiatalabb középnemzedékbe”, mint a fiatalok közé. Az egy-egy költőtől kiválogatott 10—12 vers jó ízelítőt ad a költő világából, s külön öröm lehet számunkra, hogy a kötetet nem egyedül Vojtech Kondrót fordította. Valentin Beniák, Ján Smrek, Emil Boleslav Lukáč után — a sokáig hallgató Ctibor Štítnický mellett — Vojtech Kondrót volt az egyetlen költő-műfordító a szlovák irodalomban, aki energiáinak nagyobb részét a magyar irodalom fordításának szentelte. Tudnunk kell azonban, hogy ugyanakkor folyamatosan kereste a magyar irodalom számára a szimpatizánsokat és fordítókat. Most ezt a törekvését is siker koronázta: az antológiában még Mila Haugová, Lýdia Vadkerti-Gavorniková, Ján Švantner, Ján Buzássy, Daniela Hivešová és Ivan Štrpka neve szerepel (az utóbbi négy Karol Wlachovský „segítségével” fordította a magyar verseket). Reméljük a legjobbakat, vagyis azt, hogy nem egyszeri kísérlet ez az antológia, s hogy az említett fordítók nevével máshol is találkozunk még.

S befejezésül még ide kívánczok egy megjegyzés. Vojtech Kondrót egy pillanatig sem feledkezik meg arról az egyszerű tényről, hogy régióink államhatárai nem azonosak az etnikai határokkal. Ezért hangsúlyozza, hogy az *Ajánlott küldemények* költői, bár a legerősebb, de mégiscsak egyik ágát képviselik a hatvanas évek végén megerősödő magyar lírának, s hogy figyelmet érdemel a magyar költészet jugoszláviai Új Szimpozion körül, valamint a romániai Forrás körül kialakult csoportosulása is. És miközben e sorokat írja, Gregor Papuček magyarországi szlovák költő verseit készíti kiadásra — a pozsonyi szlovák szépirodalmi kiadóban. Vojtech Kondrót minden szempontból megbecsülésre méltó partnerünk, aki bizonyára sok magyar költő versét fogja még átültetni szlovákra. De most, e két kötet után talán rajtunk a sor! (*Mužný vek*, 1980; *Doporučené listy*, 1981.)

BÁBA IVÁN

Magyar Játékszín„A kultúránknak
nemzeti jellegűnek kell lennie!”

BESZÉLGETÉS KERÉNYI IMRÉVEL

„Számomra az a legnagyobb kérdés, hogy 1982-ben miért kapcsoljuk fel esténként a színházban a villanyt. Miért jön be a közönség? Miért megy fel a függöny? Szűkebb szakmánkban nagyon kevés előadás indokolja önmaga létét. A legtöbbje csupán ipari minőség. Tehát az előadások meg vannak csinálva, a közönség úgy-ahogy látogatja őket, de hogy miért érdemes este színházba menni, erre nagyon kevés előadás tud manapság megnyugtató választ adni.”

— Azt hiszem, lehetetlen nem a Csíksomlyói passióval kezdeni a beszélgetést, hiszen ilyesfajta sikerre régóta nincsen példa színházainkban. Mi lehet ennek a ki-robbanó sikernek az oka?

— Valószínűleg az éhség, éhe mindannak, ami évtizedeken át hiányzott a magyarországi színházakból. Az irodalomban — amennyire én ezt meg tudom ítélni — voltak jelei, de a színházban úgyszólván semmi. Ez az éhség pedig nem más, mint a magyar nemzeti érzület felmutatására való kiéhezettség. Ez többnyire legfeljebb torz és hamis formában volt jelen, ha egyáltalán jelen volt. Ennek a hiánynak a következménye, hogy ezt a különben természetes érzést most újra kell éleszteni. helyesebben: újra bizonyítani kell a jogosultságát. Azok számára is, akik őrzik ugyan, de — a körülmények hatására — zavartan és büntudattal. A Csíksomlyói passió — már szövegében is — jellegzetesen magyar népi-nemzeti alkotás. Az előadás ehhez akart méltó lenni.

— Miért lehet az, hogy a hivatásos színházak eddig nemigen törődtek vele? És nemcsak a Csíksomlyói passióval. Pedig tudjuk, hogy néhány közép-kelet-európai országban, a lengyeleknél, a szerbeknél vagy például a románoknál sem shakespeare-i szintű művekből született újjá a nemzeti színjátszás. Mi miért értékeliük le az ilyen hagyományokban rejlő lehetőségeket?

— Egy nemzeti drámairodalomban nem az a fontos, hogy mennyi benne az igazán értékes és mennyi a kevésbé értékes alkotás, hanem az, hogy ez a nemzeti drámairodalom. A lengyel színház és a lengyel dráma ma sokkal különbb a magyar-nál. Ennek az okát én abban vélem fölfedezni, hogy a lengyel színház évadról évadra megfürdelti magát a saját múltjában. Nem vágják el mesterségesen a múltba vezető szálakat, hanem ápolják és őrzik a hagyományt. Úgy gondolkodnak színház-és drámatörténetükről, hogy az egységes folyamat. Ez a magyarázata annak, hogy a

lengyeleknek van *Mrozek*jük, nekünk pedig nincsen. Nálunk hiányzik az egység és a folyamatosság. Látnivaló, hogy egy *Mrozek*-darabban olyan figurák mozognak, amelyek már *Slovackinál* is léteztek. Ők a nemzeti drámairodalom alkotásait tudatosan, tervszerűen, egy belső kényszernek, eszmei elhivatottságnak engedelmességgel állítják színpadra, nem pedig muszáj-feladatként, teljesítendő strigulaként. Művészi kötelességüknek érzik, hogy a hagyománnyal, az örökséggel nap mint nap éljenek.

A *Nemzeti Színházban Az ember tragédiája* utolsó bemutatójának időpontja: 1964. Most 1982-t írunk! Lengyelországban ilyesmi nem fordulhat elő; főképpen nem sorozatban.

— *Nem a konzervativizmustól való — bizonyjal oktalan — félelem munkál nálunk?*

— Nem azt akarom mondani, hogy konzervatívnek kell lenni. A lengyel példában éppen az a szép, hogy ők a régi értékeket újra földolgozzák, újrafogalmazzák — a múltból táplálkozva, de a jövőre tekintve. Mi viszont eldobjuk ezeket az értékeket. Sőt, nagyon sokszor azt állítjuk, hogy nem is értékek. Ezzel szemben egy lengyel nem azt mondja, hogy ez *egy gyenge darab*, hanem azt, hogy *ez egy gyenge lengyel darab*, és nekem az a feladatom, hogy kibányásszam belőle az értéket. Mi viszont hajlandók vagyunk úgy vélekedni, hogy *Madách* túl filozofikus, *Az ember tragédiája* Goethe-utánérzés, *Németh László* csak könyvbe való, a *Csongor és Tündéből* egyedül az ördögök jók, de a filozofikus rész megfejthetetlen... Egyszer csak mi kritizáljuk a saját alkotásainkat, ahelyett, hogy feladatot látnánk bennük. Pontosabban egy szűk réteg kritizálja, miközben a középiskolások, a felnövekvő nemzedékek egyszerűen nem is tudnak rólok. Eltitkoljuk, nem törődünk vele. Régen — legalább törekvésben — volt egy szerves kulturális folyamatosság: generációk úgy nőttek fel, hogy találkoztak a *Tragédiával*, a *Bánk bánnal*, kötelező verseket kívülről is meg kellett tanulni. A *Toldi* énekeiből szállóigék váltak, amelyeket a maiak nem is ismernek. Más hangsúlyokat kapott az oktatás, a kultúra, a művelődés. Ebben a világ felé való kacsingatásban azonban nagyon nehezen találja meg a helyét a felnövekvő nemzedék. Borzasztó nehezen talál eligazító pontokat.

— *Nyilván náivnak hat a kérdés, mégis megfogalmazom: miért volna szükség más hangsúlyelosztásra?*

— Azt hiszem, jobb lenne a közérzetünk, az állampolgári közérzetünk. Talán még a munkavégzésünk is termelékenyebb lenne. Egy ország művészetének végül is az ország problémáira kell választ adnia, és ez csak úgy lehetséges, ha ez a művészet a nemzeti értékek folytatója és megújítója tud lenni. Még egyszer mondom: nem akarok én itt konzervatív színekben tetszelegni. El tudok képzelni *Az ember tragédiájából* mindenféle korszerű előadást; csak azt nem tudom elképzelni, hogy nyögvenyelősen és nagyon ritkán adjuk elő.

Ha ennek az országnak az ügyes-bajos kérdéseire akarunk érvényes választ adni, ide kell kötődniünk. A kultúránknak nemzeti jellegűnek kell lennie. Még akkor is, ha a sokféle történelmi változásban — nem biztos, hogy elsősorban művészi megfontolásból — az örökségünkhöz kötő bizonyos gyökereket időlegesen el is vágunk. Tudnunk kell, hogy ha azokat a gyökereket, amelyek bennünket idekötnek, akár társadalmi, akár politikai, akár esztétikai indokból mesterségesen elvágjuk, és nem biztosítjuk a múlt és a jelen közötti egészséges működést, önmagunk ellen vétünk. Nálunk ez történt, többször is. Ezért termel a mai magyar színház vitatható értékeket. Mert mihez kötődjön, ha nem kötődik a gyökereihez?

Úgy hiszem, itt az idő: ennek az 1982-es felvilágosult társadalmi életnek kötelessége összekelőni az erőszakkal és többszörösen elvágott szálakat. Kötelessége újra felfedezni és megerősíteni ezeket a kapcsolatokat. Bűn volna nem ezt tennie. Bűn volna továbbra is hamis látszatok rabságában maradni. Észre kell vennünk — a színházban különösen — *Nádasdy Kálmán* igazságát. Neki az volt a véleménye, hogy a nemzeti kultúrának az áramlásai akkor is léteznek, amikor nincsenek a fel-

színen. „Kérem, ezek bűvópatakok” — mondta. A bűvópatak is néhol látszik, néhol nem, de azért még patak, mely állandóan áramlik.

Ezt megértve nekünk most már nem elzárni, hanem tisztítani kellene a kultúra patakjainak az útját. És ha valamilyen mesterséges törmelékhalmoz vagy giz-gaz, amelyet a kultúrától idegen tényező odatelepített, mégis eltömi ezt az utat, nekünk azt ki kellene kaparni, hogy onnan tiszta víz folyhasson.

— *A művészet társadalmi felelősségéről és kötelességeiről beszélsz. Ma, amikor jó páran éppen a művész kívül- és felülálló voltát hangsúlyozzák. Milyen megfontolás vezet ebben?*

— Van egy igen keserű tapasztalatom: nem érzem harmonikusnak magamat. Nem mint művész, hanem mint személyi igazolvánnyal bíró állampolgár, egy a sok közül, akit történetesen a felkészültsége, a végzettsége és a vágyai a rendezői pályára vezéreltek. Nekem itt egy bizonyos feladatot kellene elvégezniem, de ahogy öregszem, egyre inkább látom: nem azt végzem, ami miatt — nagy szó — az anyám megszült engem.

— *Hogyhogy?*

— Például a mi színházunk egy jól megcsinált előadása és a talán nem egészen rosszul megcsinált Passió között óriási a különbség. Az utóbbi össznépi ügy, míg a másik csak egy jól megcsinált színházi előadás. Noha látszólag sikeres ez is meg az is. De csak látszólag. Ha valamely műalkotás a népi-nemzeti kultúra jegyében születik, annak a sikere tökéletesen más minőség, mint egy jól megcsinált színházi előadásé. Egyszerűen más történik. És mi épp ezekkel az össznépi ügyekkel nem törődünk az elmúlt években és évtizedekben. Nem tartottuk fontosnak, hogy ilyen színházi előadások szülessenek. Egy nagy élmény már korábban rádöbentett erre a hiányra; arra tehát, ami miatt nem érzem harmonikusnak magamat. Néhány évvel ezelőtt régi magyar iskoladrámák mókás közjátékait vittük színre Szentedréen egy főiskolai osztállyal. Minden országnak, Magyarországnak is megvan a maga ilyen hagyománya, amelynek ugyanakkor elég erős a nemzetközi kötődése is. A játékok átmentek egyik országból a másikba, de mindenütt — így nálunk is — felvették a nemzeti színeket, az illető nép kultúrájának a színeit. Egy vásár keretében adtuk elő ezeket a közjátékokat, és azt kellett tapasztalnunk, hogy egyszerűen életveszélyessé válik a helyzet. A nézők összetiporják egymást, annyian szeretnék látni. Majdnem minden előadáson a rendőrség segítségét kellett kérni. Akkor vettem észre először, hogy itt az előadás szakmai vagy esztétikai kidolgozottságán túl is működik valami: a már említett éhség. A siker nemcsak és nem is igazán az esztétikai értéken áll vagy bukik. Arról lehet szó, hogy a jellegzetesen magyar nemzeti és népi, vagy akár műköltészeti alkotások választ adnak nekünk az esztétikán túli társadalmi kérdésekre is. Természetessé teszik, hogy a világnak ezen a pontján élünk, s hogy velünk a történelemben ez és ez történt. Ezért beszélek én a művészet társadalmi felelősségéről. Egy színházi előadáshoz belső motívum kell! A motívum pedig itt és most kell, hogy érvényes legyen, nem pedig a nagyvilágban. A szocialista táboron belüli „hic et nunc” — bár kikerülhetetlenül fontos —, számmunkra mégis csak részizagságot hordoz; a kapitalista világon belüli néha pillanatnyi azonosságokat, máskor pedig kuriózumot jelent. A magunk helyzetét kell megfogalmaznunk a világban, mert ezt nem teszi meg senki helyettünk.

Természetesen azt, hogy ennek a földrajzi szélességnek és hosszúságnak ezen a pontján mi történt és mi történik, többféleképpen meg lehet fogalmazni a színpadon. Durván szólva: lehet heroizálni és lehet deheroizálni. Úgy gondolom, Magyarországon ma életkérdés, hogy az értékeinket és az eredményeinket ne kicsinyítsük tovább. Nem azt mondom, hogy hazudjuk szebbnek a valóságosnál, de ne is tagadjuk meg, ne kezeljük cinizmussal, ne valami 1982-es civilizációs fölényből szemléljük őket! Tekintsünk úgy a régi magyar drámára, mint amit nagyapáink,

dédapáink írtak és olvastak vagy néztek a színházban. *Bartóki, kodályi* műgonddal, szeretettel és törődéssel óvjuk a benne rejlő értéket. Így lehetne a magunk régi dolgait fölfényesíteni és új rendszerbe építeni. Megtagadni nagyon könnyű! Könnyebb, mint felfedezni. Viszont ha felfedezel valamit, s felmutatod annak a sajátos értékeit, azzal megerősíted a nézőt abban: van értelme annak, hogy őt magyarnak hívják. És hogy ez nem szégyellni való. Magyarországon ezt sok ember nem tudja. Mert azt, amire büszke is lehetne, nem ismeri. Vagy nem jól ismeri. Olvasom például a *Magyar Nemzetben*, hogy *Károlyi Sándor* micsoda remek ember volt. Csak-hogy én nem tudom folytatni az életemet, ha nem abból indulok ki, hogy *II. Rákóczi Ferenc* volt a remek ember, az egyik legnagyobb magyar. Holnap nem tudok bemenni a főiskolára, és nem tudom megtartani az óráimat, ha énnekem mától kezdve azt kell hinned, hogy *Károlyi Sándor* volt a remek ember. A *Rákóczi Ferenc* által megteremtett morális, emberi, kulturális, politikai, szabadságharcos érték — magyarságtudatom értéke és mértéke. Tudom, hogy volt egy politikai és katonai szükségszerűség, amelynek a nyomására le kellett tenni a fegyvert, de az nem lehet, hogy *Károlyi Sándor* a történelmi kutatások kifürkészhetetlen akaratából most egyszerre *Rákóczi* fölé emelkedjen. Mert akkor mit jelent *Rákóczi zászlója*? Mit jelent az a rengeteg dal és művészeti alkotás, amely *Rákócziról* született Adyig és azóta?

— *Azt mondd tehát, hogy nagyon sokan nem ismerik vagy nem jól ismerik a valóságos történelmi értékeket; az önmagunkról való tudatlanságot és a hamis tudat torzító hatását kárhoztatod. Ugyanakkor a Passiónak tömegsikere van, jelzéseképpen az úgyszintén általa említett éhségnek. Hogyan lehet kiéhezni valamire, amiről nem tudok?*

— *Úgy látszik, lehet. Szerintem a génjeinkben hordozzuk — romantikusan szólva — az anyák tejéből szívjuk magunkba a kultúránk, történelmünk iránti nyitottságot, a nemzeti létezésünkbe vetett hitet; ennek a méltóságát, a büszkeségét. Épp-úgy, mint más népek. Érdekes, ha másokról van szó, nem is igen csodálkozunk ezen. Miért is tennénk? Hiszen enélkül nem lehet élni. Más kérdés, hogy mi van a tudat felszínén és mi nincs. És hogy miért?*

Nálunk különösen sokszor beindult a történelmi húsdaráló. Ha az utóbbi száz év történelmét végignézzük, azt látjuk: hol ebben, hol abban kellett hinni, sokszor nagyon gyors egymásutánban. Csak a *Horthy-rendszerben* együtt volt a szélsőséges német orientációtól kezdve az angolszász közeledésen át a születendő szocialista és kommunista gondolatig minden. Aztán jöttek az igazi kataklizmák. Amikor még a létedben is veszélyeztetve voltál, ha mint zsidó bujkálnod kellett, vagy mint nem zsidó, bujtattál valakit. A húsdaráló nagyon keményen forgott Kelet-Európában. Nem véletlen, hogy a kutatók szinte egybehangzón azt írják: manapság a lengyel *Jan Kott* *Shakespeare-magyarázatai* a legérvényesebbek. Mégpedig azért, mert a világnak ezen a fertályán annyi minden történt az utóbbi fél évszázadban, hogy akik itt élnek — ezek alapján — új értelmet tudnak adni *Shakespeare* történelmi víziójának. Mert itt kegyetlenül működött a húsdaráló.

Éhen halsz-e az ostromban vagy sem? Lepaktálsz-e a németekkel vagy sem? Megölnek-e vagy életben maradsz? Ha az egyik életben hagy, életben hagy-e a következő? Aztán: elvisz-e az ÁVH vagy nem visz el? A közembernek nagyon nehéz ilyen időkben tájékozódnia. Különösen, ha hozzá vesszük, hogy minden társadalmi rendszer agitációs és propaganda eszközökkel, filmhíradókkal, könyvkiadással, sajtóval, művészet-mecenatúrával is igyekezett terjeszteni önmagát. A közembert ez könnyen elbizonytalanítja.

Gondoljunk csak arra a tételre, hogy Magyarország a *II. világháborúban* a fasiszta Németország utolsó csatlósa. Tehát Magyarország — a benne élőkkel — fasiszta. És ez a hamis tudat rögződött az emberekben. Pedig 1982-ben világosabb lehetne már a kép. Nem kellene újra megerősíteni, hogy — én nem hiszek ebben.

Nem hiszem, hogy Magyarország fasiszta, s épp ezért azt sem, hogy évtizedeken át bűnhődnie kell. Pedig sokan még ma is így képzelik.

Nagyon népes családból származom. Csak első unokatestvérem harminchat van. De ebből a hatalmas családból senki nem volt semmiféle németbarát szervezetnek a tagja; igaz, egyetlen mártír sem volt köztük. Itt élő, hétköznapi állampolgárok voltak, akik próbálták élni a maguk életét. Mégis ez a történelmi szempontból büntelen, korrumpálatlan család ma úgy tudja, hogy mi fasiszta nemzet vagyunk. Pedig nem vagyunk azok! Volt egy klikk, volt egy világpolitikai helyzet, volt egy német kényszer, volt egy magyar uralkodó osztály, egy viszonylag szűk kör, amely úgy-ahogy kezében tartotta a hatalmat, de a nép nem volt fasiszta. Még az uralkodó körökből is sok gondolkodó ember öngyilkos lett. Szerintem a művészetnek és a könyvkiadásnak nem ártana erre fölhívni a figyelmet. Szerencsére mostanában már kezdi megtenni. Rengeteg katolikus pap menekítette például az üldözötteket — Panonhalmától kezdve Budapestig. Annak a néhány millió magyarnak, aki akkor itt élt, az elsősorú többsége tökéletesen véten abban, ami történt. Ne gondoljuk tehát még ma is, hogy háborús bűnösök vagyunk. Akik voltak, megbűnhődtek. Voltak csatlósai és kiszolgálói: megbűnhődtek. Lehet, hogy néhányan méltatlanul megúszták, ez viszont sajnos máskor is előfordult a világtörténelemben. Többek között úgy, hogy a bűnös megfordította a köpenyét.

Egy nép nem élhet anélkül, hogy büszke ne lehetne a maga méltóságára. Különben sérülések keletkeznek az idegrendszerében. Túl sok alkoholt fogyaszt, csökken a népszaporulat, magas az öngyilkosok száma és a munkája sem elég termelékeny. A benne rejlő kezdeményezőkézség és kezdeményező szellem nem szökik szárba. És ez nem jó sem az országnak, sem az egyénnek. Most talán segít valami a vállalkozói szellem serkentése, de ennek meg az a baja, hogy inkább csak a pénzre megy, a pénz pedig — egy régi mondás szerint — nem boldogít. Nem oldja meg a végső kérdéseket. Az, hogy legyen meg a csirkecomb, csak az eleje a dolgoknak. Pártunkat és kormányunkat dicséri, hogy Európának ezen a pontján megvan, de ez kevés ahhoz, hogy a nemzeti méltóságodat is érezd.

— *Mintha kissé távol kerültünk volna a színháztól. Legalább is látszólag. Miért van az, hogy ilyen átfogó társadalmi kérdések tömegével fogalmazódnak meg a mai magyar színházi világról szóló eszmélkedésekben?*

— Nyilván nem azért, mert ez különös, választott terület. Legfeljebb annyiban, hogy valóban a legkollektívabb műfaj. A színházi előadás minimum négyszáz embert érint egyszerre: az alkotókat és a közönséget. A tévében nem beszél vissza a néző. Esetleg levelet ír, de azt is csak másnap. Amikor te megjelenysz a képernyőn, és szid valaki Sopronban, nem hallod. Sőt, ő is úgy szid, hogy ezt eleve tudja. Ott tehát külön készüléket kellene föltalálni, amivel mérni lehet, hogy aznap este történt-e valami vagy sem. A színház viszont önmagát méri meg. Pontosan és világosan látszik, hogy valaminek van-e értelme vagy nincs. Művészet-e vagy ipar.

Shakespeare, sőt a görögök és a mágikus szertartások óta tudjuk, hogy a színház — tükör. Kifejezi az általános közérzetet. Tehát — hogy klasszikus képpel éljek — mi vagyunk a kor szócsöve és foglalata...

— *Gondolom, a jó színház lehet képes erre. De magad is jelezted már a mai színházzal szembeni fenntartásaidat. Valóban, mintha a vitákban jobban megfogalmazódnának a közérzet gondjai, mint a színpadon.*

— A rossz színház is tükör. Mert sajnos egy bizonyos szellemi impotencia is tükröződhet benne, és ez egy tágabb eszmei tisztázatlanságnak a jele. Képviselünk egy közérzetet, s ezzel együtt egyfajta társadalmi, eszmei tehetetlenséget, benutságot és hamis görcsöt. Azt, ami a társadalomban is probléma.

— *A dráma is tükörkép, önmaga — úgy érzem — mégisincs válságban. Lehet, hogy általánosságban ma sem olyan, amilyennek egy nagy nemzeti drámairodalom-*

nak lennie kellene, de mégiscsak felmutathatja Illyés Tisztákját, Sütő Csillag a máglyánját vagy Páskándi Vendégségét. A színházon a bennük megtestesült erő nemigen változtatott. A dráma mintha többet teljesített volna, mint amennyi lehetőséget számára a mai magyar színház nyújtott. Törvényszerű ez a különbség?

— Az író talán egy fokkal függetlenebb a társadalmi mozgásoktól, mint a színház. Ha akar szabad lenni, ha mer élni ezzel az írói szabadsággal. Azt hiszem azonban, hogy a drámaírói összképre nem ez jellemző. Vannak ugyanis írók, akik erőteljesebben korlátozzák önmagukat, mint *Illyés Gyula, Sütő* vagy *Páskándi*. *Sütő* egyébként is különleges helyzetben van: egy szenvedésekből tanult kisebbségnek a nagy népi, nemzeti írója. *Páskándi* szintén onnan hozott erős kulturális kötődéseket. *Illyés Gyula* pedig történelmi feladatának érzi, hogy a nemzeti méltóság ügyeiben a maga erejével rendet teremtsen. Ez olyan írói alapállás, amelyből még újabb nyolcvan évig lehetne írni. De ezzel az erkölcsi tartással nem minden író van felvértezve.

Nem akarom őket bántani, jogom sincs hozzá, hiszen nekünk, színháziaknak még sebezhetőbb a morálunk. Nekünk sincs olyan erkölcsi tartásunk, mint *Illyésnek* és még egy-két írónak. De nagyon sok drámaírónak sincs! Lehet, hogy ezt nekem nem volna szabad mondanom az írókról, de mégis így gondolom: akiben bátortalan az erkölcsi szenvedély, arra kétféle magatartás jellemző. Az egyik patikamérlegesen számíthatja a lehetőségeket, méricskéli például a kulturális politika tűrési határait, vagyis minden esetleges tehetség és szép indíttatás ellenére nem alkot a szó igaz értelmében, hanem kalkulál. Ez pedig megalkuváshoz vezet. A vegykonyhai módszerekkel létrejött darabok nem ábrázolják hitelesen a valóságot, mert ahhoz belső kényszer kellene, az a kényszer, amely nincs tekintettel semmire sem.

Van aztán a másikkfajta írói magatartás. Körülnéz valaki a világban és elkezd igazodni bizonyos divatokhoz. Épp a legfontosabbat, az írói szuverenitást adja föl.

— *Megbocsáss, de úgy vélem, hogy az a viszonylagos függetlenség, amelyet említesz, sokkal inkább érvényes a lírára és a prózára, mint a drámára. A nagy versekhez és a nagy regényhez nem feltétlenül szükséges a külső megrendelés, de a színházi műhöz sokszor elengedhetetlen. A dráma- és a színház történet jeles korszakai azt bizonyítják, hogy akkor születtek a kiváló drámák, amikor a bemutatásukra a színház reményt adott. Amikor együtt tudott élni a nemzeti színjátszás és a nemzeti drámairodalom. És ebben az együttélésben — mint megrendelőt — a színházat érzem meghatározónak, s felelősnek a kapcsolat sorsáért.*

— Való igaz, a csakugyan jó drámaíró valamikor színházi jelenség volt; személyes kapcsolatait által is benne élt a színházban. Ma viszont csak adminisztratív törekvések vannak erre. Például a minisztérium javasolja, hogy egy-egy fiatal író járjon el hozzánk, s ezért kap — mondjuk — háromezer forint ösztöndíjat tíz hónapra át. A cél az volna, hogy írjon majd valamit, de ezt senki se veszi komolyan. Néha ott van a színházban, néha nincs ott, ha nincs olyan komoly eszmei egyetértés, amely ott tartaná.

— *Számomra csakugyan megdöbbentő, hogy a legkülönfélébb felfogású és indíttatású írók panaszkodnak a színház ridegségére. Annak idején talán Németh László mondta a legkeserűbb mondatokat erről, ma viszont Weöres Sándortól Spiróig ezt teszi szinte mindenki. A nyilatkozatok azt sejtetik, mintha általában a magyar drámával kapcsolatban volna valamifajta elzárkózás. De hadd említsem csak Illyés példáját! Neki tíz éven át valóban majdnem minden évadban volt bemutatója Pécsen. Igazán méltóképp azonban csak kevésszer mutatkozhatott más színházakban. Például a Tiszták — Pécs után — egy okkal vitatott előadással jutott el a fővárosba, pedig a Bánk báni sorba illő nemzeti tragédia. A Nemzeti Színházból éppúgy hiányzik, mint Az ember tragédiája. Mégis, amikor egy sok tekintetben méltán becsült színházi vezetőnek a figyelmébe ajánlottam nemrégiben, azt válaszolta, hogy újra kellene olvasnia, mert már nem emlékszik rá. Szándékosan sarkí-*

tok: képzelj el egy angol rendezőt, akinek a Hamletet ajánlják, s neki előbb újra kell olvasnia, hogy dönthessen a sorsáról...

— Mit tudsz mondani a Tisztákon kívül?

— A kegyencet például, amely — úgy látszik — szintén feledésbe ment. Igazolva a „véletlent”, hogy nem is itthon mutatták be először. De másokról szólva: méltó pesti előadása lehetne Sütőtől az Egy lócsiszár virágvasárnapjának, mert a József Attila Színházé nem igazán volt az. Hasonló okból mondhatom a Káin és Ábel. Tartós hiány a fővárosban Páskándi Tornyot választokja. Ideje volna Németh Lászlót szinte teljesen újragondolni a színpadon. Nem lehetünk eltelve a gyönyörűséggel, hogy annak idején láthattuk a VII. Gergelyt a Nemzetiben félkész állapotban, vagy hogy az 1948-ban írt Husz Jánosnak több mint harminc évet kellett várnia a színpadra. Ez esetben nem az előadással van a baj, hanem a késedelemmel. Az időben bemutatott Husz ugyanis a Csillag a máglyán előképe lehetett volna. A folyamatosságtól fosztotta meg magát a színház. De nem jolytatom...

— Igazad van; jók a címek. Sőt, érdemes volna felújítani a Fejes-darabokat, a még fel nem újított Sarkadikat, Darvasokat és a korábbi Hubaykat, Szakonyikat, Gyurkovicsokat, Csurkákat. Jó, hogy beszélünk erről, mert ez gondolat- és lelkiismeretébresztő. Máris eszembe jut Hágy Gyula: ő is kiiktathatatlan a magyar drámairodalomból. Még akkor is, ha valahol rosszat nyilatkozott. Kitérőlheterlen az Isten, császár, parasz, a Tiszazug, ahogy Márai Sándort, Bródyt, Gárdonyit vagy Hunyadi Sándort se volna szabad elfelejteni. De a régebbieket sem: Kisfaludyékat és Nagy Ignácot. Igazuk van az íróknak, mindez nem hatja át élő hagyományként a magyar színházat. És kiterjeszhetnénk a listát Gobby Fehér Gyulára, Tolnai Ottóra. Csiki Lászlóra, vagyis a szomszédos országokban élő magyar drámaírók jónéhányára, akiket alig-alig ismer a hazai színház. Nem ismeri a diaszpórában élőket, az emigráltakat sem. Pedig régebbi bűnök vagy vétségek miatt — nem is tudom, hogy minek minősülnek most ezek — nem volna szabad kirekeszteni a mában is megálló értékeket. Semmit, amiből valamifajta nekünk szóló érték kibontható. Bármilyen megdöbbentő: ha számon kéred tőlem a Tisztákat — amiben igazad van —, számon kell kérned — uram bocsá! — a Bizáncot is. Noha tudjuk, Herczeg Ferenc az volt, aki. Mégis beletartozik abba a sorba, amit úgy hívunk: magyar drámairodalom. A nemzeti kultúra s benne a színház, azt hiszem, akkor tud egészségesen működni, ha folyamatában és összefüggéseiben működik. Mi viszont a magyar drámairodalmat, a nemzeti kultúrát pluszfeladatként kezeljük. Ebben nem nagyon tudom védeni a színházakat, noha azt érzem, nemcsak mi vagyunk felelősek ezért. Változtatni kell rajta, de ehhez nem elég egy-két társulat jóakarata. Valami közös és kölcsönös törekvés kellene, össziársadalmi méretekben. Mert mivel segíthet a színház? Néhány jól sikerült előadással. De néhány előadás nem változtatja meg alapjában a tényt, hogy fertőzött az értékektől, különösen a magyar nemzeti értékekről való gondolkodásunk. Nem úgy, hogy valaki fertőzi folyamatosan, hanem úgy, hogy a fertőzet már bennünk van. Ezért van az, hogy a kulturális politika helyes igényei is csak adminisztratív érvényesülnek, nem pedig szellemükben. Azaz fűjjük, hogy legyen magyar dráma, de nem érezzük ennek az égető kényszerét.

— Valóban elég furcsa ezt olvasni az évad eleji plakátok alján: „és egy mai magyar mű”. Minden egyéb pontosan, névvel és címmel, csak éppen azt nem lehet tudni, ami hozzá a legközelebb van. Lehet, hogy a dramaturgia áldásos ténykedése folytán begyűlt tucatnyi drámából akarnak majd választani? Vagy talán a semmiből?

— Valószínűleg a semmiből, vagy két-három tervből. Nem ír ám olyan sok ember színdarabot Magyarországon! Ez a tények másik oldala. Évekkel ezelőtt néhányan elkezdtünk tervezgetni egy színházat, amelynek céljához illő lett volna a neve: Magyar Színház. Semmi más feladata nem lett volna, mint hogy magyar dara-

bokat mutasson be, a bőség zavarát próbálja megteremteni. Azt, ami a lengyel, a csehszlovák vagy a szovjet színházaknak természetes élethelyzete. De rájöttünk, ahhoz, hogy egy ilyen színház létrejöhessen — vagy a színházak közössége ezt elsőrendű és legfontosabb kötelezettségének gondolja —, nem elegendő egyetlen színháznak az akarata. Társadalmi közakaratra volna szükség. Arra, hogy az író, a színház, a nép, a kulturális politika ugyanafelé törekedjen. Közös erővel.

Mi ehelyett szidjuk az írókat, az írók bennünket, némelyek a kulturális politikát, mások meg a közönséget.

— *Talán emiatt lehet ennyi vita a színház körül?*

— Ezért is. De a viták jó része nem a lényegre érinti. Mostanában az egyedül üdvözítő stílust szokták keresni, holott ilyesmi nem létezik. Minden színdarab, minden színház és minden színházi előadás más; minden mondanivalót másképpen kell kifejteni. Ezek álviták. A lényeg az — és ez nemcsak a társulatok szűk belső ügye —, hogy a színházi kultúra nemzeti jellegű akar-e lenni vagy sem.

— *Mi a szerepe ebben a magyar dráma és a színház kapcsolatának?*

— Klasszikus és élő világirodalom nélkül természetesen nem létezhet egészséges színházi élet. De a jelleget mégiscsak a nemzeti kultúrához, ez esetben a nemzeti drámairodalomhoz való viszony adja.

Egy kicsit meg kéne próbálni külföldi szemszögből nézni önmagunkat. Bizonyára neveltségesek vagyunk, amikor előadunk egy orosz darabot és rettentően oroszosak akarunk lenni; vagy ha egy indiai történetben úgy tesznek a színészek, mint-ha indiaiak lennének. *Bartók* illet sohasem tett. Eszébe nem jutott, hogy utánozzon valamit. Egyetlen nemzet egyetlen jó színházára sem az idegen minták utánzása a jellemző, hanem a pontos önkifejezés. A lengyel színház például nem amerikaiul oldja meg az amerikai darabot, hanem megkeresi benne a lengyeleknek szóló üzenetet.

Ehhez az alap: a nemzeti érzület, a nemzeti méltóság érzése. Vannak népek, nemzetek és nemzetiségek, amelyek számára ez természetes, sőt elemi létfeltétel. Kapocs a jövőhöz. Úgy érzik, hogy elvesznek az értékeik és elvesznek ők maguk, ha nem ápolják mindazt, amit az ő népük, nemzetük vagy nemzetiségük hozott létre a világ kultúrájának részeként. Nem a tragikus hangulat kedvéért mondom, hanem mert így gondolom: mi is elpusztulunk, ha nem ezt csináljuk. Ehhez nem elég egy kormányprogram; össznépi programnak kell lennie. De nem az. Sajnos nem az. Ezért ilyen a színház is, amilyen, és ezért csúsznak félre sokan a drámaírók közül. Jön a divathajhászás és a patikamérleg.

— *Most nagyon szigorú vagy, de évekkal ezelőtt Téged is elmarasztaltak a Madách színházbeli Tamási-előadások félrecsúsztása miatt. Szemedben sem akarom tagadni — hiába is tenném, hiszen írásban is nyomát hagytam —: az elmarasztalók között voltam. Számomra az az Énekes madár inkább népszínmű volt, semmint az Abel a rengetegben Tamásijának színpadi költszete. A Csiksomlyói passió és mindaz, amit eddig elmondtál, szinte érthetetlené teszi az akkori fiaskót.*

— Nem akarok mentegetőzni, de tény, hogy — mint bárki — én is változom. Akkor sikeres körüti rendezőnek számítottam, s beleszerettem valamibe, amihez nem volt szakértelmem. Csak azt láttam, hogy szép, hogy Erdélyben fenyők nőnek, fából vannak a házak és csíkos szoknyában járnak az asszonyok. Nagyon kevés tudással, kicsit hályogkovács módon próbáltam ezt az élményt lefordítani a körút nyelvére, amely nem azonos Tamási nyelvével. Most biztos másképp gondolnám végig, akkor azonban még nem tudtam, milyen komoly dologgal foglalkozom. Nagyon szerettem olvasni Tamásit, szerettem ezt a világot; ezért is rendeztem a főiskolán, többször a Madáchban, talán a legtöbbet a hazai magyar rendezők közül. De nem tartottam fontosnak, hogy a Körúton a tiszta forrás a maga tisztaságában nyilatkozzon meg. Azért nem tartottam annak, mert tudtam, hogy Tamási, bár Farkaslakán

született, erősen hatott rá a nagyváros: városi nadrágot hordott s ott ült a szomszédos kávéházban. Későbbi darabjaiban, például a *Hullámzó vőlegényben* remek *Molnár Ferenc-i* fordulatokat találunk. Számomra ez különös helyzet volt.

Ma már tudom, mi volt a baj. Az például, hogy az a zene, amelyet az Énekes madárhoz használtunk, mert délszláv karakterű volt, nem illett oda. Nem sejtettem, hogy ennek milyen jelentősége van. Emiatt volt az a bizonyos kulturális tudathasadás az előadásban. Vagy talán ízlésficamnak is lehetne mondani. De mindennek ellenére vállalom, hiszen pár száz előadásban ment az *Énekes madár* a Madách Színházban, és a *Csalóka szívárvány* is jó párszor a Kamarában. Köznapi értelemben siker volt mind a kettő. Csak azt fájjalom, hogy az a siker mégsem mérhető össze a szentendre interludiumok vagy a *Csiksomlyói passió* sikerével. Nem vált ugyanis össznépi ügyvé. Pedig az *Énekes madár* azzá válhatott volna, ha ezt a kulturális skizofréniát nem viszem bele; ha nem engedek ennek a csábításnak.

De az is lehet, hogy nem kell mindig mindennek tökéletesnek lennie. Ha tökéletlenül is, csinálni kell, mert mennyiségi termelés is szükséges ahhoz, hogy kiválasztódjanak azok az egészséges és igaz pályák, amelyeké a jövő. Csak hát ez is hogy van? Itt van most a *Csiksomlyói passió*. Úgy látszik, hogy ez egy egészséges és igaz pálya. Azt hiszed, hogy ismételhető? Nem. Azt hiszed, hogy megoldja a következő darabválasztási problémát? Nem oldja meg.

— *Éppen ezt akartam kérdezni...*

— Csak a szellemet lehet folytatni. Megkeresni, hogy mire vagyunk még éhesek és azt megint kibontani teljesen más körülmények között. Más műfajban, más stílusban.

— *A folytatáshoz azonban emberek kellene, kellenének. Tudom, hogy az általános közszellemet bírálod, amikor a nemzeti kultúrával kapcsolatos hiányokról, a színházi félresiklásokról beszélsz, mégis úgy vélem: a színházi ügyek java a színházak falain belül dől el. És olyan eredménnyel, amire az adott gárda vagy egy-egy alkotó képes. Nem hiszem, hogy túl sok előzetes biztatást kaptál a Csiksomlyói passióra, s lám, mégis megvan. Fényesen bizonyítva, hogy ilyesmit is lehet kezdeményezni, ha akad valaki, aki vállalja az ügyet. Most már tizenharmadik éve tanítasz a színművészeti főiskolán. Ebben az időben nagyon kevesen kerültek a rendezői pályára, akik valami hasonlót életre szólóan vállalnának. Miért van ez így? Rossz a kiválasztás? Nem igazán készült emberek kerülnek oda? Vagy nem is a főiskola dolga az, amit most — akarva-akaratlanul — számonkérek?*

— Mondtam már — nem az én találmányom —: a színház tükör. A főiskola is az. Tükörképe bizonyos társadalmi jelenségeknek.

— *De hát éppúgy tükör bármely egyetem vagy főiskola. Legfeljebb a végzettjeiről később derül ki, hogy mit érnek. A friss diplomás a színházban valóban egy-két hónap múlva már közönség előtt vizsgálzik. Egy fiatal tanárról esetleg csak húsz év múlva dönthetjük el, hogy áldásos volt-e a ténykedése; a színházi emberrel szinte azonnal. Épp ezért szembetűnő, hogy nincs ifjú rendező, aki azt mondaná: félre a divatokkal, félre a hagyománytalanság terméketlen elméletével...*

— Épp a fordítottja történik, és hidd el nekem, semmit nem lehet tenni ez ellen. Ilyen a közszellem. A főiskolai tanári kar ott áll kétségbeesve, hiszen látja, hogy az új generáció rendezői milyen utakra térnek el. A saját tanáraik ott állnak kétségbeesve, és nem tudnak mit tenni.

— *Ezt most csakugyan értetlenül hallgatom. Tehát, ha egy osztály előtt elmondod mindazt, amit eddig nekem mondtál, süket fülekre találsz?*

— Egyetlen lehetőség van, hogy mint magánszemély szembeszállsz a folyamattal, és próbálsz a magad szűk ketrecében rendbe hozni a dolgokat. Az én szí-

nézőosztályomban például megtanulják *Bornemisztól* a *Magyar Elektrát*, *Balassitól* a *Credulus és Juliát*, és számon kérem tőlük *Rákóczit*, *Petőfit*, *Arany Jánost*.

Lehet ugyanakkor, hogy újabb nemzedékek akár prominens képviselői számára azok a gondolatok, amelyekről mi most itt beszélünk, fabatkát sem érnek. Talán nem is értik, miről van szó.

— *Hogy lehet az?*

— Tunillik ma sok középiskolát végzett fiatal nem tudja, hogy *Petőfi* tájleíró költészeté milyen. Ha én azt mondom nekik: „Mit nekem te zordon Kárpátoknak...”, nem tudják, ki írta és honnan való. Ez nem a főiskola hibája. Évtizedekre visszamenő vétségek sorozatának az eredménye. És bárhonnán nézem, ez az oka annak, hogy csak divathajhászás folyik, és hogy ez minden új évfolyammal még nagyobb erőre kap. A fiatal rendezőgeneráció számára például *Zadek* a hős, aki pedig nem oldja meg a mi feladatunkat. Egyáltalán nem oldja meg.

— *Es valószínűleg nem is ismerhetik eléggé, hiszen kevesen láthatták az előadásait.*

— Számukra ez mindegy. Működik egy nagy esztétikai manipuláció, és az új generáció ennek az áldozata.

— *Simon István mondta egyszer a nálánál fiatalabbakról, hogy nincs életrajzuk, azaz: nem életrajzzal jöttek az irodalomba. Finom megfogalmazása annak, hogy — történelmi értelemben — úgyszólván semmi sem történt velük. Nem az-e a baja ennek a színházi nemzedéknek is, hogy életrajz nélkül került a főiskolára és a színházi világba?*

— Hanem egyfajta védettséggel?

— *És a hozzá tartozó nemcsak iskolai, hanem mondjam így: „élettudatlansággal”.*

— Denacionalizáltak. Ezt a szót kell kiejtenem.

— *Nem a válogatás rossz? Hiszen az ifjúság egészére ez mégse áll.*

— Az egészre talán nem, de sokakra. A hiba nem is bennük van, hanem az olyan tankönyvekben, amelyek kritikát közölnek *Ady*ről és *Petőfi* tájleíró költészetéről. A középiskolában, ahol az ember a legérzékenyebb. Ahol előbb azt kellene megtanítani, hogy *Petőfi* nagy költő volt. Ehelyett primitív, didaktikus, vulgármarxista értékelések, bírálatok szerepelnek a középiskolai tankönyvekben. És ez hosszú évek óta így van.

— *Ne legyünk igazságtalanok: az alsóbb középiskolai osztályokban már vannak — igaz, erősen vitatott — változások. De vannak! Aztán, ha visszaemlékezünk: mi se tanultunk meg annak idején mindent és mégis tisztelettel tudtunk nézni az előtűnk járókra, a tanárainkra például. Amikor bekerültél a főiskolára, nyilván nem tekintettél mindenkit östuloknak.*

— Hidd el, ez azért volt így, mert azt tanultam, hogy *Petőfi* szenzációs költeményeket írt a magyar tájról, és őt tiszteltem. Gondold végig az összefüggéseket!

— *Eddig a színháznak az irodalommal és a társadalommal való kapcsolatáról beszéltünk, arról viszont keveset, hogy milyen a színháznak az önmagához való viszonya. Ha a mostanában megjelent keserű színésznyilatkozatokra gondolok, elég sötét árnyalatú a kép. Mintha óriások íteltettek volna leváltásra, azzal a gyanúval, hogy törpévé lettek, vagy talán mindig is azok voltak. Tudom, hogy izlésbeli különbségeket társadalmi kérdésként is lehet magyarázni, mégis megkérdezem, hogy a mostani, jelentős színészek sorsára is kiható izléskülönbség, nem a színházon belüli morális válságnak a jele-e?*

— Azok a nagy színészek és emberek, akik az elmúlt években bizonyos színházi izmusok szempontjából korszerűtlennek ítéltettek, mindannyian egy meghatározott évjárat felett vannak. Az ő állampolgári és kulturális indíttatásuk nem azonos annak az évjáratnak a kulturális és társadalmi indíttatásával, amely őket megítélte. A „kioregedőfélben lévő” nagy színészek a nemzeti kultúráért harcolnak. Akik őket megítélték egy másfajta, sokkal kozmopolitább kultúrának az élharcosai. Egy tízmillió országban, ahol van huszonöt vagy huszonhat színház, mind a két törekvés megférhetne egymás mellett. Csak nem szabadna olyan csoportosulásokat létrehozni, ahol ez a két réteg egy munkahelyre van kényszerítve. Huszonöt színház nagyon kevés, de ahhoz elég, hogy a természetes kiválasztódás törvényei szerint polarizálódjon.

A kulturális kormányzatnak vitathatatlan vívmánya a színházi életben, hogy megteremtette a fluktuáció lehetőségét. Feloldotta a merevséget. Létrehívta a Játkészint, a vígadói vállalkozásokat. Lehetővé tette, hogy Jancsó és Hernádi azt csináljon az Astória bárszínházban vagy másutt, amit csak akar. Helyes, hogy bizonyos amatőr és avantgarde kísérletek teret kaptak. És az is helyes, hogy ide-oda lehet szerződni, és lehet alkudozni a fizetéseknél. Felszabadító folyamatot kezdeményezett tehát a kulturális kormányzat, a kulturális politika. Ez a követendő út, nem pedig a nagy átszervezések.

A *Sinkovitsok* soha nem tudhatnak egyetérteni a *Szikora Jánosokkal*. Más elkötelezettség fűti őket. Más az érdeklődésük, más nyelvet beszélnek, — jelképesen mondom —: más országban születtek, más országban nevelkedtek. A *Nemzeti Színház*at *Sinkovits, Kállai, Avar* s még néhányan fémjelzik. *Bessenyei* például. Aki hiába volt majdnem egy évtizeden át a *Madách Színház*ban, mégis azok közé tartozik, akik a *Nemzeti Színház*at jelentik.

Magyarországon a *Nemzeti Színház* nem egyszerűen szűken vett szakmai kérdés, hanem össznépi, társadalmi ügy. *Szimbólum*. Olyan, mint a franciáknál a *Comédie Française*. A *Comédie Française* is lehet konzervatívabb vagy megújulhat, de a lényege nem változik, mert azt számos ember folytonossága képviseli. Egy eszmének a folytonossága.

Ha valahol gond van a vezetéssel, le kell váltani a vezetőt. De az eszmét nem lehet lecserélni. Nálunk a Nemzeti Színház története az egymást követő vezetőség-változások története volt, de közben a színház konstans egység maradt. Nem változtak meg erőszakosan az arányai. Jöhettek újabb s újabb vezetők, de *Jászai Mari* és *Bajor Gizi* ugyanaz maradt. A trösztösítés soha nem volt szokás, mert az nem tesz jót a színháznak. El lehet mozdítani egy-két embert, de nem lehet — főleg nem békeességgel — százötvenet.

Pontosan tudom, hogy fontos — és másra rendelt — titkárságokon emiatt a legutóbbi átszervezés miatt, két vagy három éven belül külön dosszié lesz azokból a panaszlevelekből, amelyek egzisztenciális sérelmeket sorolnak majd. Teljesen jogosan. Tegnap előtt *Simon Zsuzsával* és *Vámossal* ültünk egy minősítő bizottságban, amely a színházakban lévő nem diplomás embereket vizsgáztatja. Közülük tizennégyre azt mondtuk ott, hogy színész. De rögtön kiderült, a tizennégyből tíz munkanélküli abban a pillanatban, ahogy színésznek minősítettük. Mert az újjászervezés miatt se ide, se oda nem fér be. Eddig pedig megvolt a helyük. De hát ez csak pici tünet. Talán említésre se méltó része annak, amit a színházakban a *Déryné* és a *25. Színház* összevonása óta látunk. Azt ugyanis, hogy itt az átszervezés személyi értékek pusztulásával, nagy színész- és rendezőegyéniségek kihalásával, olykor szó szerinti kihalásával jár. A színház teli van érzékeny emberekkel, akik sokszor nemhogy a teljes átszervezést, de a maguk sorsának egyéni változását se tudják túlélni.

Marton Endre tanárom volt a főiskolán. Bár nem szerettem igazán, nagyon sokat tanultam tőle. Nem értettem egyet vele; mégis hiányzik. Ő például az előző átszervezés áldozata. Hiányzik. Tudod miért? Azért, mert holnap lesz a *Mózes* 401.

előadása, s azt a 401 előadást ő teremtette. Minden hibájával együtt képviselt valamit. Valamit, ami kiveszett a magyar színházi életből.

— *Azt hiszem, hogy a kevésbé fényes pályafutású színészekkel és rendezőkkel még kevesebbet törődünk. — Az ötvenes években én egy kis faluban a Déryné Színház tagjaitól, Feleki Sárítól, Czéh Gittától, Havas Gertrúdtól, Gonda Györgytől, Fenyvesi Balázstól, Vereckei Zoltántól, Szóó Györgytől tanultam meg szeretni a színházat...*

— „Csak” őket láttad, és mégis tudod, hogy mit írt Németh László, Illyés vagy Katona József. Tehát nem károsan befolyásoltak téged. Ezzel szemben a sok változásnak az lett a vége, hogy a te faludban most nincs színház.

— *Attól tartok, nem is lesz soha, mert a falu nem tudja megfizetni a Népszínház előadásainak a költségeit, s a színpad se felel meg az új színházi igényeknek.*

— Szolnokon voltam igazgató, amikor megszűnt a Déryné Színház. Egyre-másra jöttek a falvakból, hogy most már mi menjünk hozzájuk, mert a Népszínház nem megy. Az önköltség miatt azonban mi se nagyon vállalhattuk. Egyszerűen az történt, hogy a fehér foltok ezután még fehérebbek lettek. Előtte szidtuk a Déryné, mert gyenge. Joggal szidtuk. De ezzel együtt azt se méltányoltuk, hogy egy kis faluban két szál deszkán is játszanak. Ezt megszüntettük, s eleve megszorítottuk azoknak a fiataloknak a számát, akik kulturális hiányban szenvednek. Igaz, ők nem tudják ezt, mert nincs összehasonlítási alapjuk. De nekünk tudnunk kell, hogy esetleg örökre elvesznek az élő színház számára.

— *Kanyarodjunk vissza kicsit a színházak hangulatához. Egy televíziós film-ben, amely a Te főiskolai osztályodról szól, azt mondtad, hogy a színészt nem a közösségi életre kell felkészíteni, hanem a harcra, mert a színház nem közösség, hanem a szüntelen viaskodás terepe.*

— Nem az? Nem tudok mást mondani: az.

— *Mégis, mintha a nagy színházi korszakokban közösségek teremtették volna a teátrumot...*

— Azt mindig a nagy egyéniségek teremtik. Nézd végig a színháztörténetet: ahol voltak nagy egyéniségek, ott nagy volt a színház. De harc is volt! Reggeltől estig. Igaz, egy összezárt közösségen belül. Nézd meg Molière társulatát, vagy Shakespeare-ét! Őlték, gyilkolták egymást, miközben zseniálisat alkottak. A rózsaszín közösségekben én nem hiszek. A közösség drámai egység, és talán nemcsak a színházban. Lehetnek fényes és csillagos percek, fényes napok, de csillagos öröklét, soha.

— *De valami közös cél mégse árthatna...*

— Ebben igazad van. Jobb volna, ha azonos célú emberek egy természetesebb elrendeződés szerint alkotnának társulatot. Mert ha a különböző ízléseket és szándékokat összekeverik, akkor az egyik tornacipősnek és borotvátlanoknak fogja látni a másikat, az pedig arisztokratikusnak és konzervatívnak emezt. Egy lényegi kérdés áttevődik a külsőségekre; például eszmei kérdések helyett a játékstílus kérdése lesz a fontos. Pedig az, hogy a kaposvári színház olyan, amilyen, szerintem remek dolog. De az is az, ha a Nemzeti Színház teljesíteni akarja a küldetését. Jó az, ha ennyi színház között van egy Kaposvár, van egy Szolnok, de ha már Veszprém, Győr és a többi is ilyen akar lenni, akkor valami baj van. Az egyformaságtól kiürülnek a színházak, megkeserednek a színészek, és hosszú távon felgyullad a színház. Elszakadunk a nézőtől, attól a közegtől, amelynek a számára dolgozunk. S ha már erről van szó: a magam részéről túlzásnak tartom az operettek száműzését, a vígjáték-ellenességet; a komolykodó paraboloid szemléletet pedig életidegennek.

— A közönség szempontjai és a mai szakmai értékelése valóban nem egészen azonosak. Olykor természetszerű a különválás. Ennek viszont az lehet a következménye, ami különösen a vidéki színházakban teremthet feszültséget, hogy megpróbálnak az ott ülő közönség feje felett az országos kritikának játszani. Egy kétszázéves városban mindenre akad elegendő néző, egy kétszázévesben aligha. Van ilyen veszély?

— Sajnos van. Szolnoki igazgatóságom idejéből tudom, hogy azok az esték, amelyek a pesti kritikának szóltak, rendkívül kietlenek és haszontalanok voltak. Nem érték meg a napi 40—50 ezer forintos költséget. Az — úgymond — szakmai érték nem ért annyit, és nemcsak anyagilag, mint amennyi veszteség volt a közönséggel való kapcsolatunk szempontjából. Lehet, hogy nagyon konzervatív amit mondok, de sajnáltam ezeket az estéket; sajnáltam, hogy égett a villany. Amikor viszont élő kapcsolat volt a színpad és a nézőtér, a város és a színház, a nép és a színház között, mindig nyugodtabban feküdtem le. Mert olyankor éreztem, miért érdemes ma színházi embernek lenni.

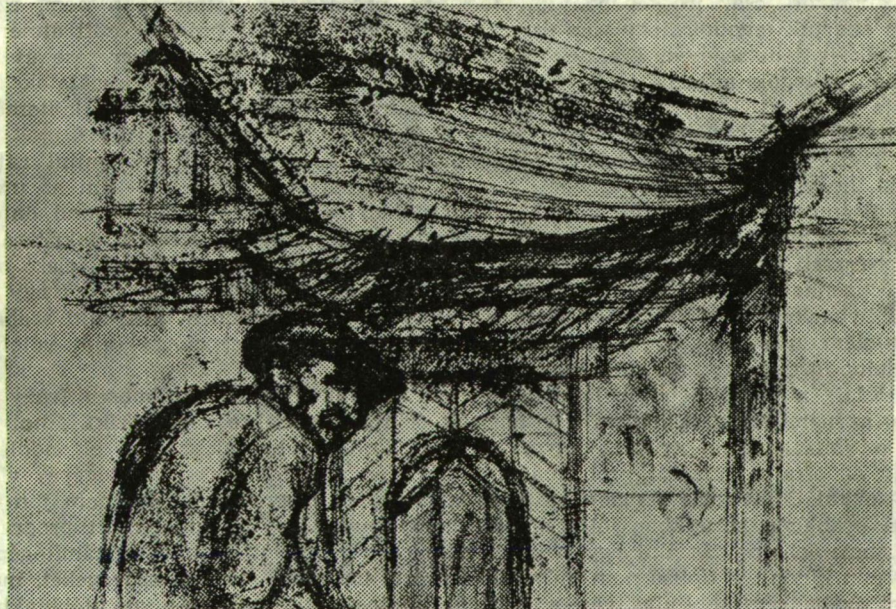
*

„Évadzáró társulati ülést tartottak... a Nemzeti Színházban. Malonyai Dezső hangoztatta, hogy fokozott felelősséggel kívánják megvalósítani a párt művelődés-politikai irányelveinek művészetpolitikai céljait, a társulat gazdag hagyományai, múltja és szerepe szerint.

A következő évadban az első bemutató *Illyés Gyula Tiszták* című tragédiája lesz, *Kerényi Imre* rendezésében.” (Magyar Nemzet, 1982. június 12.)

(A beszélgetés 1982 májusában történt.)

PÁLFY G. ISTVÁN

LÁSZLÓ ANNA RAJZA

Egy őskonzervatív verstanszerző szerény ellenvetései

A *Tiszatáj* 1982 júniusi számában Török Gábor *A szabadvers nem próza!* címmel széljegyzeteket fűzött Szepes Erikával írt verstanunk szabadvers-elgondolásához. Minthogy Török dolgozata nem a könyv egészét értékelő kritika, hanem egyetlen elvi kérdést elemző vitairat, bizonyára nem kerülök a sértett szerző kevéssé előnyös látszatába, ha az alábbiakban megkísérlem kifejteni a gondolatmenetével szembeszegezhető ellenvetéseimet: ismeretes, hogy mi sem kívánatosabb, mint az, hogy a kölcsönös lenézést kifejező hallgatást termékeny dialógusok váltsák fel szakirodalmunkban.

A verstanunkban olvasható álláspont — amelyet Török cikke hiányosan ismertetett — a következő.

1. A szabadvers hangritmus tekintetében semmiben nem különbözik a költői prózától, csupán az írásképe más, amennyiben versszerű tördeléssel írott (167. o.). Ebből azonban nem következik, hogy — Török Gábort idézve — a verssorokra tördelés szerintünk „holmi teljesen esetleges, formális cselekedet”, mert a fenti gondolatot könyvünkben közvetlenül az a megállapítás követi, hogy:

2. a szabadvers írásképe, ha nem is ritmikai, de poétikai funkciójú: a szöveg lírai jellegét hivatott aláhúzni. A fejezet zárótétele pedig az a megállapítás, hogy:

3. „Ha a fentieknek megfelelően a leghatározottabban szembeállítjuk a verset és szabadverset, s azt a véleményt látjuk egyedül elfogadhatónak, amelyik szerint a szabadvers csak írásképeben különbözik a prózától, de ritmusában nem, ezzel nem akarjuk tagadni, hogy vers és szabadvers (vagy vers és próza) között átmeneti formák is lehetségesek. Ezeknek a formáknak a felkutatása, rendszerezése és átmeneti jellegük mibenlétének elemzése azonban ma még hiányzó vizsgálatok feladata lenne” (169. o.). A továbbiakban jó néhány ilyen átmeneti formájú költemény elemzésére is kísérletet tettünk.

Török Gábor a fenti három tétel közül csak az elsőt említi, valamint azt a tényt, hogy könyvünkben átmeneti formák elemzései is találhatóak — ám az utóbbiakat így: „Még szerencse, hogy Szerdahelyi aztán itt-ott ellentmond önmagának”, „olykor maga is fölfüggeszti merev tételét”, „elismerésre méltó önkritikával veszi észre”, hogy van „átmenet a nem vers—szabadvers és a négyütemű felező magyar tizenkettes közt” stb. S aztán e példákat maga is szaporítja hasonló (vagy általa ilyeneknek vélt) szövegek elemzésével. Vagyis: a könyvben olvasható szabadvers-elgondolást megcsonkítva idézi, s ezzel a csonka koncepcióval saját véleményeként fordítja szembe a mi valódi felfogásunkat.

Eddig a pontig tehát valójában nincsen köztünk köztünk elvi nézetkülönbség (vagy ha van, az nem verstani, hanem a vitamorált érintő kérdésekre vonatkozik). Ahol álláspontjaink szembekerülnek egymással, az Török Gábornak az az elgondolása, hogy az effajta verstani problémákat könnyedén megoldhatjuk számítógépes vizsgálatokkal. Mint írja: „Engem határozottan meglep, hogy Szerdahelyi nem jön rá: ez a probléma korunkban jól megközelíthető *ténykérdés*. Jól kidolgozott programmal bele lehetne táplálni egy nem is túlságosan nagy teljesítményű számítógépbe egyrészt különféle típusú nem művészi és prózai irodalmi, művészi szövegeket, másrészt szabadverseket, utasítván a masinát, mutassa ki: megvan-e az utóbbiakban például az azonos jellegű verslábak jelölő mértékben (szignifikánsan) nagyobb so-

rozatossága, mint az előbbieken, a nem művészi és művészi prózában. (...) Ha van — és nem nagy merészség előre megjósolnom, hogy *lesz!* — ilyen jelölő értékű különbség a prózai és a szabadverses korpusz közt, megdől mind Horváth Jánosnak, mind Szerdahelyinek a tétele a szabadvers prózaiságáról.”

Ahogy én látom, ez korántsem ilyen egyszerű, mert a gép ebben az esetben programozójának prekoncepciója szerint fog működni, s a problémát nem valamilye gépi objektivitás jegyében oldja meg, hanem olyan eredményt fog közölni, amelyet a programozója elvár tőle. Azt ugyanis, hogy mi szabadvers, az dönti el, aki a szövegeket a gépbe táplálja, s ez a döntés eleve meghatározza az eredményt. Ha a fent emlegetett átmeneti formákat — amelyekben valóban léteznek a vershez közelítő sorozatosság — a szabadvers „tisztá”, ritmikai szempontból prózai jellegű alakzataival egy csoportba soroljuk, akkor a prózával szemben minőségi különbség fog mutatkozni, de ez a két formátípust — az átmenetit és a „tisztát” — nivelláló statisztikai látszat lesz. Ha viszont csak azokat a szabadverseket vesszük be a „korpuszba”, amelyek ritmikailag prózaiak, akkor — természetesen — semmiféle különbség nem lesz szabadvers és próza között.

Mert azt Török Gábor se tagadja, hogy vannak olyan szabadverseink, amelyek „jelenlegi tudásunkkal vizsgálva” nem ritmikusabbak „mint a próza átlaga”; ő „főként Kassák sok-sok nem ütemezhető és nem időmértékes versére” gondol, én szélesebb körre. Ámde úgy véli, hogy a helyes eljárás ilyenkor nem az, hogy megállapítjuk „a verssorokra tördelt prózaiság bélyegét”, hanem az, hogy latolgatni kezdjük: „nem az én készülékemben van-e a hiba, nem volna-e helyesebb harcot indítanom olyan lappangva létező új egzakt kategória feltárásáért, amely mégis a prózától elválasztva jellemzi a Kassák-szabadvers hangzó ritmusát?”

Csak helyeselnék, ha Török Gábor „harcot indít” új tudományos eredmények eléréseért. De ameddig ezeket az eredményeket nem érte el, addig ne indítson nevükben tollharcot mások „jelenlegi tudásunkat” tükröző eredményei ellen. Ha ilyen alapon tekinti elgondolásaimat — mint írta — „őskonzervatívoknak”, nem jár el megalapozottabban, mintha a kétszer kettő négy ősrégi tételét vetné el csupán azért, mert él a gyanúperrel, hátha mégis őt.

SZERDAHELYI ISTVÁN

Mire olyan szerény...

... ez az „őskonzervatív verstanszerző”? Elismerő megjegyzéseimről azt hiszi ferde logikával, hogy a szabadversről vallott téves nézetei jellemzik közös művük egészének a színvonalát is? Megnyugtatom: szerencsére nem!

Az viszont nem vall szerénységre, hogy egy célzás oldalvágásával vitaerkölcsre oktató. Ajánlom, kíméljen meg az ilyesmitől, ha tisztázni akarjuk nézeteltérésünket!!! Bevezetőül leszögezem, hogy nem csonkítom meg, nem magyarázom félre álláspontját. Hol állítottam róla, hogy szerinte csak formális, esetleges volna a szabadversesekben a verssorokra tördelés? Épp közös alapot építve a vitához, emlitem, hogy a szerzőpáros véleménye (csak) „kissé tér el az enyémtől”. Kissé eltér = alig más, szinte azonos! Nem is érdemesítettem kifejtésre e kis eltérést.

Mégis másként jellemzik őket a szabadvers kategóriáját, mint én. Ha egyetlen helyen „megengedi” is Szerdahelyi, hogy „lehetségesek” felkutató átmeneti formák, ezzel szemben legalább tizszer (12, 26, 76, 133, 143, 160, 161, 167, 179 és 389) ismételteti, hogy a szabadvers: hangzása, ritmusa szerint próza! Az „átmeneti for-

mák” mennyiségét mélyen lebecsüli. Költészetesztetikájában (1972. 44.) ki is mondja: „A szabadvers a maga egészében nem átmeneti forma, csak bizonyos — igen ritka (az én kiemelésem. T. G.) — változatai azok...” Szerintem viszont van ugyan hangzásában, ritmusában prózai szabadvers is, de ez csak szélső eset; az e kategóriába sorolt művek többsége lényegesen, jelölő értékben rendezettebb hangzási, ritmikai vonatkozásban, mint akár a művészi próza átlaga. A hangzási rendezettség kategóriáját sem szűkítem az időmértékező, az ütemező tendenciákra vagy ezek együttesére, hanem önálló ritmusalkotónak veszem bele többek közt a rímet is, az alliterációt is (Szerdahelyi szerint ezek csak járulékos ritmustényezők — 16. lap —, sőt a „vak vezet világtalant!” szabályos ismétlődése nem ritmus; a betűrím inkább „a hangfestés egyik sajátos esete”: 78. lap), sőt másféle hanggyakorisági rendezettséget is, ha szignifikánsan nagyobb a prózáénál. Itt van a kutya elásva! Ha nem akarunk gittegyleti „de igen, de nem” vitába bonyolódni, melyben kétes értékű győzelmet csak a nagyobb mellény, nagyobb hang vív ki, bizony, csak a számítógép objektivitása dönthet, nem pedig holmi ex cathedra, deduktív okoskodás!

Ha olyannyira ritkák azok az átmenetek, mint előző — és a Verstanban is többször idézett! — munkájában állítja Szerdahelyi, miért ódzkodik a számítógéptől? Hisz bármekkora elfogultságot, „prekonceptiót” tulajdonít nekem, nagy szövegtest statisztikai eredményeit hogy is befolyásolnák lényegesebben azok a ritka kivételek?! De válassza ki ő az ő prekonceptiójával Füst Milán, Illyés, Szabó Lőrinc szabadverseinek a felét: olyannyira bizonyos-e benne, hogy sikerül igazolnia e szerzők szabadverseinek legalább a felében a prózaiságot? Jókora engedményt tesz nekik ezzel, de nem hinném, hogy még így is sikerülne a maga javára billenteni a vitamérleg nyelvét!

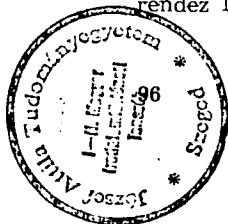
A gépi megoldást maga a kor kínálja: ezt határozottan állítom. Ez azonban csak félreolvasóknak jelenti, hogy gyermekjáték könnyűségű volna olyan tudományos programot készíteni a gép számára, amely például figyelembe vesz minden mondatnani és jelentéstani tömbösödést, kicsúsosodást a szövegben. Én e jövőendő kísérletet nem attól félttem, hogy megcáfolja a nézeteimet, hanem a teljes mechanikusságtól. S ebben talán mégis egyetérthetünk...

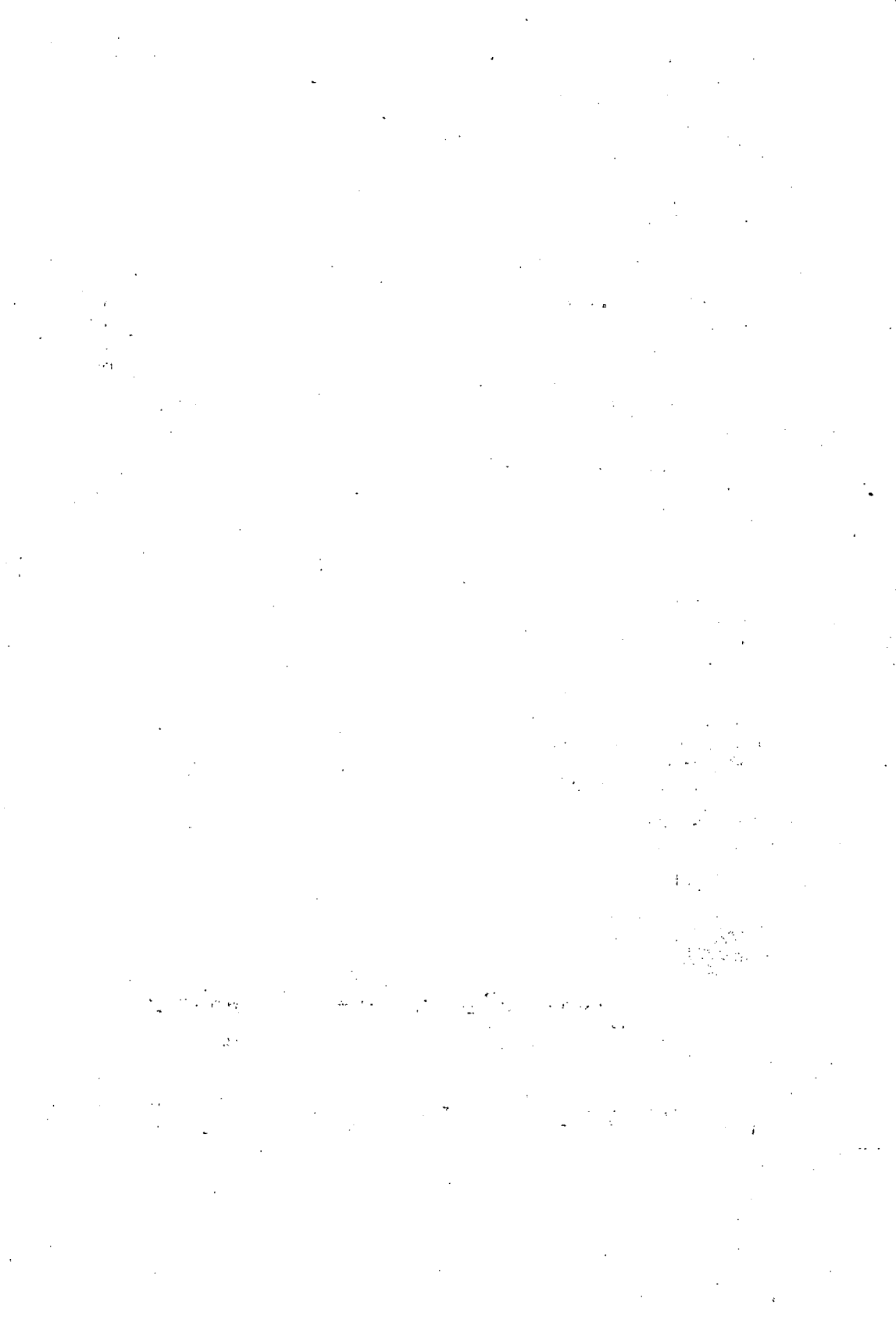
Abban viszont semmiképp sem, hogy e „szerény verstan szerző” úgy osztja föl a kutatók táborát: egyik felüknek joguk van elméleti kérdésföltevésre (ebbe sorolja természetesen és korántsem szerényen önmagát!), a másik, nagyobbik had meg dolgozzék megvetetten csakis a gyakorlati elemzés aprómunkáján, és csakis akkor van joga némi általánosításra, ha hangyaszorgalommal összehordott — a Nagy Elmélészek által később könnyedén hasznosítandó — anyagot. Aki ismeri munkásságomat, tudja, hogy az aprómunkából is kivettem a részem, de tetszik-e vagy sem Szerdahelyinek, nem mondom le az elméleti kérdésfölvetés jogáról sem. Nekem ő ne osztogasson házi feladatokat!

TÖRÖK GÁBOR

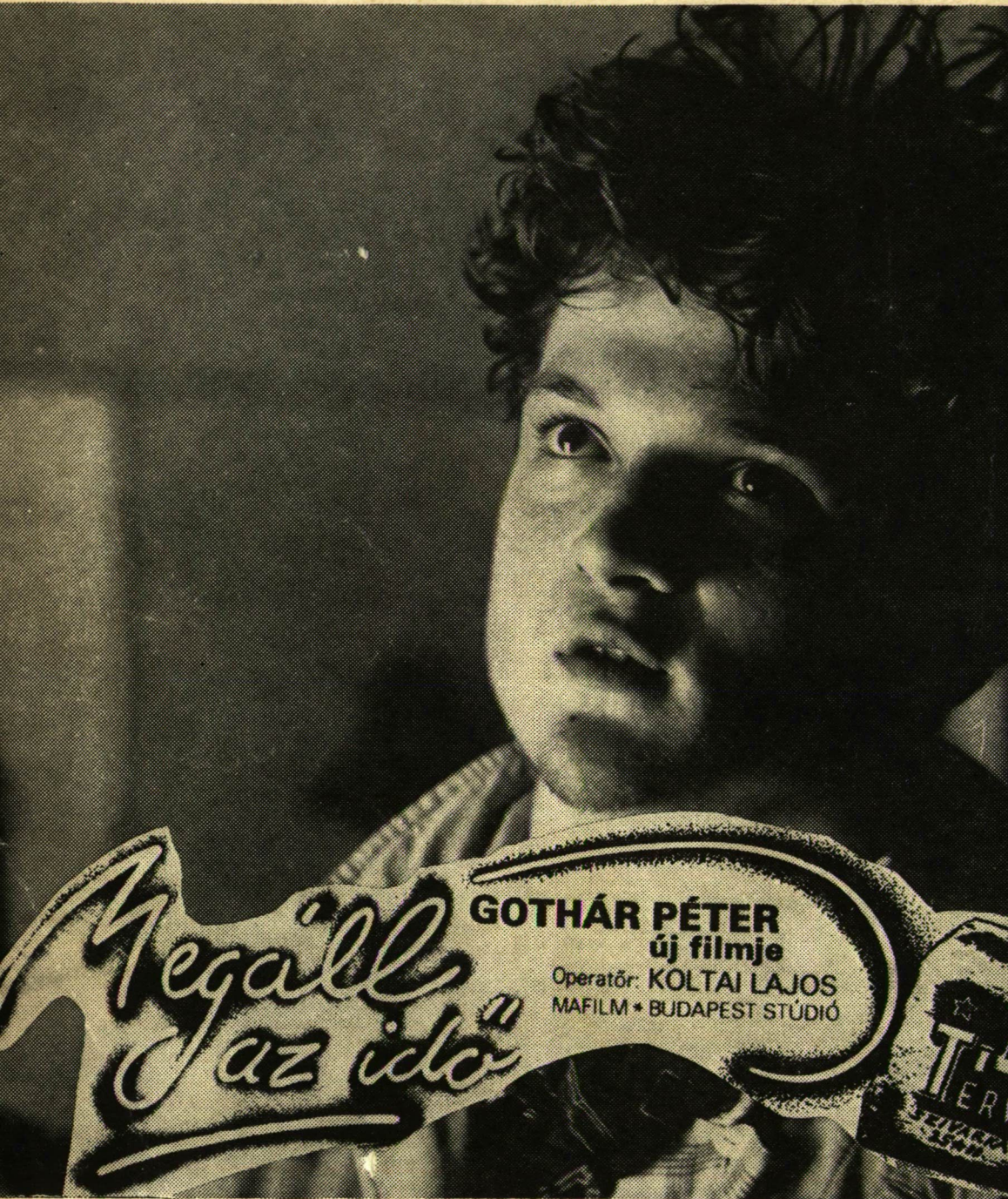
Szerkesztői asztal

A Magyar Rádió Irodalmi Osztálya és a József Attila Könyvtár Tiszatáj-estet rendez Makón szeptember 30-án. A szerkesztő-rendező Dorogi Zsigmond.

Ára: 12,— Ft

*Megáll
az idő*

GOTHÁR PÉTER
új filmje

Operatőr: KOLTAI LAJOS
MAFILM • BUDAPEST STÚDIÓ

